

COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE

1002537818

100 N. W. 11th St.
1912

Columbia University
in the City of New York

THE LIBRARIES

ERDÉLY KÜLÖNVÁLÁSA MAGYARORSZÁGTÓL.

ÍRTA,

S AKADEMAI SZÉKÉT 1859. NOV. 1. ELFOGLALVA

ELŐADTA

GRÓF MIKÓ IMRE, TT.

A MAGY. TUD. AKADEMIA ÉVKÖNYVEI IX. KÖTETÉNEK V. DARABJA.

BUDÁN,

A CS. KIR. EGYETEMI NYOMDÁBAN.

MDCCCLX.

943.91

M5896

12-16-1960 VTU

ERDÉLY KÜLÖNVÁLÁSA MAGYARORSZÁGTÓL.

A tárgynak, melyről értekezve, a Tekintetes Akadémia érdemes tagjai közt, érdemek nélkül nyert tiszteleti helyemet ezennel elfoglalni szerencsés vagyok, gyöngéd sőt kényes és nehéz voltát, önök, uraim! kétségkívül szintoly jól tudják, mint mélyen érzem én. Gyöngéd az kivált most, számtalan külső ok miatt, de az, benső természeténél fogva is. Az egykor oly széles kiterjedésben virágzott magyar birodalom egyik legjelentékenyebb részének, az anyaországtól, több százados együttlét után, a leggyászosb nemzeti csapás idejében és alkalmából lett elszakadása, oly történelmi tény, melyre — akár mely szempontból — fájdalom nélkül nem gondolhatni; s melynek akár netalán igazolása, akár némileg elítélése, a magyar közérzület legérzékenyebb húrjait érinti. Kényessé azon tapasztalati igazság teszi, hogy részint a szerződések és államcsínyok, részint a fegyvertények és törvényszerű intézkedések, valamint szintén a százados gyakorlat által megszilárdított államviszonyok első alapjainak, eredeti kútfejének és magcsiráinak nyomozása, bármily régmúlt időkbe megy föl, a legkímélőbb bánás mellett is, akaratlanul a jelenkorra is vonatkozik, s a kedélyekre izgatólag, az egy- vagy másképp elfogúlt elmékre visszatetszőleg hat. De mindenek fölött nehéz e tárgy fejtegetése azért, mivel még némely igen sarkalatos okiratok nincsenek közzé téve, nem fekszenek a vizsgáló előtt; tehát nem egy esetben egykorú és sok tekintetben tiszteletet érdemlő, de igen gyakran pártjok gyöngeségeiben egészen részes tanúk véleményadása s emlékül hagyott írásai nyomán kell tapogatódnunk, ily ingatag alapon kell sok helyt az egymással ellenkező előadások zúrzaravát kitisztázni, az egyes események és tények valódi értékét a jó és rossz eredményekhez képest — minthogy a politikában utóljára is a siker a fő dolog — megalapítanunk, a szerepelt egyének küzdelmét és hazafiságát ecsetelnünk, megbírálnunk és *így a történelmi valót a gyanítások és nem bizonyítható föltevések ködéből a lehetőség teljes világosságra deríteniünk.*

Az ok, a miért épen e tárgyat választottam, egyfelől az, mivel történelmünk e szakát illetőleg, az erdőn túl és innen, nem egy helyt találtam té-

vesztő homályt, tetemes hézagot az események rajzában, torzítást a színezésben, szembeütlő elfogultságot az egykorú és későbbi történetírók ítéleteiben, annyira, hogy azokból amaz idők hű képét, az indokok helyes felfogását, és így alapos és életre való tanulságok merítését szinte lehetetlennek tartom. Másfelől pedig a hazafigond vonzott e tárgyhoz, mert úgy hiszem, hogy a két testvérország testvérszülötteinak egymás iránti benső érzületére, politikai célnak az erőhöz szabására, a múlt élményeinek a jövőre felhasználására nézve, most és később igen sok függ attól, hogy minő eredményeket alapítanak meg e vitás kérdést tanulmányozó történet-buváraink, minő képét hagyják hátra ama szerencsétlenségben nagy időknék és embereiknek, — általában pedig, hogy a jelen, oly keserűen — nagy dolgokat ért s valóban kiábrándúlhatott nemzedék történeti nyomozásainak eredményeiből mi megy át a következőnek vérébe és lelkébe: a régi elfogultságok és egymás kicsinylése, sőt olykor megmeggyűlöltetése-e, vagy a tények igazságának, a jog szerint szabadosnak és emberileg szépnek mindeniben, minden körülmények közt tisztelése és tiszteltetése?

Azonhan én e tágas vizsgálódási mezőt csak egy szerény ösvényke keskeny határai közt haladhatom át, e szép és nagy feladatnak csupán egy parányi ágára merek vállalkozni. Úgy vélem, hogy ha vizsgálódó lépteim közelében egy- s más, mint eddig mellőzöttet, élesb szemügyre veszek, s fontosságát megjelelem, ha a hézagokat, a mennyiben adataim képesítnek, pótolni igyekezem, ha egy-két adat megigazítására az avatottabbaknak alkalmat adok, végre pedig, ha tárgyam immár feldolgozásra kész anyagát bármily gyöngye, de történeti igazságra törekvő vázolatban önök és az olvasók elébe állítom, hazai történelmünk kritikai ismeretét némileg elő fogom mozdítani.

Czélomnak tartva, mindenek előtt azon mélyebb politikai indokokat és történeti előzményeket kell kijelölnem, melyek a mohácsi vérnapi — aug. 29. 1526 — után a magyar korona alattvalóit a megüresült királyiszék betöltésének kérdésében két különböző nézetre és zászló alá vitték. Tennem kell ezt azért, mert Erdély önállóvá léte ez indokokkal és előzményekkel a legbensőbb kapcsolatban van, sőt egyenesen azok természetes fejleménye. E nézet- és pártkülönbség megvolt a mi hazánkban az országalapító s a nemzet hálás tiszteltét maig bíró dicső Árpád-ház fmagvának III. Endrében — 1301. jan. 10. — megszakadása óta minden századokon keresztül; a minthogy választó fejedelemségnél másként nem is lehet.

Egyik párt a szoros értelemben vett nemzetiség elvét képviselte: magyarok által kívánta bíratni és kormányoztatni a magyarok által szerzett hazát,

s királyt is vagy a fiágban kihalt királyiház nőntódiból, vagy önvéréből származott hatalmasabbjai közül akart uralni; célja első ágát többnyire mindig, az utolsót három század alatt csak kétszer érte el: először, midőn I. Mátyást — 1458. január 24. — másodszer, midőn Zápolyát — 1526. nov. 10. — királylyá választotta, ezeken kívül pedig — a mi szintoly fontos s itt épen fő kérdés — a midőn 1556. február 8. János Zsigmond, s illetőleg 1571. május 24. Báthori István személyében az erdélyi nemzeti fejedelemséget, s ezzel az ország önálló nemzeti és alkotmányos kormányzását kivívta s azt 1691. dec. 4-ig fentartotta. Bocskay István és Bethlen Gábor Magyarország és Erdély fejedelmévé (s az utolsónak királylyá) választása, amazé 1605. april 17. ezé 1620. aug. 25. részint némely törvényes formák hiánya, részint teljesedésbe nem menésük miatt tekintetbe nem vétethetnek, minthogy minden szerzett jognak életet kivált az azzal való folytonos hosszasb-rövidebb élés ad.

A *másik párt* a trónkövetelők dynastiai és hatalmi állását, a törvények és vallás érdekeit, s mindkét felekezet — azon idők szomorító szokása szerint — nagyobbrészint saját javát tartván szem előtt, hajló volt időről időre szabott föltételek s különös biztosítások mellett idegennel is szövetkezni, kivált ha a trónkövetelő magát vagy az ős királyi házzal, vagy a megelőzőtt uralkodóval vérségileg egybekötni tudta, vagy bár megkísértette. Ez úton jutottak a magyar királyi székre: Venczel, Ottó, I. Károly és vele az anjoui ház sarjai, Zsigmond, ausztriai Albert és I. Ulászló s vele a jagelló-ház, mely II. Lajossal fiágban a mohácsi vészkor kihalt.

A jogcím az elsőknél a nemzeti akarat volt, mely tökéletes szabad választásban nyilvánult; az utolsóknál tényleg a rokonság és örököségi elv, hozzájárulván kisebb-nagyobb súlymértékben a választás is; a törvényszerűség fő kellékeit pedig tették: a választás, a nemzet szabadságainak megtartására megesküvés sőt külön hitlevél adás, és Szent-István koronájával az esztergomi érsek általi megkoronáztatás.

E két elvet a vegyes házból való királyok korszakában, örök küzdelemben látjuk egymással. Az új királyválasztás, legmélyebb alapjaiig rázta meg mindig az államot, gyakran több évekig tartó belháború örvényébe sodortatván a nemzet. Mindkét fél híveit tüzelték részint saját hatalom- és vagyonszomjuk, részint külső trónkövetelők síma csábjai, ingerlései, sőt nem egyszer az országnak fegyveresen megtámadása. Csak ritkán és többnyire a kisebbségben maradt, vagy cselszövények által kisebbségre olvasztott szám volt az, melyet az igaz honszeretet s az ország és nemzet magasb java és érdekei ószinte előmozdításának nemesb sugalmi vezettek. Most egyik győzött, majd másik. Végtelenül sajnós, hogy mint szabadságban növekedett nemzet jóra való fiaihoz illik vala, jókor nem tudván valamelyik nézetben önként megegyezni, a

népek sorsát intéző végzetnek kellett közöttük bírónál fellépni és itélni, a mi ellen aztán fölebbezés nem volt, s nem maradt egyéb fen, mint a nyugodt önmegadás s engedelmes önalkalmazás. Azon tömérdek kincscsel és vérrel, mi századok során a magyarnak egymással, legkivált a mások érdekébeni tusakodása által el lón vesztegetve, bármelyik elv alkalmazásának oly biztos és célszerű formáit lehet vala kivívni, s az egyesített nemzeti akarat és jogérzet kószikláján úgy megszilárdítani, hogy azok a nemzetet nem egy, szinte életébe került romlástól órizték volna meg, s jövő fejlődésének úgy, mint hatalmának örök kezességei leendettek. Nem lévén e korszakbeli törvényeink között a trónkövetkezésről szabatos és állandó sinórmértékül szolgáló intézkedés, a nemzetnek a független államlét e legsarkalatosb feltételére nézve saját, kívülről-belülről ostromolt erkölcsi erejében nem volt elegendő biztosítéka; királyait a gyakorlat, a politika szükségességei, gyakran fenyegető fegyvercsattogás közt az épen akkor többségben volt párt kívánsága szerint most egyik majd másik elvnek hódolva választotta. Ez egyébiránt azon időkből szinte nem is lehetett sőt nem is volt máshol is különben. A politikai érettségnek magas fok, mély erkölcsi- és jogérzet s a polgári szabadságnak, úgy szólván, testté és vérré válása kell ahoz, hogy valamely nemzet a törvény vezérlő útmutatásán kívül, egyedül belső jó ösztöneinél fogva biztosan eltalálja a jót, s kísérte-tek daczára is erős legyen mindig a rá nézve üdvöst választani. Ezzel — fájdalommal mondom ki — csak a legutóbbi időkből kezdett bírni nemzetünk. Ama korbéli *választás* árnyában, küzdelmes gyakorlata, akaratlan védelme s viszontagságos tartama alatt, úgy nőtte magát ki és a kor és intézmények fejére az *örökösödés* elve, mint midőn a kis mag szerény bokrok védő árnyában óriási tölgygyé sudarodik fel, úgy sorvasztotta el lassanként a másik elv életét, melylyel addig karöltve járt, mint az élőfára futott folyondár amannak leendő termését, úgy kapott teljes túlsúlyra, mint midőn az ifjú plátán a mellé gyámúl tett karót elvégre lombkoronájával egészen elborítja.

Lássuk e két elv egymással küzdését, mely e korszak folyamán uralkodólag vonúl keresztül s melynek végeredménye egyszersmind tárgyam történeti kifejlődését is adja. Az *egyiknek* fő harcosai Fridrik és Maximilián — két erős akaratú, kimeríthetlen türelmű és munkásságú szívós jellem! s mindkettő császár; küzdöttek önmaguk, önmagukért, souverain-voltuk s messze szétágazó viszonyaik tömérdek segédeszközeivel, gyámolítva a nagy germánfaj rokonszenve által, mindig egységes terv szerént, minden kínálkozó alkalmat felhasználva, soha sem csüggedve, semmitől vissza nem rettenve, az egykori teljes czéltérés *csaknem végzetsszerű hívésével*. A *másiknak* védője egy nemzet, melynek magva a közép nemesség csak másodrangú szerepet vitt, köznépe csak a harctéren számított, irányt mindig olygárcsái adtak, oly hatalmas, oly gazdag főurak, kik valamennyien jogot tartottak a koronára, s kik csak a trón

megüresedésekor nyúltak bele komolyan a választási ügyekbe; egy *nemzet*, mely míg mások kezében a leghajthatóbb, természeti romlatlanságánál fogva könnyen hívó: addig, ha magának kell tennie, nagy akadályoktól könnyen visszariad, vagy idő előtt kifárad, s a legmagasb földi-jóért vívott küzdelmeiben is, cselszövényekre s a magasb politika mesterfogásaira hajlamos soha nem tanúsított; egy *nemzet*, mely szereti a szabadságot, félti törvényeit, szentnek tartja királyi koronáját s hona földét, de ha ezek vakmerően kitartó megtámadásra találtak, ritkán volt kész azoknak hasonló kitartással élethalál-védelmére kelni; egy *nemzet*, melynek magasb törekvéseiben egység, nagy jellemében a Mátyás-féle ércesség és megtörhetetlenség, hadvezéreiben a jövőbe belátó államférfiúi bölcsesség, csak igen gyéren mutatkozott; végre, mondom, egy *nemzet*, melynek döntő események alkalmával alig volt valaha egy jelszava, ritkán egy jelöltje, még ritkábban oly szerencsés csillagzatú pártvezére, ki a nemzeti széthúzást nemzeti egységgé átolvasztani húzamosb időre bírta volna, sőt mondjuk ki egyenesen: a nemzet választó osztályában is nem volt meg azon mély és rendíthetlen közjóérzés, mely a nemesb embertermészetnél úgyszólván szenvedélylyé válik, s nem engedni nyugodni, míg a hon java, a nemzet magasb érdekei bárminő akadályokon át, bármi kincs- és vérnek árrán diadalra nem jutottak.

Ilyen volt a két küzdő fél. Hogy az egyenetlen harcban melyiké lesz a diadal, szinte előre volt látható.

Kísérjük figyelemmel, mint indultak el a két elv képviselői céljok fogantatására, mint *gyakorolta* az *egyik* folyvást és mint *csorbitotta* mégis mindig jobban-jobban maga, vagy nélküle szövetkező egyik-másik fejedelme, szabadválasztási jogát; mint *engedte* a *másik* e joggal élést, és mégis hogyan *zsibbasztotta* annak hívóit, mily következetesen készítette elő lassanként az utat arra, hogy amannak bálványá helyét egykor mégis az övé foglalhassa el.

A harc *Albert* király halálánál kezdődik, ki 1439. november 6. múlt ki, „s várandó nejét *Erzsébetet* — *Zsigmond* király egyedüli örökösét — s ha tán fia születnék, ennek nevelését s jogai megőrzését két magyar, két cseh s ugyanannyi morva és ausztraiaira bízta¹⁾. Ót a magyarok túrhették nejéért, ki okos és ravasz volt, férjét a merre akarta, arra hajlítani, a mellett nyelvöket is beszélte, és az országának örököse volt²⁾. De túrhették ő magáért is, mivel a legüdvösebb törvények hozásába beleegyezett. Alatta hozatott ama törvény: hogy a nádort a főrendek, bárók és nemesek válasszák (1439. 1. t. cz.), hogy

¹⁾ Pray Annales Rer. Hung. II. K. 336. l.

Aeneas Sylvius után: Analect. Biblioth. Aug. Vindob. II. k. de rebus Frid. III.

²⁾ Fejér. Cod. Dipl. XI. k. 393. l.

a király az országban lakják (22. t. cz.), hogy leányait híveinek tanácsa szerint adja férjhez (20. t. cz.), hogy a főbb tiszteket (15. t. cz.) és adományozható jószágokat csak benszülötteknek adja (16. t. cz.)¹⁾. Még az ezen törvényczikkeket alkotott országgyűlés megkezdése előtt — 1439. május 24. — az ország nagyjai Erzsébetet, mint Zsigmond király és az ország örökösét²⁾ külön oklevélben biztosították: „*hogy férje halála után, őt és gyermekeit fogják a korona örökösének ismerni*“³⁾. Ez volt első példája hazánkban a rendes szerződésnek fejedelem és ország közt, bár abban a későbbiektől különbözött, hogy nem választáskor, nem koronázáskor történt⁴⁾. A kölcsönös bizalom e nemes virágát Erzsébet nagyravágyása, idegen befolyás s tanácsosainak rövid látása, a magyar nemzet kebelében százados visszakodásnak Eris-almájává érlelte, tanulságot s intó példát adván minden időknél arra, hogy a politikában a szív sugalmaira óvatosan kell hallgatni, s a jótéteményeket, bár honnan jöjjenek is, nem közjogok odaengedmenyezésével kell meghálálni. Erzsébet látván, hogy az országnak a török berohanás által mindennap fenyegetett volta miatt, uralkodói jogaiba csak magára bele nem léphet, vagy azok birtokában szilárdan meg nem állhat: a nemzet kérésére, melynek különös nyomatékot Hunyadi János — akkor még erdélyi vajda — véleménye adott, beleegyezett abba, „*hogy királyul (I.) Ulászló lengyel király választassék, ez őt hitvesül vegye, s ha tőle gyermekei lesznek, azok Magyar- és Lengyelországot, ha pedig most születendő magzata fiú lesz, az Ausztriát és Csehországot örökölje*“⁵⁾; később pedig Ulászló azt is megígérte, „*hogy ha Erzsébettől gyermeke nem lesz, kész az e közben megszületett Lászlót Magyarországon örökösének ismerni*“⁶⁾. Erzsébetnek azonban 1440. február 22.⁷⁾ fia születvén, tettét azonnal megbánta, szavát megváltoztatta, s az újonnan választott király meghívására rendelt követséget, mely a rábizottakat már elvégezte volt, kevesek akaratóból visszahivatni rendelte; alig három hónapos fiát — kit Lászlónak kereszteltetett — a hozzá szító országnagyokkal Székes-Fehérváron Szécsi Dénes esztergomi érsek által — a már az előtt Kottanerné ravasz udvari hölgy

1) Corpus Juris Hung. Tyrnav. 1751. 200—202. l.

2) Corpus Juris Hung. 1439. 12. t. cz.

3) Pray Hist. Reg. Hung. II. k. 338. l.

Kollár után, Analecta. Vindob. II. K. 915. l.

Szalay, Magyarorsz. Tört. III. K. 4. és 11. II.

4) Teleki, Hunyadiak kora Magyarországon. I. K. 126. l.

5) Callimachus, de reb. Ulad. I. K. 448. l. — Bélnél, Script. Rer. Hung. s a t. I. Köt. összevetendő: Bonfin. Dec. III. lib. IV. 299. l.

Teleki, Hunyadiak kora. I. 166—170. l. Fejér Cod. Dipl. XI. 394. l.

6) Chmel, Geschichte Fridr. II. K. 279. l. Beilage, 729—730.

7) Teleki, Hunyadiak kora. I. K. 176. l.

által a visegrádi várból, a koronaóruk ármányos kijátszásával, alattomosan el-
sikkasztott koronával — május 15. megkoronáztatta, azután Ulászló érkezése
hírére, előbb az ország szélére, majd Ausztriába vonúlt, s fia gyámságát az
Enns-ig terjedő Ausztria kormányzásával együtt, *férje végrendelete ellenére*
előbb Albert stájer-ausztriai herczegre III. Fridrik kisebb testvérére ¹⁾,
utóbb Fridrik római királylyá választatván, ausztriai és cseh biztosok által kö-
tött szerződés nyomán, ő reá bízta, tőle néhány ízben 27500 forintot köl-
csönzött, zálogul a koronát, Sopron városát s később hitbérül bírt minden vá-
rait és mezővárosait kötvén le oly feltétellel: „*hogy ha mikor ő, vagy László*
fia vagy ennek örökösei ki akarják váltani, három hónapi előleges értesítés mellett,
megteheessék.“ A mondott szerződés értelmében Fridrik Alberttől a gyámságot
átveszi, az ausztriai RR-eket esküjök alól fölmenti, maga iránt új esküvel köte-
lezi, „*s jogot nyer arra, hogy a királynét tanácsával segítse, fiával együtt védel-*
mezze, a magyarokkal kibékíttesse, számára jegybért s fiának nevelésére 5000
forint évdíjösszeget követelhesen.“ Ez utolsó iránt a királynénak külön kellett
magát okos és messzeszámítású pártfogójának kötelezni ²⁾.

Íme e gyámság és zálogösszeg iránti szerződés, mely Magyarország teljes
mellőzésével, tehát róla nélküle kötötték, szülőoka lesz a legborzasztóbb trón-
következési belháborúknak s lassankénti előkészítője ama nagy sírnak, melybe
Mohácsnál 24,000 magyarral a nemzet hétszázados dicsősége temetkezék! De
egyszermind ez azon embryo, melyből az idők során Európa nagyhatalmai-
nak egyike nőtt ki.

Azonban Erzsébetnek nem kellett sok idő arra, hogy részint pártfogója
céljait kiismerje, részint átlássa, hogy a mely hajóba ügye megmentése vé-
gett menekült, nem egyéb vékony deszkaszálnál, mely őt partra nem viszi,
a mely kősziklához biztos kikötő gyanánt fogantódzott, az, reményeinek előbb-
utóbb scyllájává válik. E lépése miatt ugyanis csaknem az összes nemzet ro-
konszenve elfordult tőle, kevés eddigi hívei is elhagyogatták; a kik még mel-
lette voltak, fiának és a koronának a hazába visszahozatásától várván dolgai-
nak jobbra fordultát, ezt tanácsolták; s ő követte is, kérte vissza mindkettőt
Fridriktől, de ez az elsőtől mint gyám, az utolsóától a felvett kölcsön megtéri-
téséig vonakodott, sőt a királyné követét is letartóztatta. E közben a magyar
RR. jul. 29. Ulászló felszólítására újból közakarattal hozott végzésükben kimon-
dották: „*hogy László koronázását rosszalják s érvénytelennek nyilvánítyák, ki-*
rályuknak Ulászlót ismerik, mint a kit már korábban egyakarattal választottak s
Erzsébettel együtt az országba behívtak“ ³⁾. Most már Ulászlóval is kész volt

¹⁾ Pray, Annal. R. Hung. II. k. 342. l.

²⁾ Pray, Ann. R. Hung. II. k. 350. l.

Kollár, Analecta Bibl. Vindob. II. k. 845. lapja után.

³⁾ Szalay, Magy. orsz. Története III. k. 29—30. ll.

M. TUD. AKAD. ÉVK.—IX.

Erzsébet kiegyezkedni, mi végre sikerült is, s a felek Győrött, több napig tartó alkudozások után a végbékét meg is kötötték¹⁾; egyik pontjául azt állítják egykorú írók — mert eddigelő e szerződés szövege napfényre még nem jött —²⁾ „*hogyan Ulászló ígéretet tett őt nejevé venni, s fiát és a koronát fegyvererővel is visszaszerezni.*“ Harmadnapra azonban a béke kihirdetése után, Erzsébet 1442. december 19-kén hirtelen meghalt³⁾. Míg Ulászló s a nemzet javát és dicsőségét igazán szíven viselő Hunyadi a hon és keresztvéység érdekében a török ellen harczolt, addig Fridrik, László jogai mellett a pápát fellépésre ösztönözte, Erzsébet által az erdélyieket Ulászló ellen s fia mellé pártolásra izgatta, felső Magyarországot cseh zsoldosokkal sőt saját hadaival pusztítottatta, s László híveit a közországgyűléseken megjelenéstől tiltotta, maga pedig Magyarországon gyámsági s rokonsági jogánál fogva folyvást szerzett és foglalt: Sopront már bírta, most Győrvarát szerezte meg, 3000 aranyon vevén meg azt hitszegő várnagyától⁴⁾, majd Kőszeget kerítette birtokába fegyverjogon, azért kötvén bele, hogy lakói az ő alattvalóit fősztogatják⁵⁾.

Elesvén Ulászló Várnánál 1444. nov. 15. helyébe László, Albert király fia lón egyakarattal választva 1445. május 7. oly nyilvános kikötéssel: „*hogyan Fridrik őt és a koronát azonnal visszaadja, ellenkező esetben a RR. László iránt való kötelezettsége megszűnven.*“ Fridrik az ország küldötteinek úgy nyilatkozott: „*választásra szüksége nem lett volna annak, kit a következés és természet már királylyá szült; a királyfit és koronát pedig nem adja vissza, mivel az még a kormányzásra nem képes, de már egyszer meg is volt annak rendi szerint koronázva, aztán hívebb gyámság neki nálánál nem is található*“⁶⁾. Később azonban a koronázásba — a fölkenés elhagyásával — beleegyezett oly feltétellel, hogy az elsőnek (1440. máj. 15.) érvényességét a RR. írásban ismerjék el, s Pozson várát a királyfi nevelése s a korona ott tartása végett neki engedjék által. Ő is viszonzásul igéri, „*hogyan ha László magtalanul hal el, sem Pozson, sem a koronát az országtól el nem idegeníti*“⁷⁾.

1) Teleki, Hunyadiak kora I. R. 309—310. ll. az egykorú Dugloss után.

2) Teleki, Hunyadiak kora I. k. 310. l.

3) Teleki, Hunyadiak kora I. k. 312. l.

Engel, Geschichte v. Ung. III. k. 55. l.

Fessler, Gesch. d. Ung. IV. k. 28. l.

A királyné halála napját Pray, Annal. II. k. 360. l. és Budai Ézsaiás, Magyarország Hist. I. k. 247. l. december 24-ére teszik.

4) Szalay, Magyarorsz. Tört. III. k. 46. l.

5) Szalay, ugyanott 81. l.

6) Bonfin. Edit. Colon. Agripp. MDCLXXX. Dec. III. k. VII. 337. l.

7) Aeneas Sylvius, Praynál Ann. R. Hung. III. 42—43. ll.

Teleki, Hunyadiak kora. I. k. 486—489. ll.

Ezt azonban a RR. közbosszankodás közt elvetették. És most a kérést fegyveres sürgetés követte. 1446. oct. elején Hunyadi — ki ez alatt kormányzóvá lón választva — haddal ment Fridrik ellen, azon útasítással, hogy már most ne csak a királyfit és koronát, de az országtól különbözőkép elfoglalt várakat, városokat és tartományokat is követelje.

Hunyadi útasítása szerint cselekedett. Fridrik tartományait, Styriát, Karinthiát stb. megtámadta, városait, falvait feldúlta, seregei Sopron, Bécs, Német-Újhely környékén mindent elpusztítottak, felégettek, magát Fridriket N.-Újhelybe bezárták. De mindez a császárt békére nem indította; „*inkább akar meghalni — mondá — mintsem engedjen*“¹⁾). Végre a békés kiegyenlítés terére lón vive a dolog; előbb 1447. jun. 8.-tól számítva két évig tartó fegyverszünet kötött: „*Fridrik Győr városát a 3000 arany vesztegetési díj megtérítése mellett visszaadni ígérte, általa és Albert által zálogczímen vagy fegyverjogon szerzett magyarországi birtokai, a zálogügy felderítéséig nála maradván, egyéb vitás kérdések pedig későbbi egyezkedések által fogván elintéztetni.*“ Elmaradtak ezek 1450. utófeléig. Ekkor Hunyadival mint az ország kormányzójával oct. 22. kötött szerződés szerint: „*az ifjú királynak 18 éves koráig a koronával egyetemben Fridriknél maradása, valamint Hunyadinak is ez időre a kormányzásban általa elismertetése megállapított*“²⁾). Nem sokkal azután Fridriknek megkoronáztatása végett Rómába készülése és azon hír, hogy a kised Lászlót is Olaszthonba magával akarja vinni, László népeinek aggodalmát újból fölébresztette. 1452. mártius 5-én Austria, Magyar-, Cseh- és Morvaország lakosi közös szövetség alapján, egy akarattal kérték a császárt királyuk kiadására; ő válaszul fegyveres erő gyűjtéséhez kezdett, s Podiebráddal 16000 fegyveres iránt szerződött, a pápa az egyház átkával fenyegette az ausztriai RR-et, Hunyadival pedig megígértették, hogy magyar erő nem fog egyelőre az ausztriaiak segédére kelni. Azonban a szövetségesek gyorsabban, mint a Podiebrád által ígért segély, N.-Újhely előtt termettek, s rövid ostrom után ifjú királyukat sept. 4-én kiszabadították. A magyarok és Fridrik között még függőben levő több kérdések elintézésére nov. 11-re Bécsbe gyűlés lón hírdetve. Hunyadi is jelen volt. Fridrik tanácsosai kárpótlást, s a gyámsággal járt költségek megtérítését kívánták, a magyar RR. a korona és a császár kezénél levő várak és városok visszaadását. Amazok a korona visszaadását a költségkérdés eligazítása utánra utalták, a kérdéses birtokokat pedig, a császárt részint zálogczímen, részint fegyverjogon illetőknek állították. A felelet erre volt: „Erzsébet nem volt jogosítva a korona uradalmait zálogba vetni; adni - venni sem szabad várakat és erősségeket; fegyveres szerzeményeihez sem igazságos háború következte-

¹⁾ Bonfin. Dec. III. VII. k. 337—338. l.

²⁾ Teleki, Hunyadiak kora. II. k. 161—162. ll.

ben jutott Fridrik, mert az ausztriai széleket az általa letartóztatott magyar nádor birtokait bitórlólag elfoglalt gonosztevők háborgatták.“ Az ítélőbíróság: „*a zálogczímen birt javakat, a kiváltásig, Fridrik kezében maradandóknak határozta*“¹⁾. Az ügy azonban most is függőben maradt, mert az ausztriai RR. az ő ügyökben is ítélő választott-bíróság végzését elvetették. 1458-ban mártius 26-kán azonban az említett választott-bíróság Fridrik és a magyar RR. között új béke-pontokat állapított meg, melyek szerint: „*ha László Fraknót, Sopront, Szarvokót Fridriktől 50000 forintért kiváltja, Kőszeg és Rohonc s ezekkel a magyar korona is minden váltságdíj nélkül visszaadatik*“²⁾. De ezek sem nyerhettek teljesedést, mert a cselszövő Czillei Ulrik ármánykodásai által oda tudta vinni a dolgot, hogy az egész gyülekezet, egy június 11-ig tartó fegyverszünet megállapítása után, a tárgy végleges befejezése nélkül eloszlott³⁾. És László 1457. nov. 23. meghalt, mielőtt a koronaügy befejezve lett volna. Midőn Mátyás 1458. jan. 24. királylyá választatván, a RR. Fridrikhez, az ország eme drága kincsének visszaadása végett követeket küldöttek, a helyett, hogy kérésüket teljesítette volna, országában pártokat csinált, visszázkodás magvait hintegette, s táplálván az egyenetlenséget, maga igyekezett uralkodóvá lenni⁴⁾; sőt Gara, a Mátyás által, ellene való pártütésért letett nádor és Ujlaki, a szintűgy elmozdított erdélyi vajda s 24 békételen társaik által 1459. febr. 17. Német-Újváron királylyá is választatott s márt. 4. a salzburgi érsek által megkoronáztatott. Mely naptól kezdve, magát Magyarország királyának nevezvén; saját választóinak Mátyás megbuktatására 5000 főnyi segédsereget küldött; kiket azonban a királyi hadak, egy első, sikerületlen kísérlet után másod ízben megvervén, s a főlázdókat szelidséggel az ország részére vonván, Fridrik pusztá ezimével s hívek nélkül maradt. Ekkor Fridrik, Podiebrád cseh királylyal — Mátyás ipjával — lépett szövetségre, igérvén, hogy ha őt a magyar korona elnyeréséhez segíti, kész vele az ország jövedelmében osztozni; ezenfelül neki az összes bánya-jövedelmeket vagy váltságú haláláig évenként 60000 ftot adni.⁵⁾ Mielőtt ez létesülhete, a pápa 1460. májusban megkísérelte Fridrik és Mátyás közt a békét, azon okból, hogy köz erővel lehessen a török ellen föllépni; de Fridrik csak 100000 aranyért és hat erősítésnek, u. m. Sopron, Német-Újvár, Rohonc, Fraknó, Kábold és Szarvokónak Ausztriára szállításáért ígérte a korona kiadását; mit ekkor Mátyás visszaüta-

1) Szalay, Magyarország. Tört. III. k. 126—127. ll.

Aeneas Sylvius, Hist. Frid. III. Kollárnál 438. s követk. ll.

2) Szalay, u. o. 130. l. Chmel, Materialien zur Oesterr. Geschichte. II. k. 46. lapja után.

3) Teleki, Hunyadiak kora II. k. 267. l.

4) Bonfin. Dec. III. IX. k. 371. l.

5) Szalay, Magyarország. Tört. III. köt. 191. l. Chmel Regestái után. Nro 3733—3734.

sított ugyan, de később 1462. elején vele újra alkuba ereszkedett; minek folytán 1463. közepén Sopronban a következő békeszerződésre léptek: „1. Fraknó, Kis-Márton, Kabold, Kőszeg, Rohoncz s az ezen erősségekhez tartozó uradalmak Fridrik és egyeneságú utódai birtokában maradjanak; a császár halála után a király és ország azokat 40000 aranyon visszaválthatja. 2.) A császár Magyarország királya czímével élhessen, s az ország RR-ei őt így címezzék szóval és írásban. 3.) A császár, Mátyást fiává, ez amázt atyjává fogadja, s szükség esetében egymást védik. 4.) Fridrik a koronát és Sopront visszaadja s lemond minden jogáról, melylyel bír, vagy bírni vél ez irányban. 5.) „*Ha Mátyás törvényes fiaikat vagy unokákat nem hagy hátra, a császárt vagy a császárnak általa kijelölt fiát, vagy a kit halála után hátrahagy, s ha többeket hagyva hátra, azt illeti a főhatalom Magyarországon, kit az ország közölköz választ, s az így választott új fejedelem a RR. által királylyá koronáztatik.*“ Ezen szerződésnek az ország által jóvá kell hagyatni, kivéve a titkos pontokat, melyek egyike a koronáért 60000 arany fizetését köti ki, egy másik pontja pedig Mátyást, első neje halála után új házasságra lépéstől elzárja. A szerződést, a titkos pontok kivételével, melyek az országgyűlés elé sem terjesztettek, megerősítették először jul. 19. a magyar országrendek követei és Fridrik, azután a pápai követ jul. 24. valamint maga a pápa is oct. 22. továbbá Mátyás a koronázás előtt 1463. jul. 26. és után 1464. ápril 24. a szerződésben résztvett főrendek 1464. ápril 3. végre szintúgy ápril 3. maguk az ország összes főrendei, bárói, nemesei és előkelői ¹⁾. Mintán a szerződés kölcsönösen megerősítve, kicserélve, s a váltságösszeg kifizetve lón, a korona a magyar biztosoknak kezébe adatott, s azzal Mátyás 1464. mártius 29. Székesfehérváron az esztergomi érsek által megkoronáztatott. Azonban Fridrik ezután is folyvást fűzte eselszövényeit Mátyás ellen. Most leányával kínálta meg, 1470. ki mellé azonban Mátyás női hozományúl azt kívánta, hogy Magyarországiozi jogáról s királyi czíméről mondjon le, magyarországi birtokait bocsássa vissza, s a koronáért felvett összeget térítse meg, végre Paumkircher Endre jószágaiért fizessen 40000 arany kárpótlást ²⁾; mit Fridrik szemrehányások között útasított el; majd Kázimir lengyel királylyal akart szövethetzeni ellene, mi csak azért nem létesült, mert feltételeit amaz nem fogadta el ³⁾; később 1474. Ulászló cseh- s Kázimir lengyel királylyal és az oláhországi vajdával lépett ellene szövetségre ⁴⁾, s négyfelől akarták Mátyást megtámadni: Fridrik Ausztriából, Ulászló a csehföldről, Kázimir Lengyelország felől, s az oláhországi

¹⁾ Casp. Urs. Vel. de Bello Pannonico, Vindob. 1762. Auctuarium p. 204—238.

²⁾ Szalay, Magyarország. Tört. III. k. 252. l. Dlugoss után. XIII.

³⁾ Ugyanaz, u. o.

⁴⁾ Katona XV. k. 682. l. Szalay, Magyarország. Tört. III. k. 269. l.

vajda Erdélyen keresztül ¹⁾); minek következése háború, és az lett, hogy Mátyástól rövid idő alatt, mindkét szövetséges királynak békét kellett kérni. Most már ismét egyébhez nyúlt Fridrik: vádolta Mátyást az európai udvarok előtt azzal, hogy a törökkel titkon egyet ért, mit az, egy sereg török fogoly-nak N.-Újhelybe küldésével czáfolt meg; majd Csehországot — melynek törvényes királyává II. Sixtus pápa 1472. Mátyást nyilvánította, s a melynek birtoklása iránt Mátyás és Ulászló 1475. úgy egyeztek volt meg, hogy egy része egyiké, más része másiké legyen, — Ulászlónak adta hűbérül, mi által Mátyást nyílt háborúra ingerelvén, ez 1477. megtámadta, Ausztriában 40 nagyobb és kisebb várost s 72 erősséget hatalmába ejtett, Bécszet és N.-Újhelyet ostrom alá vétette. Ezen kivívott előnyök következtében Fridriknek köteleznie kellett magát: „*Csehországot Ulászlótól elvenni s Mátyásnak adni hűbérül, hadiköltség pótlásul pedig 100000 aranyat fizetni, és pedig erre az ausztriai rendek is írásban kötelezték magukat, igérvén, hogy 50000-et 1478. nov. 11. s a más 50000-et egy évvel később fogják kifizetni, a kötelezvény kiadása után az elfoglalt városok és városok visszaadatván*“ ²⁾). Titkos pontjai közt e szerződésnek egykorú történet-írók szerint volt az, hogy *Fridrik Magyarországhoz való igényeiről és királyi cziméről lemond* ³⁾). Ugyanez alkalommal dec. 7. Olmützben költ szerződésükben Ulászlóval is elintézte Mátyás Csehország ügyét, oly formán: hogy „*Mátyásé legyen Morva, Szilézia és Lausitz s a hozzákapcsolt városok*“, Ulászlóé pedig életéig Csehország; az illető tartományok újra hódoljanak amott Mátyásnak, itt Ulászlónak, mint királyi uroknak — Mátyás halála után szabadságában állván Ulászlónak vagy utódinak a mondott tartományokat és városokat 400000 arany fizetése mellett magukhoz váltani ⁴⁾). De Fridrik most sem állott szavának, a megígért hadi kárpótlást népeire kiróta, felszedte, de Mátyásnak át nem adta ⁵⁾), sőt seregei 1480. Gyórig beszáguldozva dúltak és pusztítottak. Mátyás sem sokat késett, hadait Styriára küldötte fegyverrel venni elégtételt, mit azonban Beatrix közbenjárására rövid idejű — 1481. máj. 10.-tól jun. 25.-ig tartó — fegyverszünet követett. Ezt Fridrik a töröknek Mátyás ellen felizgatására használván, mihelyt Mátyás felőle értesült, a törökökkel dolgát kiegyenlítette, erős hadat gyűjtött, s Fridriknek 1482. elején háborút izenvén, először Kószegét és magyarországi több birtokait foglalta el, azután 1483. elején Styriára ment. Fridrik mellett a pápa lépett közbe békét eszközölőleg. Mátyás ha-

¹⁾ Szalay, u. o.

²⁾ Pray, Ann. R. Hung. IV. k. 114. l.

³⁾ Gerardus de Roo, Hist. Austr. VIII. könyv. Dlugoss. XIII.

⁴⁾ Szalay, Magyarorsz. Tört. III. K. 290—91. l.

Lünig, Cod. Dipl. Germ. I. K. 1530. l.

Katona, Histor. Critic. XVI. k. 156. l. után.

⁵⁾ Chronicon Salisburg. Pecznél II. k. 453. l.

tározottan kijelentette, *hogy semmi kedve, módot nyújtani Fridriknek, hogy őt újból részesedhesse* ¹⁾). Most a királyné is közbeszólt: „*Fridriknek nem lehet hinni*” — Ión Mátyás elutasító válasza. Az alkudozás egész éven át folyt. 1484. elején Bruck ostromához fogatott, s febr. 24. bevette; innen Kornenburg alá ment, melyet hét hónapig kellett vívatni, míg bevette. Innen Bécsnek tartott, melyet 1485. jan. 1. hódított meg, végre Német-Újhelynek, melyet másfél évi ostromlás után 1487. aug. 17. szintúgy hatalmába kerített. Győztes seregei diadallal vonultak át Fridrik egykori székhelyén, a középületeken Magyarország és a Hunyadiak czímerével díszlő zászlók lobogtak, Mátyás király fehér paripán lovagolt a várpalotába, s kíséretében Zápolya István, Báthori és sok főfő magyar vezér. A Mátyásra nézve diadalmas háborút először Albert, Fridrik testvére által kért, később azonban Fridrik által folytatott fegyverszüneti alkudozások s ezeket egyelőre 1488. nov. 1-ig tartó, s utóbb a pápa közbenjárására 1489. évi Úrnapig oly feltétellel meghosszabbított fegyverszünet zárta be, hogy az ausztriai RR. Mátyásnak 9000 aranyat fizessenek. Ez alatt az alkudozás folyvást tartott, Mátyás 700000 aranyat kívánt Ausztria visszabocsátásáért, mire az ifjú Maximilán hajlott is, de Fridrik húzás-halasztási ürügyek alatt mindig gátolta a béke megkötését. E közben Mátyás megbetegedett, s Magyarországra térvén visszasza, Ausztria főkormányzójává Zápolya Istvánt, Magyarország országbíráját nevezte. Most Fridrik még inkább halogatási és kifogási módok találására vetette eszét; Mátyás halálára számított ő, mit a csillagászok ez évre jövendültek; ettől várta mind országának visszanyerését, mind a váltságdíj elmaradását. Úgy is Ión. Mátyást végső napjaiban ez ügynek erélyesb eszközök alkalmazása általi befejezésétől az örökösödés gondjai vonták el. Ő egész szívéből fiát Corvin Jánost óhajtotta utódául. Minden ereje és munkássága erre volt most központosítva. Így lepte meg Bécsben a halál 1490. apr. 6. (némelyek számítása szerint 5-kén), Bécs és Ausztria visszamenének régi urok kezébe, Zápolya a király halála után nem sokkal, a királyválasztási zavarok miatt, bejött Magyarországra, s a hátrahagyott őrségek a várakat és erősségeket részint a későbbi 1491-k-i szerződések, részint vesztett csaták után, lassanként visszabocsátották. „Midón Mátyás koporsóját ápril 12-kén a székesfehérvári egyház közepére letették — írja az egykorú Bonfin — azon fekete bársonyba ültözött tizenkét vasas vitéz, kik a királyi kardot és jelvényeket vitték, azokat a nagy oltár előtt sohajtva gürdítették a földre, mintha a király elestével minden dicsősége, győzelemjelei s egész birodalma összeomlott, sőt mintha vele a magyar dicsőség is örökre oda lett volna ²⁾).

Négyen voltak, kik most a magyar királyiszékhez jogot tartottak: *Corvin János* saját előnyei- és atyja érdemeiért, *Maximilián* az 1463-k-i szerződés-

¹⁾ Szalay, M. O. T. III. k. 314 l.

²⁾ Bonfin. Dec. IV. VIII. k. 475—477. ll.

nél fogva, *Ulászló*, mint Albert király testvérének elsőszülött fia és *Albert*, mint ennek testvére. Az elsőt születése és ifjúsága miatt a RR. nem merték választani, féltek, hogy az országnak miatta sok ellensége támad; a másodikkal azt felelték: „királyt az élők, nem a holtak tesznek, az országnak szabadválasztási joga van, a kik a koronára vonatkozólag ígéreteket tettek, tartsák meg; egyébiránt a fogolyállapotban levő jogosan semmit sem ígérhet; hogy az ígéret kötelező legyen, mindenek előtt szabadon kell történnie.“ Albert szintúgy el lón utasítva, mint ifjabb és másodsülött. A többség Ulászló mellé nyilatkozván, miután Corvin hívei folyvást urok megválasztását sürgették, kettőjük közt határozni Zápolya István országbíró kéretett fel. Ez szintúgy Ulászló mellé nyilatkozott, még pedig jobbra az országgyűlés által felhozott indokokból ¹⁾. E kettős ítélet után II. Ulászló mint V. László testvérének Erzsébetnek Kázmér lengyel királytól való elsőszülött fia, tehát az örökösödés jogczímén, jul. 15. királylyá választatott s sept. 18. megkoronáztatott.

Azonban egyik trónkövetelő sem nyugodt meg az ország akaratán. Mindenik fegyverhez nyúlt s mindenik legyőzetett. De Maximilián, megveretése után is oly szerencsésen tudott kün szövetséget kötni, benn alkudozni, hogy a nyertes elvégre is ő lett. Augustus 16. Iván orosz fejedelemmel szövetségre lépett, melyben ez kötelezte magát, hogy *Maximiliánt, Magyarországuak, mint atyai örökségének megszerzésében*, Kázmér lengyel király és fiai (Ulászló és Albert, s illetőleg csak az első) ellen segítni fogja ²⁾. Sept. 17. hadai már Magyarországon voltak, és 28-kán *a szélben levő némely főurak neki mint királyuknak hódoltak* ³⁾; ő tovább ment sergeivel, Sopron, Vas és Veszprém megyéket elfoglalta; azután sergeit Székesfehérváron, Veszprémben és Szombathelyen elhelyezvén, maga Német-Újhelyre ment, s *magát ex idő után magyar királynak kezdette czímextetni*. Ulászló hadai ekkor Albertnek megengesztelésével, s ha ez nem sikerül, az országból kiszorításával voltak elfoglalva, mi kölcsönös béke útján megtörténvén, azonnal Maximilián ellen fordultak. Székesfehérvárt 1491. sept. 14. Szombathelyt és Veszprémet még az előtt bevették ⁴⁾, sőt Zápolya néhány ausztriai erősséget is visszafoglalt ⁵⁾. De Ulászlót természeti lágysága és békeszeretete; Maximiliánt czéljainak ez úton is elérhetési reménye, vagy tán kettőjük közötti előleges egyetértés ⁶⁾ fegyver helyett a hékés kiegyezkedés terére vitte. Augustus 22. mindkét fél biztosokat nevezett ki. A magyar követek az 1463-iki szerződést, mint a mely erőszak műve

¹⁾ Bonfin. Dec. IV. IX. k. 483—485. ll.

²⁾ Szalay, Magyarorsz. Tört. III. k. 368. l. Lichnovszky után, VIII. k. Regesták. DCCLII.

³⁾ Szalay, u. o.

⁴⁾ Bonfin. Dec. V. II. k. 507—508. ll.

⁵⁾ Bonfin. Dec. V. II. k. DCLXXXIV. 1588. DCLXXXVI. 1601.

⁶⁾ Bonfin. Dec. V. I. k. 501. l.

volt, s Mátyás győzedelmei által megsemmisítettett, merőben elvettetni kívánták, Maximiliánéi megerősítését sürgették. A míg ez alkudozások folyának, az ország különböző pontjairól folyvást kedvetlen hírek érkezővén, végre 1491. nov. 7. Pozsonban 49 pontból álló békeszerződésre léptek, melynek ide vonatkozó pontjai ezek: „1. (21. pont) *Maximilián Magyarország királyi czímével élhet.* 2. (10. pont) *Ulászló király és az ország amaz örökösödési régi szerződést (értetik az 1463-ki) jóváhagyni, megerősíteni és megújítani tartoznak, úgy t. i. hogy ha Ulászló királynak fiörököse nem lenne, vagy ha lesz, és az, egyenes leszármazású fiörökös nélkül múlték ki, az ország, minden a koronához tartozó más tartományokkal és uradalmakkal együtt, azonnal és tettleg a római királyra vagy ágyékából egyenes ágon leszármazó örökösöire szálljon.* 3. (11. p.) Ulászló király országgyűlést hirdessen, s azon a RR. egyenként és összesen magukat és utódaikat kötelezőleg, írásban és a gyűlés színe előtt, császári biztosok jelenlétében teendő nyilvános esküvel kötelezzék arra, *hogy ha Ulászló király a maga ágyékából törvényesen származott fimagzatok nélkül halna meg, vagy ha tán ilyeket hagy maga után s ezek halnának meg örökösök nélkül, cz esetben Maximiliánt vagy fiai közül egyet, vagy nem-létökben azok ágyékából egyenesen leszármazó fiörököseik közül egyet, a kit választandónak látanak, törvényes és kétségtelen királyukká fogadják, az ország birodalmára akadálytalanul bejöni megengedik, beigtatják s mint uroknak, királyoknak, engedelmeskednek.* 4. (2. és 3. p.) Magyarország köteles lesz Ausztriában, Stiriában, Karinthiában és Kárinoliában Mátyás által elfoglalt és bármikép szerzett várakat, városokat, falukat s minden tartományokat visszaadni. 5. (9. p.) A Mátyásnak 100000 arany forint tartozás iránt az ausztriai RR-től adott kötelezvényt szintúgy kiadni. 6. (23. p.) Hadiköltség fejében 100000 forintot fizetni, végre 7. (15. p.) Ha Ulászló kiskorú fiörököst hagyva múlték ki, valamint gyámjai, úgy a teljes kort ért örökös mielőtt az országot átvénne, kötelesek lesznek ezen szerződést maguk és örökösökük nevében megerősíteni“¹⁾.

E szerződés jóváhagyás végett, a februárban Budára egybegyűlt országrendek elébe terjesztetvén, csaknem általános bosszankodással fogadtatott. Az egykorú Bonfin így írja le: „A sokaság, a mint a föltételeket megértette, azonnal bosszankodólag kezdett zúgni, lármázni, nem béke, de szolgaság föltételeinek tekintvén azokat, s csak kevesen múlt, hogy a nemzet föl nem lázadt. Bizonyos, hogy némely királyi tanácsosok és a békeküvetek néhány nap folytán csak fegyveresek kíséretében mehettek bátorságosan az udvarhoz, és a nemesség közül sokan tanakodtak az amazoktól való elpártolásról. Minthogy pedig éjjelenként útczaszögletekre és egyházajtókra a nép által folyvást falraga-

¹⁾ Casp. Ura. Vel. de bello Pann. Auctuar. 238—266. II. Archiv für Kunde österreicherischer Geschichtsquellen. Jahrgang 1849. II. B. III. IV. Heft. 470—490. II.

szok tétettek ki, melyekben nyíltan vallották, hogy inkább ezerszer halnak meg, mintsem ily gyalázatos békepontokat helybehagyjanak: a király kiengesztelte, elméjüket lecsendesítette, s a föltételeket szelídítvén, azoknak esküjökkel való megerősítésére bírta¹⁾. Tubero, szintúgy egykorú történetíró így ír arról: „Az összes nemesség, mely az e feletti tanácskozásra Budára egybe volt híva, valamint a nép, nagy lárma és veszekedés közt szólalt fel ellene; tagadták, hogy oly szövetség kötelezné őket, melyhez a királyi tanács tekintélye nem járult. Báthori Istvánt és (Bakacs) Tamás győri püspököt és cancellárt, mint ezen dolog szerzőit, szitkokkal illették s a közjó elárulásával vádolták. És ez több napokig tartott. A magyarok inkább szégyelték a német által dictált béke föltételeit elfogadni, mint azt, hogy Ulászló adott szavát megszegje. A király Bakacs Tamást kérte fel a sokaság lecsendesítésére, kinek beszédét a főrendek nagyobb része helyeselte; azonban néhány föltételek kivételével, melyek nélkül a magyaroknak a többibe könnyebben beleegyezését hitték, mindnyájan békét határoznak²⁾. Megerősítették a szerződést: a király dec. 6. 1491. Maximilián dec. 20. Fridrik január 4. 1492. a főrendek és zászlósúruk s nemesek, a horváthországi bán és nemesség, esztergomi és kalocsai érsek és több mágnások mártius 7-én; végre különböző időkben az erdélyi vajda, temesi gróf, budai várnagy, erdélyi püspök, több más püspök, Buda és Pest városa, az erdélyi szász városok Brassó és Szeben sat.“³⁾.

A szövetség e szerint formailag meg volt kötve, de a szivekben gyökeret verni nem tudott. Hallgassuk meg Tuberót, mivel indokolja a magyaroknak e szövetség iránti ellenszenvét: „Így tehát — mond ő — Ulászló és Maximilián örök békére léptek, természetes, hogy nem olyanra, mely a magyarokhoz — ehez a körülvaló minden népeket legyőző nemzethez — illett, hanem a mely a király vakmerően lekötött hitét és nyugalját, melynek a túlságig óhajtója vala, biztosítani látszott. Mert a magyarok, miután a lengyelek (Albert hívei) immár az országból ki voltak szalasztva, Székesfehérvár visszavéve, nem tudom ha becsülettel-e, de bizonyára bátran megtagadhatták volna a németektől azt, a mit nem szükségből, hanem inkább bosszúságból ígértek, mint olyanoktól, kik mindig kérve kérték a magyaroktól a békét, és ezekkel, midőn beháború nem dúlt közöttük, még ha tőlük megsértettek is, soha sem

1) Bonfin. Dec. V. II. K. 510. l.

2) Archiv für Kunde Oest. Gesch. 391. l.

Tubero után Commentar. de temporibus suis. IV. k. 14. §. 181—183. ll.

Bélnél Script. Rer. Hung. s a t. a II. kötetben.

Egybevetendő: Istvánffy Histor. II. k. 12—13. ll.

3) Casp. Urs. Vel. a fenebb idézett helyen.

mérték háborút folytatni“¹⁾. De ezen kívül sok más esemény s igen nevezetes törvényhozási intézkedések bizonyítják e nemtetszést. Legelső az, hogy azon szerződés az 1492-iki országgyűlés törvényei közé fel nem vétetett, hanem az előzményben csak egyszerűen említett meg²⁾. Továbbá hogy a királynak a 4. törvénycikkben határozottan megtiltatik, nehogy Morvát, Sziléziát és Lausitzot, az olmützi szerződéssel ellenkező módon az ország kezéből kibocsássa; a 7-ikben, tanácsából az idegeneket kirekesztik, a 8-ik és 9-ikben rendelik, hogy tisztet és birtokot csak benszülöttek adhasson; az 1493. oct. 20-án tartott budai országgyűlésben éles szemrehányásokat tettek a papságnak, a főrendek nagyobb része, a világi hivatalokból kizárásukat ajánlta, de Bakacs Tamás önközbevetésére sikertelenül³⁾, azonban a korona a püspökök kezéből kivételt és Zápolya István új nádorra s Bakacs Tamás egri érsekre bízott, kik közül az első, fiát Jánost, az utolsó, öcscsét nevezvén helyettesévé, az általok tett vizsegrádi várnagynak eskü alatt lón köteletségévé téve, hogy kettőjük rendeletén kívül sem királynak sem országgyűlésnek ki ne adják⁴⁾. Szóba hozatott a király és Maximilián közt kötött szerződésnek a RR. esküjével való megerősítése is, de az fogamat nélkül maradt, mivel a leg-hatalmasabb főúrak ezen indítványnak ellenemondottak⁵⁾. Végre ugyanezen gyűlésben a RR. panaszt emeltek maga a király ellen, „hogy békeszeretete által a magyar név dicsőségét semmivé teszi, a katonai fenytétet, mely Mátyás alatt oly magasra emelkedett volt, elhanyagoltatni engedi, mi miatt az ellenség bátorságot kap nem csak a kötések megszegésére, de az ország egyik-másik részének, nyílt haddal is, büntetlenül megtámadására. Ez által lettek a németek, kiket fegyverrel a legillendőbb békességre lehet vala kényszeríteni, az országnak egykori megszerezhetése tekintetéből nem annyira barátink, mint titkos ellenségink; ezért küldöttük ki a lengyeleket országunkból drága árron és tartományainknak eladásával; ezért kötünk a törökkel oly fegyverszüneteket, hogy azok ürügye alatt, szélbeli legszebb birtokaink naponként elvételnek“⁶⁾. Istvánffy pedig még azt is felhossa a RR. panaszai között, „hogy a király Morvát, Sziléziát és Lausitzot koronázáskori esküje és a múlt évi fenidézett törvény ellenére a cseheknek engedte, a közjüvedelmeket haszontalan czélokra fordíttatni, a szélhatárokat csehek és lengyelek által erőszakosan használtatni engedi, és hogy a kevéssel ezelőtt gazdag és virágzó ország — kirá-

¹⁾ Tubero, Commentar. de temporibus suis. IV. k. 183. l. — Bélnél. Script. Rer. Hung. veter. etc. a II. kötetben.

²⁾ Corpus Juris Hung. Tyrn. 258. l.

³⁾ Tubero Comment. de temp. suis. 5. k. II. §. 187. l.

⁴⁾ Pray, Annal. R. Hung. IV. k. 257. l.

⁵⁾ Kovachich, Vestigia Comitior. apud Hungaros. 418—419. l.

⁶⁾ Pray, Annal. R. Hung. IV. k. 257. l.

lyával szerencséje is megváltozván — megvetve s kimerülten porban fekszik. Kéri tehát a nádort, mint törvény által rendelt közbenjárót király és nemzet között, hogy e panaszokat terjessze a király elébe s orvosoltatásukat kérje¹⁾. Az 1498. ápril 24-iki országgyűlés 25. t. cikkében már a korona őrzését kizárólag a világi rendre látjuk bízni, a 45-ben pedig végeztetett: „Ha Magyarország királya örökösök nélkül múltván ki, a királyi méltóság ürességbe jőne, valahányszor a nemzet új fejedelem választás végett gyűlést tart, egy külföldi követ is (a minők a fejedelmek- és királyoktól, az urak és gyűlés elcsábítása végett gyakran többen szoktak megjelenni) e gyűlésre ne bocsáttassék, hogy az új királyról annál alkalmasabban lehessen gondoskodni. Az ország rendei gondoskodni fognak, hogy az, a kit választanak, tisztességgel hozassék be“²⁾. A papság irányában, melyet a pozsoni szerződés főokának hittek, még kiáltóbban kimutatta bosszankodását az ország az által, hogy a tizedet, kivált a főrendűek, megtagadták, a minek orvoslására a pápa a királyt 1505. augusztus 3-kán írt levelében atyailag felhívta³⁾. Legfontosabb nyilatkozványa pedig e visszatetszésnek, az 1505. sept. 28. kezdődött pest-rákosi országgyűlés 12-dik napján a pest-rákosi téren tartott országgyűlésének — királyi megerősítést ugyan nem nyert, de mindenek közmegegyezésével hozott, a nádor és esztergomi érsek, 10 püspök, 40 királyi-tanácsbeli egyén, 180 főrendű országbáró, 48 megye választott követei, e fölött tömérdek nemes és erdélyiek, jelesen szászok és székelyek által aláírt⁴⁾, hittel pecsételt s országszerte kihirdetett azon végzése, mely összevontan, de szószerinti hűséggel közölve így hangzik: „Mi az ország főpapjai, világi nagyjai és nemesei, e köz országgyűlésünkön egyhangúlag és mindnyájan — kisebbek úgy mint nagyobbak s nagyobbak úgy mint kisebbek — határozzuk és rendeljük: hogy mostantól fogva örök időnkig, valamikor az ország királyától és fejedelmétől megfosztatik, és az maga után az ország törvényei és szokásai értelmében következő fiörökösöket nem hagy, soha többé külső nemzetből valót királyunkká nem választunk, hanem csak magyart, olyant, a ki ezen kormányzási tisztre alkalmas. Mivel pedig némely szomszéd fejedelmek és királyok, kik ezen országot magunknak szerezni mindenkép áhítoznak, királyunknak netalán fiörökös nélküli halála esetében, vagy akár életében ez országot, vagy annak részeit, vagy tagjait fegyverrel megtámadni, háborgatni és minket erővel és fegyverrel meghódítani akarnának, nehogy ez esetben az ország, annak részei és kivált a széleken lakó atyánkfiai, a mi egyakarató választásunk és végzésünk ellenére elfoglaltassanak, fogadtuk és megesküdtünk egymásnak, a mi és maradékaink nevében

1) Istvánffy, Hist. III. k. 20—21. l.

2) Corpus Jur. Hung. 300. l.

3) Pray, Epist. Procer. I. k. 49—51. l.

4) Istvánffy, Hist. IV. k. 33. l.

kézzadással, hogy ily esetben egymást el nem hagyjuk, hanem kiki a maga népével a másiknak segítségére megyen, sőt ha szükség lesz, az ellenség ellen az egész ország és mi mindnyájan fejenként felkelünk, az ily ellenségnek ellene állunk, és hazánkért halálig harcolunk, s időközben attól semmi szerződésnél fogva mindaddig meg nem szűnünk, míg országunkat az ellenség háborgatásától meg nem szabadítottuk. Az ezek ellen cselekvők a haza árulóinak tekintetnek, s birtokuktól megfosztatván, örök szolgaságra és jobbágságra vettetnek¹⁾.

Feljebb már rámutattam a kútfőre, honnan mindezek általában véve származtak; azonban ezen 1505-iki végzésnek némely különös okai is voltak, ú. m. a király betegeskedése ez időtájban, s fiúörökös nem-létében, a pozsoni szerződés következményeitől való tartás, az ország jogainak és határainak védelmében túlságos engedékenysége, továbbá a pozsoni szerződés elleneinek azon kérésére: adná Máriát nőül Zápolyának, kit a nemzet a király örökös nélküli halála esetében királynak óhajt, a királyné tanácsa következtében, — ki Zápolyát sem vejének, sem a királyiszékben férje utódának látni nem akarta — Ulászlónak kitérő válaszája; a havasalföldi oláhtartományok Magyarország-hoz való viszonyának annyira megtárgyalása, hogy úgy tetszék, mintha tudva s akarva hintegettetének következő egyenetlenségek és háborúk magvai²⁾. Végre Maximiliánnak azon nyilvánságra jött kihívó tette; *hogy a Kölnben egybegyűlt német RR-től segélyt kért János szepesi gróf ellen a végre, hogy Magyarország a birodalomhoz csatoltassék*³⁾.

Mennyire gyöngítette meg az 1505-ki végzés az előrement szövetségi és családi szerződéseket, s vajjon királyaink csak azért, hogy a kormányzáson magukat élethosszig biztosítsák, az ország RR. nagy részének ellenmondása daczára, ily, a szabadválasztás jogát sértő szövetségekre jogérvényesen léphettek-e vagy nem? és az ország RR. ezen örökösödést megbénítani mind 1505. a rákosi, mind 1506. a székesfehérvári gyűlésen, joggal vagy jogtalanul kísérlették-e meg? annak vizsgálata nem ide tartozik; de hogy ezt tették, arra, nem annyiban a szerződések felforgatási vágya, mint azon indokok bírták, melyek a rákosi végzésben — és én hozzá teszem: a nádorhoz beadott panaszokban — bőven előfordúlnak⁴⁾.

A nemzetnek ezen ily nyilvános tényekben kifejezett iránya nem került ki Maximilián figyelmét. A rákosi végzés ellen azonnal panaszt emelt Ulászlónál, oly formán tüntetvén fel a dolgot, mintha abba a király is beleegyezett

¹⁾ Pray, Annal. R. Hung. IV. k. 313—316. ll.

²⁾ Pray, Annal. R. Hung. IV. k. 312—315. ll.

³⁾ Szalay, Magyarorsz. Tört. III. k. 448—452. ll.

Ger. de Roo. XII. és Brutus után.

⁴⁾ Kovachich, Vest. Comit. 452—453. ll.

volna; pedig hogy az ezt meg nem erősítette, mindenkinek nyilvánvaló volt. Az értekeződés elkezdődött. Követség ment követség után. Végre Maximilián által, örököseik között családi frigy kötése ajánlatván, — bár a magyar RR. Ulászló vejévé Zápolyát a szepesi gróft ajánlották, — Ulászló, hogy annak aggodalmait a lehetőségig végkép eloszlassa, a tett ajánlatot 1506. márt. 20. elfogadta, s mindjárt következőleg e hónap 27-én Maximilián és Ulászló, s az utolsónak férjére nagy befolyással bíró neje között, főleg ennek akarata következtében kettős házassági szerződés lón kötve, azon okból: „nehogy a két család közötti számos szerződések és szövetségek által létrejött barátság és kölcsönös jóakarát, gonosz akarató pártos emberek álnok és istentelen sugallatira valamiképen megcsökkenjen vagy felbomoljon: *egyfelől Maximilián, Annát Ulászló már élő — vagy ha ez meghalna, nejének mostani terhéből születendő — leányát eljegyzette ücsöce Ferdinánd főherczegnek, vagy ha az újszülött fiú lenne, annak számára Máriát saját unokáját nejeül.* Ennek viszonzásául, Ulászló és neje is külön-külön, mindkét házasságban megegyeztek, sőt Ulászló ugyanakkor, mártius 28-kán költ levele által, *halála esetére Anna leányát és várandó nejétől születendő magzatát Maximilián gyámsága alá rendelte*¹⁾. Mely kettős szerződés 1507. nov. 12. újból megerősített azon módosítással, *hogy ez időköz alatt a királynak fiörököse születén (II. Lajos), most Katharina, — vagy ennek halála esetében Mária, — névszerént lón ennek nejeül eljegyezze; Annának, Ulászló leányának pedig férjévé most Károly — s ha ez meg találna halni, testvére Ferdinánd — jelölteték ki, vagy a kettő közöl az, a melyik az ausztriai herczségeket és Tyrolt az azokhoz tartozó tartományokkal és fejedelemségekkel együtt örökölni fogja*²⁾.

Maximilián itt nem állapodott meg, hanem a mint elébb 1502. Ulászló nősülését Candale-i Annával különböző féltékenységi okokból ellenezte: úgy most céljának elérésére a leghathatósabb eszközökhöz nyúlt, t. i. azon évi ápril 18. a magyarországi RR-hez nyiltlevelet intézett, melyben a többek közt bebizonyítani igyekeznek, „hogy ő valóságos magyar, tehát a rákosi végzés, a magyar királyi széktől el nem zárhatja. Mi — így hangzik a levél — nemcsak a magyar királyok véréből származunk és a magyar királyi czímmel atyánkkal együtt ellentmondás nélkül élünk, sőt az is bizonyos, hogy Ausztria, régi neve szerint, felső Pannoniának hívatott, s Német-Újhely, a mi örökségünk is magyarországi birtok, eldődünk — egyik magyar király — jogán; őseink már az érintett magyar királyi hölgytől származván igaz magyar és pedig királyi vérből eredtek; mi magunk a nevezett Német-Újhelyvár azon részében születünk, melyet a németek is *Magyar toronynak* hívnak. Mindezekért tehát

¹⁾ Casp. Urs. Vel. de Bello Pannon. Indic. 324—325. ll.

²⁾ Casp. Urs. Vel. de Bello Pannon. egy 1514-beli hiteles átírat. Auctuar. 276—281. ll.

hiú azoknak törekvése, kik minket ily okokon akarnak a magyar királyi széktől elzárni“¹⁾. Május 1-én azonban már jelenti Ulászlónak: „hogy ó, a neki Magyarország által a pozsoni szerződés értelmében kötelezett hadiköltség hátralevő részének behajtása s az ott való hűtlenek megfenyítése végett, kénytelen volt fegyveres seregeket küldeni Magyarországra“; egy május 5-ről szóló levelében pedig írja: „hogy ó, a rajta és örökösein a magyarországi pártütők némely főnökei által elkövetett méltatlanságért, melyet orvosolatlan sehogy sem hagyhat, rég sorompóba fogott volna lépni elleneivel, ha a király és közte levő barátság és kölcsönös jóindulat vissza nem tartóztatta volna; ezért várt eddig és még várni fog kevés ideig“ s a t.²⁾.

Ezek következtében a király Székes-Fehérvárra országgyűlést hirdetett, „hol az ország gyors védelmezése elhatároztatván, s Maximilián ellenségnek nyilvánítatván, ellene a zászlós urak egyetemesen felkelni, s a király mellé Székes-Fehérvárra gyűlni felhivattak“. Mit az megértvén, jun. 23-iki levelében érzékenyen panaszolja el Ulászlónak, s egyebek közt írja: „Elfogott magyar kémektől értettük meg, hogy Magyarország vezértábornoka, Hédervári István országunk alattvalói ellen indúlt. Ezenkívül azt is tudja felséged, a mit már sokszor panaszoltunk, mit kísérlettek meg a magyar főpapok és országrendek közelebbi septemberi országgyűlésükön ellenünk és a mi közöttünk való szerződés ellen, sőt. miben törekednek mai napon is Székes-Fehérváron. Ezekért ismételve tudatjuk felségeddel, hogy nekünk elleneink ily folytonos törekedéseit lehetlen eltúrnunk, kivált midőn látjuk, hogy ók felségedet is kényszerítették arra, hogy minket nyilvános kiáltványában, Magyar- és Cseh-országon, úgy Morvában ellenségének nyilvánítson; miért is kérjük felségedet, hogy mint király és az ország kormányzója, a mi örökösödési jogunkat sértetlenül fentartani, oltalmazni és pártfogolni szíveskedjék“³⁾.

E közben Ulászlónak jul. 1. 1506. fia születvén, s a viszálykodásnak mindkét czivakodó-felet közel bajjal fenyegető oka továbbra vettvén, a kedélyek mindkét részről annyira hajlandóvá lőnek a békére, hogy az, jul. 19. o végre a királyi tanács és épen azon országnagyok nagy száma által, kik a rákosi végzést hozták, választott és felhatalmazott követek közbenjárására, már meg volt kötve. Ebben „a két fejedelem és ország kölcsönös, tartós és szilárd békére és egyességre, mindkét fél alattvalói egymás iránti őszinte szeretetre barátságra és jó szomszédtsági viszonyban élésre, mindenik pedig ezen egyezésnek szentül megtartására hittal köteleztetnek; *Maximilián azonban nyilván fen-*

¹⁾ Bartal, Commentar. ad Historiam Status Juriisque Publici Hungariae aevi medii. III. k. Mantissa, XXXIV. l.

²⁾ Pray, Epist. Procer. I. k. 53—57. ll.

³⁾ Kovachich, Vest. Comit. 451. l.

tartotta magának és örököseinek minden örökösödési és más jogait, melyekkel Magyarországra és tartományaira nézve eddig birt és jelenleg is bir, és a melyeket ezen egyezés és békekötés által meggyengítettni semmiképen nem akar. Sőt ezen szerződés végére a követek beleegyezésével ily záradék függesztetett: megerősítjük e szerződést és egyességet, melyet közakarattal, mindkét félre nézve kötelezőleg alkottunk, és a mely egyik félnek is kárára nincs¹⁾.

Maximilián — kivált mióta a vita folyamában törvényes koronaörökös született — meglehetett elégedve e kettős új sikerrel, sőt annyira meg volt, hogy a midón a felől a német birodalmi RR-et értesítette, ily kifejezéssel élt: „*Ex által — ha Isten is úgy akarja — az ő és a német nemzetnek a magyar királyságban való örökösödési és más jogai, adandó esetekben fogyatkozást nem szenvednek²⁾.* Később pedig, 1515. midón unokaöcscse és Anna, valamint leánya Mária és Lajos között a formyszerű eljegyzés megtörtént, az ünnepély bevégeztével e szókat intézte királytársaihoz: „*Örvendjünk és vigadjunk elragadtatásunkban, e napot Isten készítette számunkra!³⁾* Nem így a magyarok nagy része. Ezeket aggasztotta a pozsoni szerződés, inyök ellen volt az újabb bécsi is. Ez aggodalomnak kell tulajdonítnunk az 1507. ápril 24. a Rákos-mezőjén tartott országgyűlés végzéseit, melyek elsője — a 4. §. szerint — Zápolya Jánost a nádorral együtt az ország főkapitányának ismeri el, az 5. §. rendeli, hogy a király mind azt, a mi az ország ügyeit tárgyalja, mellérendelt kormánytanácsával együtt igazítsa, a mit tudtokon kívül tesz, semmis és érvénytelen; a határszéli főbb hivatalokat, minő az erdélyi vajda, horvát és temesi bán tiszte s a t. szintűgy ezek tanácsával tartozik betölteni; a 7. §. rendeli, hogy a kik a király tanácsában, a haza szabadsága, közjava és végzése ellen nyíltan és vakmerően tenni merészelnék, társaik az országgyűlésének jelentsek be, s ott vegyék büntetésüket; a 8. §. azokat, a kik az ország végzéseit és törvényeit ellen nyilván cselekesznek s azokat semmibeveszik, haza és felségsértőknek bélyegzi, hivataluktól, vagyonuk- és életüktől megfosztatni rendeli⁴⁾. Ezen titkos aggodalom nyilvános kifejezése az is, hogy az 1508-ki országgyűlés II. Lajost addig királylyá nem koronázta, míg atyja egyéb feltételek között, hitlevélileg azt is meg nem ígérte, „*hogy fiát sem életében sem halálában Maximiliánra vagy más külfejedelem gyámsága alá nem hagyja, hanem a magyar főpapok és világi főrendek gondjaira bizza⁵⁾.* mely írásbeli biztosítás meg is történt május 29-én, mit azután június 4-én a koronázás követett⁶⁾.

¹⁾ Casp. Urs. Vel. cet. Auctuarium. 272. l.

²⁾ Szalay, Magyarország. Tört. III. k. 456. l.

³⁾ Szalay, Magyarország. Tört. III. k. 497. l.

⁴⁾ Corpus Juris Hung. Tyrnav. 1751. 322—323. ll.

⁵⁾ Katona, Epitome Chronolog. II. k. 606. l. Kovachich, Vest. Com. 455—62. ll.

Pray ezt mártius 4-re teszi, abból következtetve, hogy Lajos Csehországban azután két évvel lón (1509) megkoronázva ¹⁾.

Lajos királylyá kenetése bárkinek másnak reményeit megingathatta volna, csak nem a Maximiliánét. Ő rá csüggesztőleg semmi nem hatott, szándékában senki állandóan meg nem gátolhatta, az ő erélyes leleményessége, új akadályok által mindig növekedett, benne, Fridrikben és később Ferdinándban aczélahajthatatlanságú szellem lakott. Ők bensőjökben elvitathatlan joguknak hitték Sz. István királyi székében örökösödésüket, s azt nyilvános cselekedeteik által soha meg nem tagadták; ha háborút kezdettek mások ellen, vagy mások ellenük, ha békét kötöttek, ha a szomszéd udvarokkal szövetségre léptek, ha nősültek, vagy bárminő bel- és kül-eljárásaikban e cél mindig előttök lebegett: rakogatták az alapot, hordották össze az épületi anyagokat, egyengették az utakat, új meg új módokat találtak ki Ulászlóval és Lajossal való viszonyaik felbonthatlanná tételére. Így lón Albert messzelátó rokonai által megvetve az alap a *nemzet szabadválasztási jogának egykor az örökösödés előrel való fölcserélésére!*

Lajos születése után háromfelől fenyegette veszély Maximiliánt: az ifjú trónörökös, a növekedő befolyású szepesi gróf, és Zsigmond lengyel király részéről. Az elsőt azzal háritotta el, hogy egyfelől 1510. febr. Ulászlónál azon végrendeletet eszközölte ki, „*hogy ha fia magtalanul halna el, leánya Anna, valamennyi országait örökölje,*“ ²⁾ másfelől Lajost 1515. jul. 20. *az osztrák uralkodóház nemzetsége tagjává és saját fiává fogadta, addigi örökösének sérelme nélkül,* a német császárságban pedig halála utánra következőjének nevezte ³⁾; továbbá pedig (mint fenebb láttuk) leányát Máriát Lajosnak, Annát pedig Lajos testvérét, unokaöccsének Ferdinándnak, vagy Károlynak nőjévé jegyzette el Bécsben 1515. május 20. oly kikötéssel, hogy e házasságot Ferdinánd egy év alatt maga is helybenhagyandja; mit ha nem tesz, maga a császár lesz köteles Annát nejévé eljegyezni ⁴⁾. A szerződés aláíratott jul. 22. ⁵⁾. Ferdinánd az eljegyzést és házasságot szóbelileg végre is hajtotta 1516. mart. 24. ⁶⁾, ezt követte a mindkét fél biztosainak jelenlétében 1520. dec. 11. Lajos és Mária közt végbement eskető ⁷⁾, bezárta 1521. máj. 26. Ferdinánd és Anna — 1522.

¹⁾ Pray, Annal. Reg. Hung. IV. k. 328. l.

²⁾ Pray, Hist. Reg. Hung. II. k. 556. l.

³⁾ Pray, Epist. Proc. I. k. 104—108. l.

Annal. R. Hung. IV. k. 378—379. l.

⁴⁾ Casp. Urs. Vel. Hist. de Bello Pannonico. Auctuar. 282—286. II.

⁵⁾ U. az. u. ott. 292—300. II.

⁶⁾ U. az. u. ott. 300—303. II.

⁷⁾ U. az. u. ott. 303—311. II.

jan. 23. pedig Lajos és Mária közt tette meg a házasság¹⁾. Zápolyát és Zsigmondot úgy tette ártalmatlanná, hogy e kettőt egymással meghasonlásba hozta, és mindkettőnek külön ellenségeket csinált: amannak hatalomra vágyó olygarella társait, ennek Iván moszkvai nagyfejdelmet. Amazt leginkább saját honfitársai Thurzó, Bakaes, Szálkán és Báthori gyöngítették, ezt alattvalói 1513-ban Iván ellenében nem segítettek s így kényszerítve lón vele szövetekezni: „A császár e lépést azért tette — mond Fugger, Ranke német történetiben — mivel látta, hogy Zsigmond király, sógorát János szepesi grófot tanácsolja és segíti, és azt Ulászló halála után néhalán Magyarország elnyerésében is segíteni fogná; miért is neki néhány királyt és fejedelmet ellenségévé tett²⁾).

S mit tettek ezen, a végzés felé feltartóztatlanul siető lépésekkel szemben a törvényhozás, az ország kormánya és olygarchái? Az első folytonosan újabb meg újabb törvényeket hozott, melyeket végre nem hajtottak; kormánytanácsot állított be, mely külön és együttvéve is kicsiny volt és gyöngé mint a kor, mely a dolgok felbomlásának meggátlására sem az utat, sem az eszközöket kijelölni nem tudta, s azon magasztos szerep felfogására, azon dicső feladat betöltésére, mit egy veszni indult ország megmentése magában foglal, fötemelkedni képtelen volt. Az ide vágó törvényczikkek im ezek: „*Ulászlónak azon végrendeletét, hogy alig tíz éves fiának gyámjai legyenek Bahacs Tamás, Bornemissa János, és György brandenburgi határgróf, Maximilian és Zsigmond lengyel király főfelügyelése alatt, s együtt vigyék a gyermek nevében Magyar- és Csehország kormányát, az 1516. ápril 24. kezdődött badai országgyűlésen oda változtatta: „hogy a koronás gyermek a fennálló országtanács által kormányoztassa a közügyeket, mely tanács irányelvéi amágy is a gyámul kinevezettek voltak; tehát a kalföldi gyámságot elvetette“³⁾. Továbbá sürgette Lajos házasodását 1520., akkor, midőn már a dolgok teljes felbomlásnak indultak, 1524. május 12. kezdődött országgyűlésen, az országtanács újból átalakítását, s a németeknek az udvar szolgálatából elbocsátatását kívánta, azon okból, mivel Ferdinánd herceg is az Anna szolgálatában volt magyarokat udvarából elbocsátotta⁴⁾. 1525. pedig a 4-ik t. cikk 3. §-a által a császár és Velence követségét az országból kiűtasította⁵⁾. A hatvani és rákosi országgyűlés más téteményeit, mint később a király által megsemmisítettek nincs miért említenem. Valóban ennyi és nem több, ilyen és nem más intézkedéseket látunk e korból törvényeink-*

¹⁾ Szalay, Magy. orsz. Tört. III. k. 518. és 528. l.

²⁾ Fugger, Rankénál. Deutsche Geschichte. I. k. 243. l.

³⁾ Szalay, Magy. orsz. Tört. III. k. 500—501. ll.

⁴⁾ Szalay, Magy. orsz. Tört. III. k. 551. l.

⁵⁾ Corp. Juris Hung. 349. l.

ben és történeti kútfóinkben! Kicsiny mérvű dolgok, nagy bajokban síró időkhöz képest! Csekély gyógyszerek az állam életveszélyes betegállapotában!

S mit tett a kormánytanács? A fő- és nemessrend közötti szakadás már veszélyes sebbé mérgesült volt ez időben, melyről előre látszott, hogy a felbomlást vonja maga után. Amikor a kormányval mentek egy úton, melyet a küludvarok kényük szerint hajtottak jobbra-balra; ezek a független hazafiakkal tartottak. Néha egy időben a két országrend, két helyen tartott országgyűlést, alkotott törvényeket, melyek egymással küzöltetven kölcsönösen elvették. Mindenütt meghasonlás, s a fonák kormányzásért maga a trón megyetve és gyűlölvé. A kormánytanács, a helyett, hogy a nemzetet a királyiszékkel és magával az időkhöz és bajokhoz mért intézvények életbe léptetése által kibékítse, az örvényre — melybe az hanyathomlok rohant — az országot figyelmeztesse, a haza megmentésének eszközeit biztos tapintattal fölkeresse, s alkalmazza, a helyett, hogy a pástokra szakadt, szét hullott, elgyengült haza fiait a haza szabadságának és függetlenségének védelmének szilárd elhatározására bírja: e helyett — mondom — a fő- és nemessrend közötti feszültséget folyvást növelte, a királyt és udvart a nép előtt gyűlöletessé tette, a törvények iránt tiszteletet gerjeszteni nem tudott, segílyt a török ellen a küludvaroknál kért, s a haza ezer segílyforrásait, a nemzeti erő munkás életre s erélyes csölekvésre ébresztését elhanyagolta. A kormánytanács kebelében külföldiek vitték a túlnyomó szerepet, kiknek a hazafiak eltávolításukat kérték ¹⁾; a királyi pecsétek külföldiek kezében voltak: a hazafiak magyarok kezébe kívánták adatni ²⁾; a közhivatalokat külföldieknek adták: a hazafiak ben a hazában születtek alkalmazását sürgették ³⁾; a közjöveldelmekből külföldi követeket fizettek: a hazafiak ennek a király engedelmével megtiltását sürgették ⁴⁾; a brandenburgi gróf a korona birtokait erőszakkal elfoglalta: a hazafiak visszaadatásukat végezték ⁵⁾; pénzt a kinek tettsett, a király és kormány engedélyével törvény ellenére verethetett: a hazafiak csak a királynak kívánták e jogot fentartatni ⁶⁾; a magyar főispánságok jobbára gyűlölt egyének kezeire bizattak: a hazafiak népszerű egyénekkal felcseréltetésüket sürgették ⁷⁾. S mind ezek a király által előbb elvették, majd midőn Hatvanban másodszor is elébe terjesztettek, megerősítést nyertek ⁸⁾, csak

¹⁾ Kovachich, Vest. Comit. hatvani és rákosi országgyűlés végzései. I. Czikk. 574 és 593. II.

²⁾ U. o. II. és III. végzés, 576 és 595. II.

³⁾ U. o. a II. végzés 575 és 594 II.

⁴⁾ U. o. V. végzés 577 és 596. II.

⁵⁾ U. o. VII. végzés 577 és 597. II.

⁶⁾ U. o. XXI. végzés 583 és 604. II.

⁷⁾ U. o. hatvani XXIII. végzés. 609. I.

⁸⁾ Kovachich. Vest. Comit. 617—618. II.

azért, hogy később 1526. a 17-ik törv. cikk által újból megsemmisítessenek ¹⁾. E kormánytanács a haza sebének okait takargatta, nem orvosolta, magát végte, nem a haza érdekeit, s az ország bírására vágyakozóknak szabad utat engedett: Nándor-Fehérvárt 1521. védelem nélkül vette el a török, Szabácsot hős védelem után, de szerfölött kevesektől védve; a dalmát és bozsnyák határok őrizetére maga kérte fel 1522. Ferdinánd osztrák herceget, s Zeng, Lika, Kliszsa s több végvárakba ausztriai őrségeket bocsátván, maga ütött csorbát a magyar korona felségén ²⁾; 1524-ben Szóregvára esett a török kezébe. Végre, erejének nagy részét azon férfinak a kormánytól távoltartására, sőt megtörésére fordította, a kiben a nemességnek teljes bizalma volt, a ki-iránt a főrendek egy része is titkolatlan rokonszenvvel viseltetett, s a ki — ha a nemzeti akarat benne jókor egyesül — s osztályfeleinél irigykedés és gyűlölség helyett kellő gyámolításra talál — kétségkívül képes lesz vala, a dolgok oly boldogtalan kimenetelét meggátolni. — „Magyarország — a mint egy egykorú államférfi emlékiratban fenhagyta — nem annyira a végzettől hajtva, mint rossz és eszeveszett (iniquus) igazgatás által lön veszedelembé sodorva“ ³⁾.

Végre Báthorinak főgondja volt a maga emelése, s az ellennézetűek erőszakos háttérbe szorítása. Thurzó jóban-rosszban egyiránt védte a kormányt, s tanácsával a királynál és királynénál oda hatott, hogy Zápolya, Verbóczi és a velök egyvéleményűek folyvást elmellőztessenek, gyanúsíttassanak sőt üldözőbe vétessenek. Ezért bukott meg a Zápolya részén levőknek kormányzósági indítványa, ezért maradt ki ő a kormánytanácsból, ezért lön nádorrá Báthori, ezért száműzeték Verbóczi. Ez időkbén a közromlottság ellen felszólalni tilos, a kormánytanácsot tévedéseire figyelmeztetni vétek, a haza nagy érdekeinek védelmére bátor szót emelni bűn volt. Bornemisza jellemében nem volt meg azon mély erkölcsi alap és messzeható belátás, mely nélkül nagyot mívelni lehet, de egy veszni indúlt nemzetet megmenteni nem. Szálkán érsek és az akkori főpapság szintűgy Zápolya megtörésére fordította figyelniét ⁴⁾.

S mit mívelt Zápolya az ország első olygarchája? Ment azon az úton, melyre őt atyja, a hazafiak, s különösen a középrend közvéleménye, saját nagyravágyása s szerzett érdemei állították. Atyjának, már születésekor azt jósoldták volt, hogy ama napon született Magyarország királya; midőn 1490-ben a RR. a három királyi jelölt közötti határozást rábízták, karjaira emelvén fiát azt mondá: *ha bár ekkora lennél gyermekem, azonnal királylyá tennélek!* Mint hat éves fiút, atyja a koronaórségben segédül választotta; tizennégy éves ko-

¹⁾ Corpus Juris. s a t.

²⁾ Pray, Annal. Reg. Hung. V. k. 65. l.

³⁾ Pray, Annal. Reg. Hung. V. k. 71. l.

⁴⁾ Szalay, Magyarorsz. Tört. III. k. 530—531. ll.

rában gyámjának Bakacs Tamásnak ajánlotta, kinek közbenjárására, a király több felső magyarországi megyék főispánjává nevezte; mint húsz éves ifjú már erdélyi vajdává lett, 24-dik évében a pórlázadást elfojtotta, s Báthorit Temesvárból kiszabadította, örökbarátsági és viszontszolgálati ígéretet nyervén, s e helyett hálául életéigtartó gyűlölséget vevén tőle. Corvin halála után, vele vagyonban és tekintélyben nem mérkőzhetett az országban senki. Zsámboki azt írja felőle: „Zápolya oly nagy mértében bírta a nemesség szeretetét, hogy őt kora gyermeksége óta az ország örökösének tekintették azon esetben, ha annak törvényes örököse nem lenne, s mindeneknek szemei egyedül rá voltak függesztve“¹⁾. Valóban nem csuda, hogy véleményrokonai, alkalmasb egyéniség hiányában, terveik alapjául az ő személyét tették. Először Anna II. Ulászló leánya kezét, majd az özvegy királynéét kérték meg számára, később testvérének Borbálának Zsigmond lengyel királylyal való házasságára építették reményeiket. Ulászló halála után a kormányzó-ágot kísérelték meg számára megszerezni, majd a kormánytanácsba óhajtották bejutását, később a nádori székbe szerették volna ültetni, végre 1525. a kormánytanács megújításától várták politikájok diadalát. De az udvarnak és külföldi követeknek, kezefogva a kormánytanácscsal, segítve Báthori és a papság által, sikerült a nemzeti párt mindezen szándékait meghiúsítani. Midőn Zápolya Budáról Erdélybe távozott, az udvarnak és kormánytanácsnak ünnepnapja volt; midőn valamely hadi vállalata balul ütött ki, úgy fogadták a hírt, mintha a nemzettel valami nagy jó történt volna; midőn valamiben őt magát akarták hallani, előre meghagyták, hogy kevés kísérettel jőjön az udvarhoz; midőn Szolimán 1526-ban hadat izent a királynak, csak a midőn nyilván látták, hogy rajta kívül népszerű név nincs, csak akkor sürgették, hogy a csataterre jőjön — akkor, midőn immár késő volt, midőn néhány nap múltán a királylyal a korona és magyar név fénye s dicsősége a Cselepaták iszapjába fúlt.

Nem kell elfogúlnak lennünk, hogy e férfiút, az eredményekből ítélve, súlyedő kora kevés kitűnő emberei egyik legkitűnőbbikének valljuk. Négy király kormánya és saját felekezete folytatott ellene két évtizeden át rendszeres üldözést, s mégis célját — ha bár nem is úgy a mint a haza egykori büszkesége és ő maga is kívánta — de a mennyiben az, az ezer elébe gördült akadály mellett lehetséges volt, csakugyan elérte. Politikai bűnei is nagy részt oly viszonyokból folynak, melyéken nagyobb tehetség és jellem se lett volna képes könnyen áthatolni. Ritkán szolgálta a szerencse, hatalmas és nagyszámú ellenei voltak, a veszni indúlt nemzeti erkölcsök félreismerése saját és a nemzet ereje túlbecsülésére ragadta, és hazáján segíteni akarván, kénytelen volt,

¹⁾ Bonf. Regni Hungarici Histor. s a t. Coloniae Agripp. 1685. Joannis Sambuci Rer. Hung. Appendix. 554. l.

oly hatalmi fokra vágyni, melyre neki a nemzet régi választási joga s a rákosi végzés értelmében teljes igénye lehetett, de a mi egy volt a polgárháborúval, az ország gyöngülésével s elébb-utóbb a törökkel való szövetségessel . . . s a mint Hunyadiak Czilleit, Mátyásnak Garát, Corvianak Zápolya Istvánt, úgy adá a halsors az ő fiának is rontására Báthorit, így később az ő névutódának Békésit, Bethlen Gábornak Eszterházyt; hogy magyar üldözze, magyar foggyassa, magyar rontsa meg a magyart!

S mit mívelt a nádor, kinek vállain, a király után főleg nyugodt a hazaszent épülete? Perényi eleinte az 1515. családi szerződés ellen maga és az ország nevében felszólalt, magát Pozson utczáin és piaczaiban szélyelhordoztatva fenhangon tiltakozott ellene — Engel szerint formyszerű tiltakozványt olvasott fel ¹⁾ — mint a mely által Magyarország idegennek átadatni szándékoltatik; azonban később ő is más gondolatra lón térítve. „Ez esemény“ — Istvánffy szerint ²⁾ — „a szerződő feleket rendkívül megzavarta, félvén, nehogy idehártrább unokáiknak kárára legyen. Magához hivatá tehát a király Perényit, kijózanodásra s tettének visszavonására hívta fel, de ez egy körülményt sem akart szándékától távozni, sőt úgy nyilatkozott, hogy a következő országgyűlésen nemzetének szabadságát nyilvános ellentmondással is védni fogja, s ha másképp nem lehet, nem vonakodik hazája és a közjó iránti óhajtásának teljesüléseért életét is feláldozni. Ettől csak hosszas kérés és engesztelések után állott el, s mivel a bési szerződést mint magán egyén aláírta — mert mint nádor azt tenni most is vonakodott — II. Ulászlótól Sárosvárát nyerte, Maximiliántól pedig — ha hirtelen halála közbe nem jő — hercegi s római birodalombeli grófi czímmel vala megtisztelendő.“

II. Lajos örökös nélküli halála — aug. 29. 1526. — hamarabb mint gondolható volt, előidézte az alkalmat, melyen a *szabadválasztás* és *örökösödés* elvének pártolói, egymással nyílt téren megmérkőzzenek. Amazok Zápolyát, ezek Ferdinándot jelölték ki. Míg Ferdinándot részint az olaszországi háború, részint Csehországban megválasztatásának előkészítése foglalkodtatta, addig Zápolya hívei — Verbóczi István, Szóbi Mihály, Bajoni Benedek, Püstenyi Gergely, Bodó Ferencz, Gerendi János, Glézsza Miklós, Petrovich Péter, Ártándy Pál és Balázs, Várdai Pál, Dóczy János és Gergely, Báthory Endre a nádor testvére, Perényi Péter, Homonnay Ferencz, Kállay János, Drágfi Gáspár, Czibak Imre, Bebek Ferencz, Jaksith György, Macedoniay Miklós, a Csákyak, az erdélyi három nemzet képviselői, Heves, Gömör, Borsod, Thorna, Abauj megye, Kassa és Bártfa s még néhány szomszéd város követei, úgy

¹⁾ Engel, Geschichte des ungarischen Reichs III. k. II. r. 183. l.

²⁾ Istvánffy, Hist. s a t. VI. k. 50. l.

számos tiszamelléki urak és nemesek ¹⁾ — october 17. Tokajban egybegyűl-
 vén, királyi választatását közakarattal meghatározták, sőt annak nagy örömeik
 és zaj közt tőtleg ki is kiáltották; mi hogy annál ünnepelesebb és törvénye-
 sebb legyen, sőt ezen gyűlésükből felkérték, hogy nevökben november 5-kére
 Székesfehérvárra, *királyválasztó és az ország dolgait helyreállító országgyűlést*
 hirdessen. Mit, Zápolya mint erdélyi vajda, Várdai Pál mint egri püspök, Pe-
 rényi Péter temesi ispán, maguk és a több Tokajban volt urak és nemesek ne-
 vében ki is hirdettettek ²⁾. A kitűzött idő eljött, de Zápolya csak novemb. 9.
 érkezhett Székesfehérvárra. Az országgyűlés elkezdődött. Először is az 1505-
 beli rákosi végzés olvastatott fel, azután Verbóczi István hosszas ékes beszéd-
 ben adta elő azon tekinteteket, mellyek Zápolya megválasztatását ajánlják,
 hogy t. i. „ő nem erőszak, nem házasság, nem örökösödés jogán, kíván a ma-
 gyar királyiszékhez jutni, hanem az ország iránti érdemeinél fogva, mint a ki
 már arra régen méltónak ítéltetett, e fényes polczra kijelöltetett, sőt az a ne-
 messég által neki, az 1514-beli porlázadás lecsüdesítésekor meg is ígértetett.
 Már atyjának nagy érdemei voltak e haza irányában: ő Mátyás királynak min-
 den nagyobb hadjáratában részt vett, híven segítette Csehország koronájáért vitt
 harcaiban, egyik vezére volt, midőn Bécsset és Ausztriát meghódította, Mátyás
 halálakor az ország közvéleménye a királyválasztás kérdésében a döntő hatá-
 rozást neki adta, ő verto ki az országból Albert — II. Ulászló testvére — sergeit
 stb. s hogy János, szepesi gróf, atyjára és királyi eldődeire méltó lesz, kezés-
 séget nyújtanak iránta: igazságszeretete, egyenessége és bátorsága ³⁾.” A kik
 Ferdinánd részén voltak, szintűgy felhozták indokaikat: „a Mátyás és Fridrik,
 II. Ulászló és Maximilián közötti szerződést, úgy a pozsoni kettős házassági
 szövetséget, melyet Zsigmond lengyel király is megerősített, s mellyeknek ér-
 telmében Ulászló örökös nélkül való kihalása esetében Magyarország Fridrik
 és Maximilián utódinak lón biztosítva. Felhozták továbbá, hogy a magyar ko-
 rona már régi idők óta leányágon szállott tovább. IV. István leánya Mária jo-
 gán elnyerte Martell Károly, nápolyi király fia, — Nagy Lajos leánya Mária
 jogán Zsigmond, — ennek leánya Erzsébet jogán Albert; a mit ezeknek a
 nemzet megadott, miért tagadná meg Annától Ulászló leányától, midőn kirá-
 lyi testvére II. Lajos épen a hazáért vérzett el? Ide járúl Anna egyenes örö-
 kösödési joga, V. Károlynak — Ferdinánd testvéreinek — hatalma, ki képes
 lesz Magyarországot a török ellen megvédeni; végre Ferdinánd tiszta lelke,

¹⁾ Istvánffy, Hist. etc. IX. k. 84. l. Összevetendő:

Szalay, Magyarorsz. Tört. IV. k. 14. l.

Monumenta Hung. Historica I. k. 126—127. ll.

²⁾ Pray, Epist. Procer. I. k. 276—277. ll.

³⁾ Bethlen Farkas, Hist. I. k. 51—56. ll.

önmérséklete, magas elméje“¹⁾. A jóval nagyobb rész azonban, nem Ferdinánd személye iránti idegenkedés alapján, de leginkább az ezen gyűlésben felolvasott és újból helybenhagyott 1505-beli végzéstől indítatva, János szepesi grófot — azok kivételével, kik a király eleste után mindjárt Báthorival és a királynéval eltávoztak volt — közmegegyezéssel a nép nagy tetszés-nyilvánítása közt november 10-kén Magyarország királyává választották, és Szent-Márton napján Várdai Pál újonnan kinevezett esztergomi érsek (Jászay szerint Podmaniczky István nyitrai püspök)²⁾ által a magyar szent koronával megkoronáztatták³⁾.

Zermegh, egykorú író, így írja le ez eseményt: „János, szepesi gróf Sz.-Márton nap körül Budáról Székesfehérvárra ment, a mikor hozzá Magyarország minden főrendei — az egyháziak úgy mint a világiak — egybegyűltek, kivevén azokat, kik a királynéval eltávoztak és Báthorit a nádort, ki szintúgy a királyné részére állott. A tanácskozás a főrendek és nemesek közgyűlésében az ország állapotjának jobb karba tételéről és a király választásáról folyt. Mindenek akaratával és szózatával János vajda, a szepesi gróf, királynak kihirdetett⁴⁾.

Az új király azonnal követeket küldött a küludvarokhoz, jelesen a pápához, a francia és angol királyhoz, Velenczébe, Nápolyba és Ferdinánd újonnan választott csehkirályhoz; Zsigmond lengyel királyhoz még a tokaji gyűlésből elmentek volt követei, hogy a Székes-Fehérvárt tartandó királyválasztó gyűlésre követküldésre felkérjék. Velenczéből a lón a válasz, hogy a város Zápolya királylyá választatásán örvend, s Magyarországgal, mint eddig, úgy ezután is jó barátságban kíván maradni; a pápa kétértelműleg válaszolt; Ferencz francia király azonnal követet küldött Zápolyához, megválasztatásához a nemzetnek szerencsét kívánt, s arra serkentette, hogy csatlakozzék saját nemzetbeli királyához, a kinek érdemeit már rég ismeri, s kitől, mint jelenlevőtől csak jót várhat, míg a másiknak, mint távollevőnek, tisztviselői kizsákmányolására mindig készen kell lennie⁵⁾, továbbá barátságát és szövetségét ajánlotta, melybe a pápa és Velence is bele volt foglalva; az angol udvar is elküldötte követét, de azt Ferdinánd útában feltartóztatta, nem bocsátván birodalmán keresztül. A Konstantinápolyba küldött követség nem juthatott rendeltetése helyére, mert egyik tagja útközben megületett, a másik elfoga-

¹⁾ Bethlen, Histor. I. k. 57—65. ll.

²⁾ Jászai Pál, A magyar nemzet napjai stb. 168. l.

³⁾ Bethlen Farkas, I. k. 51—72. ll.

⁴⁾ Zermegh, Hist. Rer. gestar. inter Ferdinand. et Joannem. I. könyv 384. l.

Bélnél, Scriptorum Rer. Hung. T. II.

⁵⁾ Istvánffy, Hist. IX. könyv 86. l.

tott¹⁾. Ferdinánd pedig a hozzá küldött követektől azt kérdezte: ha Zápolyának a vajdának nevében jöttek-e hozzá? mert így kezét nyújt nekik s jó szívvél látja, de ha mint magyar király nevében, úgy el nem fogadja. A követek elmondták királyuk izenetét magyarul. Ferdinánd felelé: szóljanak németül vagy latinúl. A követek visszonozták, hogy egyik nyelven sem tudnak beszélni. Ferdinánd várakozásra s tolmácsfogadásra utasítá, szállásukra őrizetet rendelt, szólniok bárkivel is megtiltotta, míg maga elébe nem hívatja őket²⁾. És addig várakoztatta, míg ő is magyar királylyá választatott; akkor írásban adván be a követek küldetésük czélját, — hogy t. i. a két király közt lenne béke, a török ellen kölesönös frígykötés, s küldőjük és Mária királyné közt köttetnék házasság, mi azonban csak titkos utasítás lehetett, mert a levélben beléfoglalva nincs, — decemb. 17-én szintúgy írásbeli választ adatott ki nekik, melyben holmi formaságok, óvások és általános ígértételek után, a derekas válaszadás ismét máskorra lón elhalasztva³⁾. Szeremy szerint ez ügy végképen függőben maradt⁴⁾. Hátra volt még a Dalmát-, Tót- és Horvátország RR-nek alkotványos nyilatkozása. Ámbár ez országok lakosinak nagy része 1527. január 3. a knini püspök befolyása és vezérlete mellett Ferdinándot már megválasztotta volt: mindazáltal Frangepánnak — a János által újonnan kinevezett bánnak — sikerült őket más gondolatra bírni. Ez ugyanis, bemutatván nekik és felolvastván az 1505-ki rákosi végzést, annak értelmében királyukká Zápolyát választották meg, kötelességévé tevén a bánnak, hogy a két király között békességet eszközölni igyekezzenek⁵⁾.

Míg Zápolya az ország külső védelmével s beligazgatásának rendezésével foglalkozott⁶⁾, az alatt egyfelől Mária királyné és Báthory a novemberben Köpcsénben tartott értekezlet alapján, Ferdinánd érdekében előbb Komáromba nov. 25.-re, azután Pozsonba decemb. 1-jére új országgyűlést hirdettek; másfelől pedig Ferdinánd Haimburgban német tanácsosaival értekezletet tartott az iránt, 1. mint kelljen a királyné védelméről gondoskodni; 2. hogy lehetne a magyarországi várakat kézre keríteni? 3. a komáromi gyűlést — miután az Zápolya által el van foglalva — hová kellene áttenni? és 4. vajjon Magyarországnak fegyvererővel elfoglalása, még most nem lenne-e elhalasztandó? Ferdinánd tanácsosai az örökösödés elve feltétlen érvényesítésének sürgetését

¹⁾ Laszky Jeromos, Hist. arc. Legat. ad Solym.—Bélnél, Adparatus ad Hist. Hung. 184. l.

²⁾ Jászay, A magyar nemzet napjai s a t. 298. l.

³⁾ Jászay, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után 298. l. összevetendő a 346—348. lapokkal.

⁴⁾ Szerémy, Magyar Történelmi Emlékek. 1. k. 149. l.

⁵⁾ Jászay, A magyar nemzet napjai s a t. 412. l. A cs. titkos levéltárból vett eredeti adatok után.

⁶⁾ Jászay, u. o. 240—241. l.

ajánlották, különben a választási jog megengedése, Zápolya megválasztása mellett is fogván majd bizonyítani ¹⁾). Azonban Ferdinánd, Nádasdy és több párthíveinek tanácsára, elsőbbnek a választási út megkísértését látta. Szövetségre lépett tehát Köpcsenben nov. havában Magyarország főbijeivel: a nádor-, horvát bán-, cancellár-, tárnok-, főétekfogó- és auránai perjelség igazgatójával, s egynek egy, másnak más ígéretet tevén, őket részére vonni igyekezett. A szövetség fő pontjai voltak: „Ferdinánd Magyarország jogait és szabadságait, törvényeit és rendelvényeit megtartja és öregbíti, a vele szerződőket eddigi jogaikban, kiváltságaik és hivatalaikban megerősíti, az elkobozandó jószágokat mások felett nekik és pártfeleiknek adományozza, ha pedig ők, javaikban a szepesi gróf által fogyatkozást szenvednek, ezért kártérítést, s szükség esetében magoknak és gyermekeiknek Magyarországon kívül is lakhelyet és sorsukhoz illő élelemmódot biztosít ²⁾). Névszerint pedig a nádort Báthoryt biztosította az iránt, hogy az Kőszeg várát kapja ajándékkul s pótlékkul 2000 rénens forintot. Batthyáni Ferencz horvát bán hat hét alatt 6000 aranyat, Tahy János aurániai perjelségi igazgató a rakováci, (hajdan Roehenitz) várát és mellé 1800 aranyat ³⁾, Frangepán Kristóf minden jószágaiért, ha tán Zápolya által elfoglaltatnának, jótállást, és azt kívánta Ferdinándtól, hogy Magyarország fővezérévé neveztessek, de feltételei nem fogadtattak el ⁴⁾). A szerződő főurak részokról ígérték, hogy Ferdinánd érdekében bizonyos számú fegyverest állítanak ki, őt minden ellenség ellen védik, pártját s javát előmozdítják, Magyarország kormánya elnyerése és teljesjogú birtoklása tekiutetében mind azt teszik, a mi állhatatos, igaz és erős férfiakhoz illik“ ⁵⁾).

Ugyanazon időben megtalálta Ferdinánd Zsigmond lengyel királyt is az iránt, hogy őt Magyarország elnyerésében kedvezésével, tanácsával és segítségével gyámolítsa; mire az e képen válaszolt: „Ferdinánd igyekezzék Magyarországot háború és fegyver nélkül tenni magáévá, úgy pedig, hogy a magyarokat, kik most egymás közt meghasonlottak és visszálkodnak, összebékeltetvén, gyöngédséggel vonja magához, hogy szeretetből inkább mintsem félelemből válaszzák királyokká, de semmi esetre meg ne kísértse, hogy azon országot jelen veszélye állapotában fenyegetéssel, fegyverrel s erőhatalommal hódítsa meg; s ha e tanácsát elfogadja — de csak így és nem máskép — ő is örömet segíti mindenben, mi Lengyelországnak ellenére nem lesz“ ⁶⁾). Nem

¹⁾ Jászay, A magyar nemzet napjai a „noháci vész után. 192. l.

²⁾ Jászay, u. o. 192. l.

³⁾ Jászay, u. o. 197. l.

⁴⁾ Jászay, u. o. 197—198. ll.

⁵⁾ Jászay, u. o. 199. l.

⁶⁾ Jászay, u. o. 219. l.

felelvén meg e válasz Ferdinánd óhajtásának, egy második levelet is küldött királyi sógorához, az elsőhöz tartalomban hasonlót, de annál részletesebben idokoltat; melyre előbbeni válaszával egyhangzólag újból kijelentette Zsigmond, „hogy részéről neki a Magyarországhoz jutásra oly hirtelen segedelmét és tanácsát adni, kivált miután már az új király meg van választva, annyira bonyolodottá és nehezzé vált, hogy ő itt a legkomolyabb megfontolást látja szükségesnek, tenni fogja ezt majd külön követe által; nem szeretné — úgy mond — adott tanácsáért később megpirúlni; most igen-igen kéri: legyen szíves magát, mennyire lehet, a háborútól és egyéb ellenségeskedéstől visszattartóztatni; úgy hiszi ugyanis, hogy gondolóra kell venni, ha vajjon egy hajdan virágzó, de most szerencsétlenségtől hányatott keresztyén ország érdemes-e arra, hogy végveszedelemre és összeromlásra juttassék“¹⁾).

Ez idő tájban V. Károly császár is írt a magyar RR-lehez. A harczias fejedelem, ücscsének — mint a kit Magyarország természeti örökösödés és szerződések nyomán egyiránt illet — elfogadására figyelmeztette őket, annak minden erejével, tekintélyével sőt személyével való védelmezését igéri; e végre a legnagyobb készüléttel van — úgy mond — s maga és alattvalói erejét oda irányozza, hogy őt az ország birtokába helyezze és abban megtartsa²⁾).

Így állanak a dolgok Magyarországon a gyászos 1526-ik év alkonyán. Zápolya figyelmét mindez nem kerülte ki; tanácsot kérvén híveitől, a nagyobb rész a békés kiegyezkedés útján maradást, a keresztyén és magyar vér kímélését, némelyek ellenben — s a mint a következő megmutatta, messzebblátók — az ellenfél működésének gyors és erélyes meggátlását ajánlották. „Radics Bosics“ — így ír felőle Szerémy — „gyakran kérte a királyt, hogy vízen és szárazon induljon Bécs ellen. Istenemre — monda — annyi ezer fegyverese volt, hogy elfoglalhatta volna Pozsont sőt Csehországot is³⁾. Frangepán tanácsa pedig e volt: „Miután oh király! Felséged Isten akaratjából és azoknak választása nyomán, a kik felségednek hűtöt tettek le, a királyi méltóságot elnyerte, ítéletem szerint, azt most kezdetben kell keményen tartania és védelmeznie; vannak nem megvetendő számú harczosid, nem fér kétség hozzá, hogy Ferdinánd ellenségeddé lesz; tanácsom tehát az, hogy azonnal Tatánál táborba szállj, s nekem engedd meg, hogy legalább négyezernyi választott haddal üssek Ausztriára, azt tűzzel-vassal pusztítsam, várait vessem ostrom alá, főbb helyeit foglaljam el, mint ellenséget fegyverrel üldözsem és megfélemlítsem, ne várjuk, hogy ő jőjön reánk, sőt inkább minden erővel azon

¹⁾ Jászay, A magy. nemz. napj. s a t. 305—306. II.

²⁾ U. az u. o. 246. I. összevetendő 249. I.

³⁾ Szerémy, Magyar. Tört. Eml. I. k. 144. I.

igyekezzünk, hogy neki magának kelljen félni, országait védelmezni, nem pedig mások ellen háborút indítani; ez által — úgy vélem — elérnők, hogy nemhogy ellenednek lenne kedve neked ártani, hanem inkább békét kérő követeket küldene hozzád.“ De a király, részint maga is a békés eszközöket célravezetőbbeknek vélvén, részint tanácsosai is ezt javallván, s a nagyravágyó Frangepánban is — ki Ferdinándtól csak imént tért hozzá — egészen nem bizván, így válaszolt: „Tudom, gróf, hogy ez a fejedelemségek megtartásának, a birodalmak és királyságok szerzésének útja, hogy semmiféle ellenségeskedésektől és kegyetlenségtől ne irtózzunk; de én keresztyén létemre azok ellen, kik velem egy hiten vannak, nem akarok, nem is vagyok képes oly vadul kegyetlenkedni, s kezeimet keresztyén vérről megfertőztetni, mert én azt magamnak sehogy sem engedhetem meg, hogy országlásomat azok meggyilkolásával szilárdítsam meg, a kiknek boldogságáért a halált is életemnél és minden czímnél s tisztességnél szívesebben választanám; az az Isten, a ki engem e fénypolczra emelt, ha akaratjában áll, hatalmas, engem minden kegyetlenség kivül, azon megtartani, ha nem: legyen meg, a mi ő szent felségének tetszik ¹⁾. S azzal a mit mondott — jegyzi meg az egykorú történetíró — „megegyszóleg, mint bölcs és tapasztalt ember, hű alattvalóit napról napra inkább lekötelezni igyekezett jótéteményeivel és bőkezűségével, azokat pedig, kik Ferdinánd részén voltak, levelei és küldöttek által kívánta magához édesíteni. De ezzel ügyének nem sokat használt“ ²⁾. Istvánffy pedig azt írja, hogy János király seregeit is elbocsátotta s ajándékok és jótétemények által igyekezett az ellenfél embereit megnyerni, melyek hogy a meggátalkodottaknál semmi jót nem eszközöltek, nem sokára haszontalan megbánással vette észre, s hogy Frangepán tanácsát nem követte, később sokszor megsiratta ³⁾.

Azok közt, a miket János, ellenfele céljainak megheiusítására tett, legfontosabb volt, hogy Komáromot, hová az ellenkirályválasztó országgyűlés hirdelve volt, kezére kerítette, s a vármegyéket és városokat a Mária által hirdetett országgyűlésre menéstől eltiltotta. Hogy ezek nem a célhoz mért eszközök voltak, első tekintetre látható. Nem így tett Mátyás, midőn Garaék ellenkirályt választottak, nem Zápolyának saját atyja, midőn Albert II. Ulászlótól a koronát el akarta venni. Politikában a kíméletesség gyakran a legnagyobb hiba, s kormányférfiaknál a kis sebek gyors és erélyes meg nem gyógyítása legtöbbször egész államok vagy legalább nagy fontosságú elvek bukását vonja maga után. Ezért fakadt panaszra Zápolya ellen saját udvari papja,

¹⁾ Zermegh János, Hist. rer. gest. inter Ferd. et Joann. — Bélnél, Scriptorum s a t. II. k. 385—386. ll. — Összevetve, Istvánffy, Hist. IX. k. 85. l. és Bethlen Farkas, Hist. I. k. 102. l.

²⁾ Zermegh, u. o. 386. l.

³⁾ Istvánffy, Hist. IX. k. 85. l.

az őszinte Szerémy: „A király,“ — úgy mond — „elmulatta a jótanács követését. Vajdaságában erélyes és gondos volt, s dolgainak gyorsan utánalátott, király korában semmit nem mert. Mi csodálkoztunk, hogy az Isten régi erélyességét úgy elvette“¹⁾. Nem így Ferdinánd párthívei. Mielőtt a december 1-jére halasztott gyűlés ideje eljött volna, egyfelől Károly császár említett levele, másfelől a Zápolya által az ellenpártiak megtérésére kitűzött 15 nap után, fő és jószágvesztéssel fenyegetés, harmadik felől pedig pártjok embe-reinek kevés száma miatt — minthogy a mohácsi vészből fenmaradt 29 kormányi tisztviselőből, kiknek megnyerését Nádasdy az özvegy királynénak és Ferdinándnak különösen ajánlotta, addig még csak 12 és így a kisebb rész volt megnyerve, s a már küszöbön levő országgyűlésre is a RR. igen gyéren gyűlekezését látták — szükségesnek tartották, Ferdinándtól, a köpcseni szerződésnek alapján, *előszőr* maguk, *azután* az ország törvényeinek megtartására nézve, újabb és formaszzerű biztosítást kérni, mit ez nov. 30-án meg is adott. Az *elsőben*: „Mária királyné minden hivatalnokait s azok feleségeit, gyerekeit, atyafiait, barátit és szolgálit, a kik őt Magyarország koronája és királyi méltósága elnyerésében tanácscsal, vagyonnal és erővel segítik, királyi szavával biztosítja arról, hogy őket minden javokban, vagyonukban, hivataljokban János szepesi gróf ellenében megvédi és oltalmazza, tőle netalán szenvedendő hitelesen kimutatott kárait megtéríti és két év alatt vagy tőlök elvett vagyonaikat visszaszerzi, vagy azok helyett másokat ad; addig is pedig, a szükség úgy hozván magával, saját ausztriai uradalmaiban valamennyinek illő lakhelyet, s jövedelmekhez mért díjt rendel, a főpapi hivatalokat, jogokat és jószágokat, úgy világi méltóságokat is kiválólág az ő pártján levőknek osztja ki“²⁾. A *másodikban* az összes országnak igéri: „hogy világi és egyházi urait, főpapjait, zászlósait és nemeseit, királyi városait és minden rendeit azon szabadságokban, törvényekben és intézményekben, melyekkel a boldogult magyar királyok ideje óta éltek, még ha az országhoz fegyverrel jutna is, épen úgy megtartja és oltalmazza, mintha mindnyájok akaratával választatott volna királylyá; a hivatalokat és főpapságokat idegeneknek nem adományozza, Magyarország államtanácsába külföldieket nem alkalmaz, (II.) Endre király azon rendelvényét (Decretum), melyre a magyar királyok koronázás alkalmával meg szoktak eskünni, megtartja; mindkét szerződés pontjainak szentül megtartása végett magát és örökösait saját kezének aláírásával és pecsétével megerősített levelében kötelezvé“³⁾. Lényegben hasonló tartalma azon december

¹⁾ Szerémy, a Magyar Tört. Eml. I. k. 144. l.

²⁾ Bethlen Farkas, Historia de rebus Trans. I. köt. 76—79. ll. Jászay, A magyar nemzet napjai s a t. 261—262. ll.

³⁾ Jászay, a magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 263—264. ll.

5-kén kelt utasításnak is, melyet Ferdinánd a már megnyílt pozsoni magyar országgyűlésre küldött teljes hatalmú biztosainak adott. Ebben először is „Zápolya az 1525-diki országgyűlési téteményeiért, a gondviselésére bízott koronának a vizsegrádi várból elhozatásáért, Nándor-Fehérvár elvesztéséért, a mohácsi vérnep és Lajos szerencsétlen haláláért bűnösnek, bölcsőjétől fogva pártosság- és vizzály-terjesztőnek, s Magyarország minden közelebbi szerencsétlensége okának mondatván, királylyá választatása törvénytellennek, maga bitorlónak, az ország megmentésére és kormányzására képtelennek állittatik, azután kifejtetik, hogy Magyarország koronája Ferdinándot részint a Fridrik és Mátyás, Maximilián és II. Ulászló közt kötött s a magyar főpapok, zászlós-urak és főrendek által is jóváhagyott és elfogadott kötések, részint neje, mint II. Ulászlónak törvényes leánya, elhalt Lajos királynak testvérnénje ágán úgy isteni és emberi mint származási jognál fogva illeti, ő tehát ezen országbirto-kába már régen beléphet, kormányzását átveheti s igazságos fegyverét János vajda ellen fordíthatja vala; de józanabb tanácsra hallgató hajlama arra bír, hogy magát keresztyéni vérontástól visszatartsa s az ország rendei, főpapjai, zászlósai s lakosai eleve tudtával és akaratóval kívánjon *királyul elfogadtatni*; mit annyival inkább remél, mivel ha ez nem történnék, ő jogától semmikép elállani nem akar, nem szándékszik, sőt ha maga tenné is, jól tudja, hogy Károly ő catholicus felsége ezt hagyni nem fogná.“ Ezután ismét az ellene emelt vádak világosíttatnak fel. „Vádolják őt“ — így szól az utasítás — a Zápolya pártján levők, mintha ő az országot erővel és fegyverrel fogná megtámadni, szabadságától és törvényeitől megfosztani s szolgaságra juttatni, minél hamisabb nem képzelhető, s nem egyéb, mint hitelt nem érdemlő koholmány; az, hogy Ferdinánd magyarul nem tud, ne riassza vissza tőle a magyarokat, miután országukat más német fejedelmek is, mint Albert és I. Ulászló békésen és feddhetlenül kormányozták; ő igéri a KK-nak és RR-nek, hogy országuk összes és külön kiváltságait, rendelvényeit, szokásait nem csak fentartani, de öregbíteni is igyekezni fog; attól se féljenek, hogy a magyarok államtanácsába külföldieket alkalmazna, vagy a javadalmakat, s egyházi méltóságokat a magyar nemzettől elvevén idegeneknek adományozza, sőt inkább szabályul kívánja tenni, és úgy fog rendelkezni, hogy azok örök időközön azoknál maradjanak, a kik magyar vérből s a magyar nemzetből származtak; valamint azon is fog munkálkodni, hogy a németek és magyarok közt gyökeret vert gyűlölség atyafiai kölcsönös szeretetté váljék s kiegyenlítettessék ¹⁾). Mindezeknek alapján kérjék a biztosok — így végződik az utasítás — a magyar nemzetet, „hogy őt a fenebbi jogok és jogcímeknél fogva, igaz, törvényes és

¹⁾ Jászay, A magyar nemzet napjai s a t. 271—282. ll.

természetes királyuk-, úrok-, hazaatyjok-, uralkodójok- és fejedelmökké fogadják és ismerjék el (assumant et recipiant)¹⁾. Ugyanez időtájt felszólította Ferdinánd a horvát rendeket is arra, hogy őt egyfelől a maga szerződéseken gyökerező, másfelől neje oldalos örökösödési jogánál fogva, országgyűlésen kívül királyuknak ismerjék el; de ezek a magyar országgyűlés bevégződése után, ősi szokásuk szerint, köztök külön tartandó országgyűlésre utasították az ügyet²⁾.

Az országgyűlés napja eljött, a RR. összegyűltek, de kevesen. Nem volt ott Batthyáni a horváth bán, Táhy az auránai perjelség igazgatója, nem Farkas, a szent-györgyi és bózini gróf; Török Bálintot, Pekry Lajost, Nyári Ferenczet pedig még 1527. elején is Zápolyánál látjuk. Nem küldöttek követeket a vármegyék, nem — Pozsonon és Sopronon kívül — a városok, pedig a királyné által, daczára az 1495-iki XXVI. törvényczikknek, mely a fontosabb országos ügyek tárgyalásakor személyes megjelenést rendel, követküldésre mindnyájan fel voltak szólítva. Azokból tehát, kiket Istvánffy Történetei 86-ik lapján jelenvoltaknak állít, alig volt ott egy-két, akkor még kevésbé tekintélyes egyén³⁾. Nagyobb számmal volt a nemesség. Húzamosan kellett a lassan gyülekező RR-re várakozni; hogy épen valamit dolgozni láttassanak, a német birodalomtól a török ellen kérendő segély tárgyalásával töltöttek el néhány napot, majd ismét a *választás-szó* felett vitáztak, Ferdinánd biztosai ennek kimondásában, a magyar RR-ek pedig kihagyásában nem akarván meg egyezni. Végre a biztosoknak kellett engedni, annyival inkább, mivel az alatt már a cseheknek is elismerte volt szabadválasztási jogát. Így tölt el az idő december 15-ig, mikor a királyválasztás más napra ünnepélyesen ki lón hirdetve. A gyűlést a nádor nyitotta meg, ezután Ferdinánd teljhatalmú biztosai beszéltek, fenebb megismertetett utasításuk értelmében, megtoldván a Zápolya elleni vádakát még Erdély kizsarolása- s a királyi jövedelmek elvesztegetésének állításával, s kijelentve azt, hogy Ferdinánd kész Magyarorszáért, a kereszttyén hitért és magyar nemzet megmaradásáért saját személyét, életét és véréit is feláldozni. „A mi pedig az ország törvényeit és régi alkotványát illeti: higyeje el“ — így szólának ismételen a biztosok — „mindenki, higyeje el az egész ország, hogy minden rendelvényeitek, szabadságaitok és kiváltságaitok épségben fognak maradni, nincs miért attól tartanotok, hogy tanácsotokba netalán idegenek alkalmaztatnak, vagy egyházi méltóságok, hivatalok és jószágok külföldieknek adományoztatnak, mindezek a tieitek, a ti atyátokfiáié, a ti véreiteké, a ti nemzetetökéi lesznek; végre kérik a RR-eket, hogy ezen al-

¹⁾ Jászay, u. o. 284. l.

²⁾ Jászay, u. o. 286—287. ll.

³⁾ Jászay, u. o. 315. l.

kalmat ragadják meg, s Ferdinánd megválasztása által az ellenfél vakmerőségét tegyék jóvá“ . . . A császári biztosok, beszédük végén, a Mátyás és Ulászló szerződéseit is bemutatták ¹⁾. Ezután az özvegy királyné szónokai következtek; kik a szerződéseket mellőzván, egyenesen a magyarok hűségére s királyi házaik iránti ragaszkodásra hivatkoztak, a nemzet történeteiből bizonyítván be, hogy több mint ötszáz év óta — Mátyás kivételével — mindig a magyar királyok véreből való uralkodók voltak, s elmondván mindazon leányági örökösödési eseteket, melyek Zápolya választásakor is el voltak mondva, s általam fenebb előadva, részökről is kérték Ferdinánd megválasztatását.

E beszédeket, a Zápolya megválasztásának törvényessége kérdésében Révai Imre nádori ítélőmester által támasztott hosszas vitatkozás követte. Végzés lón: „hogy részint, mivel e haza ósi törvényei és szokásai szerint a király elhúnyta esetében országgyűlés hirdetése a nádort illeti, részint pedig, mivel az 1485-ki I. törvényczikk ellenére Zápolya megválasztatásához a nádor szavazata nem járult, a székes-fehérvári országgyűlés végzései érvénytelenek; a kik tehát az ellenpártot 40 nap alatt elhagyják, János királynak adott hitük kötelezése alól fölmentetvén, Ferdinánd kegyelmére számíthatnak.“

Ezután legelől Báthory a nádor szavazatát Ferdinándra adván, példáját követték más jelenvoltak, ezt sűrű felkiáltás és örömrivalgás váltotta fel, ezt ismét harangzúgás és ágyúropogás, hirdetvén a várakozó városnak, hogy a választás be van végezve. Így lón megválasztva Magyarországnak második királya is ²⁾.

Csakhamar ezután a Ferdinándhoz szító horvátság is a knini püspök indítására öt Czetinben 1527. január 1-jén, azon indokból, hogy Magyarország királyává már egyébiránt is meg van választva, részéről is királylyá választotta ³⁾. „Ezzel a két királyválasztással vesztek el“ — mond Pethó Gergely magyar krónikájában — „a magyarok országukat; mert a két király közt való nagy háborúság, visszavonás, meghasonlás és pártoskodás miatt az országnak teljességgel való romlása következék a töröktől.“ Néhány sorral tovább megint így folytatja: „Ezek pedig a szörnyű és siralmas veszedelmek mind a nagy irigységből történének; mert Zápolya és Báthory közt eleitől fogva oly nagy irigység vala, hogy egyik a másiknál jobbnak és nagyobbak tartja vala magát lenni, egyik a másik szerencsését és előmenetelét bánja és irigyli vala. E lón fő oka, hogy Báthory nem örömet szenvedte Zápolyát a királtságban“ ⁴⁾.

¹⁾ Jászay, A magyar nemzet napjai s a t. 322—324. ll.

²⁾ Jászay, u. o. 325—326. ll.

³⁾ Jászay, u. o. 393—395. ll.

⁴⁾ Rövid magyar Kronika, Pethó Gergelytől. Kassa, 1729. 103—104. ll.

Ferdinánd, megválasztásával a mint óhajását, úgy teendőit sem látta bevezetetteknek; *egyfelől* császári testvérét a történetek felől értesítette, ki köszönőlevelet írt a magyar RR-hez, melyben örömét fejezte ki a felett, hogy fenséges ücscsét királyukká *tették és fogadták*, mely kötelességteljesítésök által — úgy mond — őt annyira lekötözték, hogy már minden erejét a leggyorsabban oda irányozhatja, hogy a köz ellenségén bosszút állhasson s a magyarok hazájától távol úzhesse¹⁾; *másfelől*, még mielőtt megválasztatását a magyar küldöttség hivatalosan tudtára adta volna, jónak látta január 1-ről tíz *főrangú*, ugyanannyi *vitéz* nemeshez, 12 királyi városhoz, és valamennyi vármegyéhez felhívást intézni, melyben az elsőket megválasztatásának jóváhagyására és elismerésére s ennek írásban kijelentésére, az utolsókat Zápolyától elpártolásra kegyelme és jutalmak ígérete mellett felhívta és biztította²⁾.

Megértvén ezt Zápolya, ellenparancsot küldött a megyék tisztikaraihoz, melyben neki fogadott hűségök megtartására inti őket és arra, hogy a hol és kinél ily leveleket találnak, azonnal elfogják és hozzá küldeni siessenek³⁾.

A pozsoni országgyűlés küldöttsége január 13-kán nyújtotta át Ferdinándnak a megválasztatásáról szóló oklevelet; minek következtében ő, megkoronázatása végett Csehországba távozása idejére *királyi helytartóul* az özvegy királynét kérte fel, meghagyván mellette az eddigi magyar udvari tanácsosokat, kik közvetítők legyenek a nemzet és alsó-ausztriai kormány között. Perényihez a Zápolya új koronaórához, külön levelet intézett, melyben neki bocsánatát s királyi kegyelmét ígérvén, a megtérésre s a korona megadására hívja fel, s jutalmul — mit Zápolyától is megnyert vala — az erdélyi vajdaságot és Sáros várát ígérte⁴⁾, intvén egyszersmind, hogy ezután pártját állhatatosan követni és terjeszteni igyekezzen⁵⁾; végre egy, az egész országhoz intézett, saját kezével aláírt és pecsételt nyomtatott nyiltlevelében kijelenti, „hogy részint szerződésekből folyó jogának kivívására, részint a királynén, nádorispánon és több őtet követő urakon, sőt a nemzeten elkövetett jogtalanságok megbosszúlására fegyvert fog, a szepesi grófot üldözőbe veszi, s az országot és nemzetet, a míg lehet, kímélni fogván, ellenségeinek csak azokat tekinti, kik neki is ellenségei, egyébiránt mindeneket biztosít arról: *hogy a magyar nemzetet és nyelvet egész erejével védelmezni, az ország minden reudeit, városait és lakóit a régi magyar királyoktól nyert kiváltságokban, szabadságokban és törvényekben megtartani igyekezik, a magyar tanácsba idegeneket nem alkalmaz, az egyházi*

1) Jászay, A magyar nemzet napjai stb. 369--370. II.

2) Jászay, u. ott. 400. I. összevetve a 424. I.

3) Jászay, u. ott. 424. I.

4) Istvánffy Histor. IX. k. 86. I.

5) Jászay, u. ott. 444. I.

javádmakat és örökségeket idegeneknek nem osztja, a kik részére térnek, nem csak megböcsát, de hozzájuk kegyelmes és bőkezű lesz“¹⁾.

Zápolya, febr. 7-kén kelt körlevelében ismételve óvatosságra intette a hazafiakat azok irányában, kik a jó színe alatt konkolyt vetnek és az ország pártfogolása és védelme ürügyével a magyar nemzet és nyelv veszedelmére és kiirtására törekednek²⁾, sőt hogy az ország megmaradásáról annál biztosabban lehessen gondoskodni, Budára, Reminiscere vasárnapra országgyűlést hirdetett, melyben a francia követ Rincon Antal közbenjárásával a francia szövetség végleg megkötötett, belefoglaltatván a pápa, Velence és Florenz is; Báthori, Thurzó és több Ferdinánd-pártiak felségárúloknak nyilvánítottak, s javaik elkobozása végeztetett, végre hadiadó szavaztatott³⁾. Ezen országgyűlésre nyílt levelét intézvén, abba egyszersmind császári bátyjának 1526. nov. 30-kán költ oly tartalmú levelét is igtatta bele, *melyben Ferdinánd Magyarországhoz való joga részint természet- és örökösödésszerűnek, részint pedig szerződésenként alapúlnak, az ezen gyűlésen volt ország RR-ei pedig alattvalóinak mondatnak, s a császár részéről azon ígéret tétetik, hogy hadierejét mihamarább úgy fogja irányozni, hogy ücscsét Magyarország birtokába beállassa, abban megoltalmazza, és az országot elnyomó zsarnokaitól megmentse, végül ücsce iránti engedelmességre inti, s császári kegyelméről biztosítja. A RR-ek mártius 24-kén költ válaszukban kijelentették: „hogy ők, a kik királyuknak a közakarattal választott és megkoronázott erdélyi vajdát ismerik, bámúlnak azon, miképen veszi el Ferdinánd főherczeg, azon néhány magyar úr tanácsából, kik most Pozsonban tartózkodnak, Jánostól a királyi czímet, hogyan küld hozzájuk különböző parancsokat, s miért nevezi őket alattvalóinak akkor, midőn sem megkoronázva, sem helyesen megválasztva nincs, ők pedig törvényes királyuktól magukat elvonatni soha sem akarják. Azon állítására ő császári felségének, mintha ücscsének Magyarországhoz következési joga lenne, észrevételük ez: ezen ország sem nem menyasszonyi hozomány, sem adófizető soha sem volt, hanem mindig szabad és minden külfejedelemtől független felsőséggel bírt, bír most is, és ezen közszabadsági jogaikat sem királyaik, sem eldődek el nem kötelezhették, sőt ők, hogy soha külföldi fejedelmet királyokká nem fogadnak, közakarattal és törvénnyel végezték és meghatározták, mely határozást megrontani sem nem lehet, sem nem akarják. Kérik azért Ferdinánd ő felségét, mérsékelje magát, s ne nevezze Magyarországot és a RR-et alattvalóinak“⁴⁾.*

¹⁾ Horváth István, Verböczy emlékezete. II. k. 253—257. ll.

Jászay, A magyar nemzet napjai stb. 450 - 451. ll.

²⁾ Kovachich, Supplem. ad Vest. Comitior. III. k. 104. l.

³⁾ Szalay, Magyarorsz. Tört. IV. k. 49—50. ll.

⁴⁾ Kovachich, Suppl. ad Vestig. Comitior. III. k. 115—117. ll.

Az ellenszenv a két király, a meghasonlás az alattvalók között immár oly fokra hágott vala, hogy békés kiegyenlítéshez remény nem lehetett. Nyilván látszott, hogy fegyvernek kell dönten. Mielőtt azonban ahhoz nyúlnának, Zsigmond, a kimeríthetetlen jóakaratu lengyel király közbenjárására mindkét fél beleegyezett abba, hogy az ügyállás jogi oldala egy békeértekezleten, kölcsönösen küldendő követek által még egyszer deríttessék fel; békéltetők legye- nek Szydloviczky Kristóf lengyel cancellár és Endre ploczki püspök, s ha így sem jöhetne egyesség létre, ez esetben határozzon a fegyver. Ferdinánd, hogy hadi készületeire időt nyerjen, szívesen hajlott az ajánlatra, Zápolya ré- szint ügyében bizva, részint a honfivér kímélete tekintetéből már azelőtt jóval kérvén az ügy közbíróság általi elintézését, most annyival később akarattal állott rá, s ez iránti szándékát az első Prágában martius 27-kén, az utolsó april 24-kén Budán kijelentvén, határnapúl juniust, helyül Olmüczöt, köve- tekül öt-öt tagot jelöltek ki, s a tanácskozást juniust elején elkezdették. Fer- dinánd részéről Wideman Boldog jogtudor, Zápolyáéről Statilius János budai prépost volt a vezérszónok — az elsőség, a bizonyítás kötelességével együtt amannak adatván. „Wideman először a szerződések alapján kívánta bebizonyítani Ferdinánd elsőégi jogát a magyar koronához; felhozta a Fridrik és Mátyás közti szerződést, melyet a király és főrendek jóváhagytak, s melyek értel- mében, hogy Fridrik, Mátyás magtalan elhalásakor — midőn t. i. a RR. az ő sérelmével II. Ulászlót választották — fel nem lépett, csak a közbékéért tette, de az által jogán csorbát ejteni nem akart, minek bizonyosságául még az ő éle- tében, fia Maximilián Székes-Fehérvárt elfoglalta s kijelentette, hogy ő atyja engedékenysége miatt az országhoz való jogát veszélyeztetni nem akarja, s nem is szűnt meg a háborútól addig, míg Ulászló a régit; új szerződéssel meg nem erősítette, melyet az ország kitűnőbb nagyjai s több erdélyi és szász váro- sok elfogadtak, sőt ezt 1506. a főrendek másodszor is önkéntesen megerősí- tették. Végre felhozta a Zsigmond lengyel király által aláírt 1515-diki kettős házassági szerződést, melyben nemcsak hogy Ferdinánd és Anna, úgy Lajos és Mária között házassági szövetség kötött, de azon esetre, ha Lajos örökös nélkül múlna ki, az országhoz való jog egyenesen Maximiliánra és utódaira ru- háztatott; miket ha a békeértekezlet követei megfontolnak, lehetlen, hogy Fer- dinándnak elsőbbségi jogát Zápolyáé felett el ne ismerjék, a ki a nádor jelen- léte nélkül tartott gyűlésen, pártosok által zajosan lón királylyá kiáltva.“

Zápolya követe erre megjegyezte: „Ismerik ők igen jól az idézett szerző- déseket, de mivel azok jövendőbeli örökösödésről, élők között kötöttek, azo- kat neki érvényteleneknek kell mondania, azon okból, mivel ily szerződések által a felek gyakran egyfelől a következési jog megnyílására várakozni meg- únván, másfelől uralkodási vágyuk által ösztönözöttvén, merényekre vetemed- hetnek a mások élete ellen, a mit, mint természet szerint ártalmas és vétkes

dolgot, egyházi és világi törvények egyiránt tilalmasnak tartanak. Tudja ugyan ő, hogy ilyesmi mindkét szerződő féltől távol volt, de ez a köztörvény erejét nem gyöngíti meg; az pedig épen bizonyos, hogy Mátyás Ausztria elleni háborújának célja, e szerződések feltörése volt, erre akarta ő Fridriket kényszeríteni, melylyel eléggé kijelentette, hogy arra kedve ellen ment, a ki t. i. látta, hogy a koronát a felemelt váltságdíj mellett sem nyerheti vissza másképen, mint ha ama föltételeket, melyeket a magyar RR. terheseznek vallottak, alá nem írja. Azonban Mátyás ezt a maga és nem az ország nevében tette. Magyarország ugyanis különös és tünnepélyes törvénye az, *hogy a király azon kérdésekben, a mik az állam javát és boldogságát illetik, és valamely jognak megnyerését az utókorra átruházni látszatnak, a RR. megegyezése nélkül semmit sem határozhat.* A mint tehát azok ténye, kik a Mátyás szerződését aláírták, mint jobbára hozzá kegyelmei által lekötelezetteké, úgy azoké is, kik a német-új-helyi és soproni végzéseket szerzették — bárha Mátyás megkoronáztatása után Székes-Fehérváron megerősítették is — nem a RR. hanem magánosok akaratából származtak. Az is megfontolandó, hogy ha Fridrik és az alsó-ausztriai RR. a Mátyás első ausztriai hadviselésekor megígért költség megfizetésére magukat kötelezetteknek nem tartották: a magyar RR. sem kötelezhetők Mátyás által a trónkövetkezésre nézve Fridrikkel kötött szerződés megtartására. Azonban megengedve, hogy a következési jognak a német-új-helyi szerződés által Fridrikre átruházása ellen a RR. nem tífakoztak: ez esetben is, hogy a szerződés, mely Mátyás jogát halála esetében Fridrikre és fiára Maximiliánra, vagy ha annak több fiai lennének, arra, kit a RR. választanak, ruházta, Ferdinándnak mit használ? a szónokkövet meg nem foghatja, nyilván lévén, hogy midőn Lajos király elesett, sem Fridrik, sem Maximilián, sem azoknak egy fia is életben nem volt; mely egyedüli körülmény által, ha a fen idézett szerződések valaha érvényesek lettek volna is, teljességgel megszűntek, mivelhogy csak a fiakról s nem az unokákról szólottak, ezek között pedig, a jogtudósok értelme szerint, nagy a különbség. Midőn tehát a Maximilián fiától Fileptől származott Ferdinánd, Fridriknek unokája és Maximilián Fridrikkel együtt Mátyás halálakor a RR. választása ellen, mely által Ulászlót a királyiszékre hívták, a törvény kívánata szerint nem szólaltak fel, mind amazok lemondottak szerződés-adta jogaikról, mind pedig ez nem nyert semmi örökségi jogot Magyarországhoz, annyival kevesbé, mivel tekintélyes történetírók hagyták írva, hogy a midőn Mátyás Fridriket kemény haddal megtámadta, s ő visszaverésére elégtelen volt, békét kötven vele, minden Magyarországhoz lehető jogáról lemondott; Ulászló pozsoni és bécsi szerződését pedig, nem csak hogy az ország nevében meg nem erősítették, de a bécsinek az ország nádora az ország nevében nyilván ellene mondott; a pozsonit alkotó követek pedig, midőn azok kihirdetettek, hazaárulóknak, lónék nevezve, s életüket is csak a királyi udvarba mene-

küféssel menthették meg. Ezekre következőleg a RR. 1505. a pest-rákosi téren minden országnagyok, főrendek, nemesek és vármegyék beleegyezésével és aláírásával megerősítve fő- vagyon- becsület- és szabadságvesztési büntetés terhe alatt végezték, hogy ha Ulászló fia magzat nélkül halna el, soha más mint saját nemzetükből való királyt nem választanak: nyilvánvaló dolog, hogy e végzés által a RR. és összes nemesség nem más akart, mint azon szerződéseknek érvénytelenítését, melyeket eddig vagy a király az ő beleegyezésük nélkül kötött, vagy a melyek a RR. szabadságával ellenkeztek; az is nyilván van, hogy minden király, esküvel volt kötelezve még trónra lépte előtt arra, hogy az ország szabadságait sértetlenül fentartja; e szabadságok közül a legelső és legrégibb, a királyi vér kihalása esetében a RR-nek új király választási joga, azon RR-ké, kik legelőbb emelék királylyá egyiket a nemzet vezérei közül. S mint-hogy Ulászló is még mielőtt az országba bejött volna, a régi törvényekre hitet tett, s esküjében ama szerződésekről semmi szó nincs, önként foly, hogy a mi ilyest tett, esküje ellen tette. Végre nagyobb bizonyosság kedvéért a Ferdinánd követei által idézett szerződések előmutatását kérvén, minthogy Zápolya követe azok áttekintése után is állításai mellett megmaradt, Ferdinánd követei még egyszer észrevételeiket megtevéen, átmentek a *második, t. i. a választási jogczim fejtegetésére.*“

„Ferdinándot — mondának ők — a választás elvénél fogva is méltóbban illeti a magyar korona, mint Zápolyát, mert az őt választó országgyűlést — mint azt a törvény rendeli — a nádor hívta egybe, arra Zápolya is meg volt hívva, hely és idő jókor kitűzve, és a RR. által békés tanácskozás és szabad választás útján, jelen levén az özvegy királyné is — kinek pedig szózata nagy fontossággal bír — közakarattól lón Lajos testvérnéjének Annának — illetőleg Ferdinándnak — elsőség adva; ha pedig valaki hiánynak gondolja, hogy a gyűlés Komáromból Pozsonba tétetett át, ezt mentik a háborús idők.“

„Zápolya főkövete megjegyezte, hogy az ő ura, midőn a nádor a második országgyűlést egybehívta, már nemcsak a főrendek és nemesség nagyobb része által meg volt választva, de meg is volt koronázva; ezzel és Budának a királyi székvárosnak elfoglalásával, ha mi hiány a választásban lenne, jóvá tétetett; vagy ha az által, hogy Zápolya nem a nádor által egybehívott országgyűlésen választatott meg, hiba is lón elkövetve, megigazítása nem az idegenek dolga, a kiket az ország RR. a magyar királyiszéktől kizártak, hanem maguké a magyaroké. Az ellenfél hibáztatja Zápolya híveiben, hogy urokat Tokajban jelölték ki; de azt nem; hogy a nádor Komárom helyett Pozsonban tartott országgyűlést, hogy az egybehívó levélben a gyűlés oka kifejezve nincs, hogy azt nem csak a nádor, de az özvegy királyné is aláírta, minek akár az legyen oka, hogy Báthory a maga tekintélyét elégnak nem tartotta, s jogával élni sem nem tudott, sem nem akart, akár az, hogy törvényadta hatalmát a királynéra ru-

háza, egyformán törvénytelenéget követett el. Végre nagy hiánya Ferdinánd választatásának az is, hogy a Duna és Tisza mentében fekvő vármegyék nem voltak meghíva az országgyűlésre, s csak a Pozsonnal határosok és német őrséggel megrakottak vettek abban részt.“

Wideman megtévén ezekre ellenvetéseit, *átment a harmadik jogcsimre*, t. i. annak bebizonyítására, „hogy a magyarok Sz. Istvántól kezdve, midőn trónkövetkezésről volt szó, mindig tekintettel voltak a királyi nemzetségre, oly módon, hogy midőn fiak nem voltak, a királyi méltóságot a leányokra és ezek unokáira ruházták. Felhozta Péter és Aba, Otto és Wenczel, szicíliai Károly és I. Mária, úgy Erzsébet Zsigmond király leánya, Albert özvegye példáját, melyek mind az elébbi állítást és azt bizonyítják, hogy a mit a magyarok eddigelő annyi királyihölgynek megadtak, azt Lajos testvérétől nem tagadhatják meg.“

Erre Zápolya követe bámulatát fejezte ki, „hogy ellenfele önmaga ad neki maga ellen kezébe fegyvert. Mert ha a magyaroknál ősi szokás, hogy míg fű van, a leányoknak a koronához semmi joguk: önként következik, hogy a soproni első szerződés — mely ámbár Pozsonban és Bécsben megerősített, még is csak az elsőtől veszi erejét — a legnagyobb jogsérelemmel kötött. Mert azon időben, midőn Mátyás fiurökös nem-létében az országhoz való jogát Fridrikre vagy fiára Maximiliánra ruházta, még életben volt atyja halála után született Lászlónak később a lengyel királyhoz férjhez ment néneje. Vajjon oly álnok lett volna Fridrik és annyira gonoszszándékú Mátyás, hogy a törvényes örököszt az országból kizárják? a kinek — ha Ferdinánd követeinek állítása alapos — bizonyosabb joga volt Magyarországhoz, mint akár Mátyásnak, akár Fridriknek. Szintén ez áll a II. Ulászlóval kötött szerződésekről is, a kinek Lajson kívül Anna nevű nagyobb leánya is maradt hátra; a midőn ez kizáratott és a trónkövetkezés Maximilián unokáinak adatott át, a királyi hölgyen isteni és emberi törvényekkel ellenkező méltatlanság lón elkövetve; következőleg az ellenfél állításai egyikének szükségkép állani kell: vagy az említett szerződések érvénytelenek, vagy nőknek a magyaroknál örökösödési joguk az országhoz nem volt. Akármelyik álljon, Ferdinánd jogainak egyik sem kedvez. Ezekből könnyű következtetni azokra nézve is, a mik Erzsébetről, Albert özvegyéről vannak mondva; a RR. ennek irányában tett ígérete t. i. inkább kedvkeresésből és a születendő magzatra vonatkozólag volt téve, mint az örökösödés meghatározása szándékával: másként Albert halála után — élvén még Erzsébet és László — a RR. mindkettőnek jogséreleme nélkül, nem hívhatták volna II. Ulászlót királyiszékökre; a kit pedig, hogy mind a királyné beleegyezésével, mind a külföldi fejedelmek, a követküldés ténye által törvényes fejedelmeknek elismertek, a történetírás adatai bizonyítják.“ Ferdinánd követe — írja Pray, a kitől az egész gyűlés folyama átvéve van — megtette ugyan erre

is észrevételeit, de eredményre nem juthatván, az értekezlet félbenszakasztott a nélkül, hogy elhatározott volna: melyik jogcímen kívánja Ferdinánd Magyarországhoz való elsőségét érvényesíteni?

Legvégül egy közvetítő ajánlatot tettek Ferdinánd követei: fogadja el Zápolya Bozsniát királyi czímmel, 40000 forinttal és mindazon atyai örökségeivel, melyeket tőle Ferdinánd elfoglalt, s a melyeket ő királyi tekintetének fentartására szükségesnek ítél. Zápolya követei ezt egy más ajánlattal útasították el: ha Ferdinánd Magyarországhoz való követeléséről lemond, Zápolya azon jogot, melylyel Magyarország Sziléziára nézve Mátyás óta bírt, teljesen ráruházni kész; mit, útasítások nem-létében, ismét az ausztriai követek nem fogadhatván el, a békekísérleti gyűlés eredmény nélkül oszlott el ¹⁾.

Az így meghiúsult békekísérletet, mind-két részről fegyvertények követték, támadó jelleműek Ferdinánd — védők Zápolya részéről, a harczmező és diplomacia terén egyiránt: „Ferdinánd — írja Bethlen Farkas — vádakkal terhelt körlevelet bocsátott az európai udvarokhoz, s jelesen a pápához, melyben Zápolya irányában mindenféle ellenszenvet költött, s a kedélyeket annyira felingérelte, hogy csaknem általános volt a vélemény, miként ellene, mint a keresztyénség köz ellensége ellen, minden jóknak fegyvert kell fogni, neki háborút izenni, sőt az emberi társaságból is kirekeszteni ²⁾. Ellenei gyűjtő szavakban hirdették, hogy Szolimánt ő hívta be, a készületlenül levő ifjú király ellen, s hogy Lajos Mohácsnál miatta esett szántszándékos áldozatul ³⁾. Terhes vádak — mond ugyanazon történetíró ⁴⁾ — de a melyeket nem mulatott el Zápolya megczáfolni. Írt az európai udvarokhoz, a városokhoz, és Kelemen pápához, a ki a legkeményebben kikelt ellene, őt megfeddette, az egyházból kizárta, s ha Magyarországot Ferdinándnak vissza nem adja, háborúval fenyegette ⁵⁾. Zápolya élesen felelt az éles szemrehányásokra, bebizonyította, hogy azoknak valódi alapjuk nincs, tehát szükségképen ellene való irigységből kell eredniök. Érzékenyen vette különösen a pápának az ő kihallgatása nélkül hozott kárhóztató ítéletét; ezt ő — úgy mond — nem érdemelte, mint törvényesen választott és koronás király, s nem, mint oly nemzet királya, melynek a keresztyénség irányában halhatatlan érdemei vannak. Ő szentségének szabad ugyan a szentség fegyvereit használni bűnösökkel szemben, de azok eltompulnak, ártatlanok ellen fordíttatván.“ De nem csak Zápolya, hanem a hazafiak is

¹⁾ Pray, Annal. Reg. Hung. V. köt. 134—171. II. hol Wideman előadása egész terjedelmében megolvasható.

Töredékesen látható: Bartal, Commentar. s. a. t. III. köt. Mantissa XXV—XXXVII. II.

²⁾ Bethlen, Hist. Rer. Trans. I. k. 88—89. II.

³⁾ U. az, u. ott. 89. I.

⁴⁾ U. az, u. ott. 91. I.

⁵⁾ Bethlen, Histor. Rer. Trans. I. k. 92. I.

felszólaltak a király és saját választásuk védelmére. Kemény szavakban fejezték ki felgerjedésüket a pápa ellen, s mutogatták tettök jogoságát. „Nem arról van szó — mondák — mily méltó a magyar koronára Ferdinánd, hanem arról, vajjon azok akaratából lett e királylyá, a kiket a választási jog illet? Tán hibául róható, hogy Ferdinánd mellőztetett; de hogy Zápolya által meg előzve, tagadni nem lehet. A magyaroknak, őseiktől vett régi határozásuk, hogy az ország kormányára jutást örökösödés, szerződések és szövetség útján meg ne engedjék, mert az nem egyebet tenne, mint hogy királyválasztási joguk elvételessék. Ha áll is az, hogy Ferdinándnak szerződészerű joga van Magyarországhoz, oly egyezéseknél fogva, melyeket Magyarország RR-inek beleegyezésével nyert, még sem használna ügyének semmit; mert ha két királynak szabad volt eltörölni azon törvényt, melyet őseink alkottak, miért nem lenne szabad a későbbi idők RR-inek ama szerződés felbontásával, az ősi törvényt ismét erejébe visszaállítani? Örök és szent természeti jog az, hogy azok választásuk kormányukat, a kik engedelmeskednek, s azt választásuk, a kinek alattvalói kívánnak lenni“¹⁾.

Írt Zápolya Tarnov várából 1528-ban a német birodalmi fejedelmekhez is igazoló levelet, melynek során kiterjeszkedik e kérdésre is, s adatokkal védi magát, mit én — ámbár időrendileg később történt — közbevetőleg ide sorozni, hol a vád érintve van, czélszerűnek látok. „Nem áttolja Ferdinánd — így ír Zápolya — engem Lajos király elhagyásával vádolni, holott saját testvérem enklótségesen kiállított és jól felszerelt 3000 harczos élén küzdött és esett el mellette, sőt magam is legkészségesebben mentem volna személyesen a király és hon segítségére, ha ő felsége parancsánál fogva — *medj most is kezem közt van* — Erdélyben nem marasztattam volna“²⁾. Broderics, Lajos cancellára pedig így ír ez esemény felől: „Midőn július 4-én a királylyal Budáról Erd-re, innen néhány napi mulatás után Ercsibe, innen ismét több napi haszontalan idővesztés után Pentelébe, a Duna mellé jutottunk, megérkezett az erdélyi vajda követe Bácsi György; küldetésének tárgya volt, hogy a vajda a közelebbi napokban hozzá ment követségeknek és királyi parancsoltnak egymással ellenkezése miatt nagy zavarban van az iránt, mit kelljen tennie? Először jöttek hozzá — így szól a fölterjesztés — többféle királyi rendeletek, azután mást-mást mondó követségek, s a többek közt Vingárdi Horváth Gáspár, ki a király azon parancsát hozta, hogy menjen fel seregével hozzá. Azután jött Batthyáni Urbán, ki által azt parancsolta ő felsége, hogy a moldovai vajdával együtt hátulról támadja meg a törököt. Legutoljára jött Somlyai Báthori István, ki által ismét az első parancs lón megújítva, a Batthyáni által hozottnak

¹⁾ Bethlen, Histor. Ber. Trans. I. k. 95—100. II.

²⁾ Bethlen, I. k. 137. I.

egyenes visszavonása nélkül. Nem tudja tehát a vajda, mi tegyen; minden esetre neki kedvesebb a király utóbbi rendelése, mely szerint hozná kell mennie. Megy is — a mennyire lehet — sietve, de addig tanácsolja ő felségének, hogy az ő serege, a horvát bán és cseh segítség megenkezte előtt csatát ne adjon, vonúljon az ország belsejébe, magát és a haza sorsát egy óra kockájára ne tegye; mikor veszélyes körülmények közt egyébtől nem lehet, az időtől kell segílyt várni; a katonák tüze még nem elég a győzelemre; az ellenség erejét sem okosság kicsinyre — s a magunkét nagyra becsülni. Menjen tehát a király — újból kéri — vissza Budára, vagy más biztos helyre, a hová az ország haderejét egybegyűjtván, onnan biztosabban szembezállhasson az ellenséggel“. A király hajlott a tanácsra, mert történetesen a horvát bán is épen ily véleményben volt; de a haditanács másként határozott, s a király meghajtotta fejét¹⁾. *A fenebbi parancsokat Báthori Zsigmond korában Erdély cancellára, Kovácsóczi Ferencs, Báthori István lengyel királynál, eredetiben látta, alá voltak írva a király által, és saját pecsétjével hitelesítve²⁾.*

És most térjünk vissza a szóbeli vitatkozás eredménytelenségének következőseire.

A hosszasan és keserűen folytatott toll-harczal közben-közben a fegyvereké is váltakozott. Ferdinánd előbb egy jun. 29. költ nyílt levelében, megizente Magyarország RR-inek a részéről elkezdett háborút, melyben előadta, „hogy ámbár ő Magyarországnak több szerződéseknél fogva egyedüli, igaz, természetes és törvényes örököse volt, mindazáltal a szepesi gróf magát erőszakkal királylyá tolván fel, miután őt sem megválasztatása, sem az olmaützi békeértékenlet által vakmerő szándékától eltérítnie nem sikerült, minthogy erőszak ellen erőszakot használni szabados: ennél fogva mint Magyarhon törvényes királya elhatározta, hogy seregeit kevés napok múlva, a lehető jó készülettel az országba beindítja, s a magyar koronához isteni és emberi törvények szerint való jogát fegyverrel is érvényesíti, azokat, a kik engedelmeskednek, magukat alávetik és segítségére lesznek; védelmezvén, a kik pedig ellenszegülnek vagy a szepesi grófot bár miként is gyámolítják, a legszigorúbban megbüntetvén“³⁾.

E háború-izenet menykúcsapás volt Zápolyára és híveire, véletlen jötte és szokatlansága miatt egyiránt. Ők és fejük hamarabb visszaemlékezének Frangapán előrelátó tanácsára, mintsem gondolták. Ily roppant mérvű erkölcsi és fegyveres megtámadtatással szemben, oly parányi és benső egység nél-

¹⁾ Broderics, a mohácsi vészről Praynál, *Annal. Reg. Hung.* V. k. 103, 108, 109. II. Bethlen, I. k. 17—21. II.

²⁾ Bethlen, I. k. 17—18. II.

³⁾ Pray, *Epist. Proc.* I. k. 297—304. II.

küli ellenintézkedéseket látni, mint látunk a Zápolya udvarában és kormányánál megkoronáztatása óta folyvást, megfoghatatlan és szomorítóan tanulságos! Nem a személyekért — a kiknek elvégre is megvannak saját erényeik és gyöngéik — de a mi ezeknél drágább és magasabb, az ügyért, s az általuk a képtelenség és bizonytalanság örvényébe sodort nemzetért! A ki egy elvnek védelmére kél, s ezéretet sőt milliokat vezet, jól megmérje erejét; jól kiszámítsa czélja távolságát s akadályait, legyen képes az állam hajóját szélvészektől is kormányozni és partra juttatni, különben örvénybe viszi az ártatlanokat, veszélyezteti az ügyet és hazát; a nem-sikerülés politikai bűnét, az ok nélkül kiontott vér és elvesztegetett közvagyon, erkölcsi bűnné teszi, melynek súlya átok gyanánt az ő emlékére nehezkedik!

A míg Ferdinánd hadaival a középponton előrenyomult, addig a déli tartományokat Révai Zápolyától elpártolásra indította, Czerni Jován 40,000 rászolgálva Ferdinándhoz állott, Szlavoniában More László, Erdélyben a szászoknál Reichersdorfer¹⁾, ingatta meg Zápolya ügyét, annyira, hogy Zápolya aug. 24. költ levelében halállal fenyegeti őket nejeikkel és gyermekeikkel együtt, ha csábítók szavára hallgatva, hitüket megszegik²⁾; másfelől Ferdinánd oct. 6. parancsolja, hogy a szepesi grófot, ha Erdélybe megy, aggodalom nélkül elfogják és kezébe küldjék³⁾. Károly fegyvereit is szerencse kísérvén Olaszországban, Ferdinánd képes volt, mind több-több erőt vonni magyarországi zászlóihoz, elannyira, hogy jul. 31-én már a Lajtánál állott. A pártján levő főurak és egyházi rend üdvözlésére jöttek; s az ország törvényeinek újból megerősítését kérvén, Ferdinánd hittel fogadta: *hogy azokat, különösen pedig II. Endre végzetvényeit szentül megtartandja*⁴⁾. S ezzel előbbre nyomult: Dévényt és több szélhelyeket elfoglalt, Pozson feladását, védői Buda bevételétől tették függővé, Komárom egy napi tüzelés után engedelmességre tért.

Zápolya 3,000-nyi seregével az ellene jött sereg nagy tömegének ellenállani tanácsosnak nem vélvén; Budáról kivonult, Ferdinánd seregeinek szemeltartására Bodó Ferencz és Bakics Pál vezéreit hagyván hátra. Királytársa aug. 20. Budát kardcsapás nélkül elfoglalta, és sept. 29-re országgyűlést hirdetett, arra az ország lakóit meghívta, s keményen megparancsolta, „hogy 15 nap alatt mindenki elhagyja a szabadulását futásban kereső Zápolya zászlóját, s a ki ezt nem teszi, haza- és felségsértőnek fog tekintetni s életét és vagyonát veszti.“ Zápolya először Hatvannak tartott, onnan aug. 24. híveihez ellenparancsot küldött, „emlékeztette letett hitőkre s azon esküvel pecsételt

¹⁾ Schesaeus Keresztély, *Raina Pannoniae*. I. k. 83. l.

²⁾ Somogyi Ambrus, *Histor.* I. k. 45. l.

³⁾ U. ez, u. ott. 46. l.

⁴⁾ Istvánffy, *Hist.* IX. k. 87. l.

végzésükre, hogy soha külföldit királyukká nem választanak. Igéri, hogy mi-helyt illő erőt gyűjthet, azonnal segítségükre jó, s elleneit az országból ki-
veri. Végre parancsolja, hogy Ferdinánd leveleit — ki még megkoronázva, sőt törvényesen megválasztva sincs — mint az ők és az ország ellenségéért el ne fogadják, meg ne olvassák, másoknak meg ne magyarázzák, sem egybe-hívané országgyűlésein meg ne jelenjenek, különben terhes büntetés fogván őket érni, mi utódaiknak is példaadásul leend¹⁾. Ferdinánd ellenkezőleg szintén nyíltlevelet bocsátott szét mindenfelé az országba, intvén a hatóságokat, „hogy miután ő Isten segedelméből Budán, királyi székvárosában van, bizonyos számú választott követeket küldjenek hozzá, kik neki az illető közön-ségek és hatóságok nevében hívséget és engedelmisséget igérjenek.“ Első pél-da a magyaroknál — jegyzi meg Kovachich — hogy a választott és még meg nem koronázott király, hűségi eskü letételét kívánja²⁾.

Zápolya előbb a Tisza megé, azután Váradra vonult, csakhamar tapasztalni levén kénytelen, hogy a kié a fegyvererő túlsúlya, azé az ország, s a kié ez, azé a hűség és engedelmisség is. Daczára eddigi népszerűségének és annak, hogy az általa képviselt ügy, úgyszólván egybe volt forrva a magyar nép szívével, Ferdinánd egyszerre, hirtelen s minden oldalról jövő támadá-sának sikerült, Zápolya táborát, kevés hadsergét szintúgy, mint még meg nem szilárdult kormányát megzavarni, sőt a nemzet benne vetett bizalmát is pilla-natra ingadozóvá tenni. A mint a győztes Ferdinánd az ország földén tovább-tovább haladt, híveinek száma folyton növekedett, ellenfeléé természetesen egyre apadt. Azonnal zászlói alá tértek: Batthyáni Ferencz, Perényi Péter, Várdai Pál, Török Bálint, Sulyok György és Gerván János, amaz pécsi, ez csanádi püspök, Podmanitzky István nyitrai püspök, a bozini gróf s több má-sok. Megkísértette ugyan Zápolya a közzavarnak gátot vetni, a hozzá ragasz-kodók reményét fentartani, és seregeinek számát oly erősúlyra emelni, hogy az a hadi szerencsének az ő hátrányára billent serpenyőjét; újból ellenéével egyensúlyba hozza: a Ferdinánd által még meg nem hódított országrészekbe a legkeményebben írt fegyveres erő és hadikészletek szolgáltatása végett; Czi-bak Imre Czerni ellen diadalmas csatát vívott, Frangepán elveihez következe-tesen, halálig védte ügyét Horváthországban; küldöttei is elmentek a vele atyafiságban levő lengyel királyhoz gyámolításért, maga pedig a legerősebb ki-fejezésekkel írt october 4-én Nagy-Váradról a Budára sept. 29-én egybegyűlt RR-hez, Telegdról Perényihez: „ezt őseinek emlékére, neki adott hitére, bi-zalmára és jótéteményeire emlékeztetvén, kérte, hogy a gondjaira bízott ko-

¹⁾ Pray, Epist. Procer. I. k. 307—308. II. Kovachich, Vest. Comit. 636, 647. II.

²⁾ Kovachich, Vestig. Comit. 637. I.

ronát híven magórizze s annak állapotáról őt gyorsan értesítse¹⁾; amazokat biztatta, „hogy sergei nem sokára tetemes belső és külső erővel (érti a kért lengyel segítséget) fognak gyarapodni, hogy 6 Váradon van, azon főrendekkel, országbárókkal és nemesekkel, kik hitüket s hazájok szabadságát saját javuknál többre becsülték; inti, hogy Ferdinánd biztatásaira ne hallgassanak, s parancsolja, hogy koronázásába bele ne egyezzenek, parancsainak ne engedelmeskedjenek²⁾. Azonban mindez, a már félig úgymondván elvesztett csata szerencsését helyreállítani képes nem volt. Ferdinánd és párthívei eddigi tényeiben az első siker magva, a Zápolyaéiban az első veszteség csiréje már benne volt, — mindkettőnek ki kellett fejlenni; ezt az eddig feltűnt szereplő egyének lélek- és tettereje az eseményeknek mostani fokán megmásítani képes nem volt, hogy új emberek álljanak elő, a percznek rövidege, a helyzet szorongatottsága nem engedte.

A régóta bonyolított csomó gyors kifejlődésnek indult. Ferdinánd vezérei: Salm, Kattziáner, Báthori a nádor, Batthyáni a bán, Zrinyi, Majláth s többen, magyar harcosokkal üldözik Zápolyát és szintűgy magyar hadait³⁾. Ezek, ámbár számra sokkal kevesebben, részint királyuk tekintetért, részint katonai becsületükért sept. 28-án ütközetet adnak Tokajnál, később Eger váráért is megívznak, de mindkét helyen csatát vesztenek, egyik vezéruk Bakacs, Ferdinándhoz általáll, másik visszavonulólág Erdélyből hadait nem sokára megújítja, újból megív octob. 24. Tokaj és Kassa között Szinánál⁴⁾, másodsor is veszt, s ellensége foglyává lesz. Zápolya Kolozsvárra húzódott.

A már rég kihirdetett országgyűlés megnyitvatván, az egybegyűlt RR. a pozsoni választást megerősítőleg Ferdinándot újból királynak ismerték el. Ez october 8-án a várakban, az eddig történeteket előadván, igéri, „*hogy kormánya atyai kormány lesz, s hogy az országnak nem lesz oka az ő megválasztását megbánni.*“ Ezután a RR. felkérték, hogy magát mielőbb koronáztassa meg — mi végre nov. 3-ika tűzetett ki — addig is a kormányt vegye át, a főispánokat, városokat és nemességet a koronázásra és hűségi eskü letételére, hűtlenségi büntetés terhe alatt hívja meg; ezenkívül a szepesi gróftot és meg nem térő pártosait fejük s vagonuk elvesztésével büntettetni határozták.

Ily előzmények után a király koronázása nov. 3-án, a királynée nov. 4-én végbement. A hűségi esküt a jelenvolt RR. letették⁵⁾. Ezután néhány tör-

1) Pray, Epist. Proc. I. k. 315—318. ll.

2) Pray, Epist. Proc. I. k. 309—314. ll.

3) Bethlen, Histor. I. k. 105. l.

4) Somogyi Ambrus, Hist. I. k. 40. l. Eder jegyzése (3.) összevetve Istvánffy, Histor. IX. k. 89. l.

5) Hogy kik voltak a főbbek, láthatni: Kovachich, Supplem. ad Vestig. Comitior. III. k. 124—126. ll.

vényczikk lón alkotva, melyek közül az 1-n a Zápolya pártján levőknek megtérésre, valamint a megyei főtisztok hűségi esküjételére határidőül nov. 25-ike tűzetett ki, a kik ez alatt a király előtt meg nem jelennek, s hűséget nem vallanak, tetteg száműzötteknek és elítélteknek tekintetvén. A 7-ik t. cz. által a vajda adományai visszahivatnak és megsemmisítetnek ¹⁾. Ezenkívül ugyanez alkalommal János királyt és Verbóczy Istvánt maga Ferdinánd az országgyűlés színe előtt a haza ellenségének nyilvánította, amazt mivel Lajos királyt Mohácsnál nem segítette, az országot veszélybe döntötte, s magát királylyá emeltette, ezt régi pártoskodásaiért és mivel Zápolyát eleitőlfogva gonoszúl tanácsolta ²⁾.

Három pontja volt még az országnak, hol Zápolya felsőségét ismerték el s nevében kormányoztak: Horváthország, a szepességi városok, és Erdély. Itt is nemsokára vége lón uralmának. Ferdinánd Batthyáni vezérleése alatt Frangepán ellen küldötte seregeit, ez eléjük ment, néhány várat (főképen Pekri Lajoséit) bevett és lerombolt, azután hallván, hogy Batthyáni Varasd mellett táboroz, annak ostromára sietett, a hol ez egy üstéli katonai szemle alkalmával a várból rálött ágyúgolyó által halálos sebet kapván, nemsokára meghalt, s bár katonáit Zápolya hűségében maradásra haldoklása perczében is intette, ezek azonnal széteszlottak, elvtársai Bánffy Jánoson és Erdódi Simon zágrábi püspökön kívül Ferdinánd részére állottak. Bánffyról megjegyzi Zermegh — ki maga is jelen volt e hadjáratban — hogy őt a Zápolyától elszakadásra sem ígért, sem fenyegetés, sem javainak feldúlása sőt barátainak s nejének esdeklése sem bírhatta rá. Ez utolsónak szelíden, de határozottan felelé esdekléseire: „Tudnod kell — drága hitvesem — a férfinak csak egy hite van, mit ha egyszer elveszát, árnyék csak, többé nem ember. A míg én János királyt, a kinek hitemet adtam, életben lenni tudom, soha mást uramnak el nem ismerék, habár javaimat elvesztvén, annak lovászmesterévé kell is lennem“ ³⁾. Frangepán halála után a horvátok is a Körös-Udvarhelyi országgyűlésen a Ferdinánd hűségére tértek.

Szepes és Trencsén várát szintégy bevette Ferdinánd vezére Kattziáner s erre a Vág-völgyi összes várak és főfő helységek meghódoltak ⁴⁾.

Az erdélyi nemesség egyeteméhez is (universitas nobilium) írtak a Ferdinánd magyar tanácsosai, pecsétjeikből ítélve számszerint 17-en, Esztergomból

¹⁾ Corpus Juris. 355—356. ll.

²⁾ Pray, Annal. Reg. Hung. 5. k. 165. l.

³⁾ Zermegh, Histor. Rer. gestar. etc. 389—391. ll. Schwandtnernél, Scriptor. rer. hung. veter. et gent. II. köt. — Összevetendő Brutus ékes és bővített előadásával. — Bethlen-nél Histor. I. köt. 120—123. ll. Istvánffy, Hist. IX. k. 93. l.

⁴⁾ Istvánffy, Histor. IX. k. 93. l.

1527-ben boldogasszony fogantatása ünnepe táján, s kijelentvén, „hogy ők és az országnak minden RR-ei, kik a Ferdinánd választásán és koronázásán jelen voltak, készek mellette és Zápolya s pártos társai ellen vagyonukat és életüket feláldozni, s megdicsérik és helyeslik az erdélyiek János király kiűzése iránt tett nyilatkozatát, abban tovább is megmaradásukat óhajtják: s a segítségükre küldött hadi seregek hováhamarább megérkezését ígérk“¹⁾. Mely levél következtében az erdélyiek nagyobb része, a szászokkal, Ferdinánd részére állott²⁾. Hogy a magyarság egy része folyvást vele tartott, bizonyítja az, hogy Kolozsvár épen ez idő tájban nyerte meg az ott mulató királytól a Szebeniek-től hűtlenségök miatt elvett pénzveretési jogot³⁾.

És itt a Zápolya által a nemzet nagy többségének rokonszenvétől gyámoltva, saját érdekében — és közvetve a nemzet szabad választási joga mellett — önerején kezdett és folytatott háború első szakának vége van. Őt, mint a magyar nemzetiség képviselőjét, a közép nemesség általános rokonszenve, a főpapság és főrendek nagyobb részének akarata, királylyá tette, s rövid időn akkora többséget teremtett számára, hogy a mint Jozefics, Zápolya követe Velenczében a tízek tanácsában 1527. dec. 15-én mondá, ellene megválasztásakor csak három egyén volt⁴⁾. Azonban Ferdinánd erős jogát állítván Magyarországhoz, fellépett ellene, s az eszélyes politika, a rokonság és fegyver s a nemzetnek törvényes úton való megnyerése eszközeit oly ügyes, következetes és sikeres számítással tudta alkalmazni, hogy midőn őt 1527. nov. 3-kán királylyá koronázták s ennek következtében neki hűségi esküt kellett tenni, csak öt egyén volt az urak rendéből, a ki meghódolni nem akart⁵⁾. És Zápolya előbb székhelyét, majd országának területét, később a mellék tartományokat is mind elveszté, sőt a RR. Ferdinándhozi hűségök megbizonyítására, őt és társait hűtleneknek, haza- és felségárulóknak országgyűlésileg kijelentették, s mint ilyet akárhol és akárki által szabadon elfoghatónak s javait elkobzandóknak határozták; nemcsak, de vele — a népszerű királylyal — és kormányával is a történt 1527-ben, a mi a szerencsétlen Lajossal s nem-szeretett kormányával 1526-ban: mint ez akkor a török ellen, úgy kért Zápolya is sűrű levelei által, úgy intette ügye ingadozásakor a nemességet, hogy mellette és vele talpra álljon s őt védelmezze. Nem tette. — S ő egy-két hú vezérével s 5—6000 fegyveressel maradt, kiknek egy része zsoldos volt. Magyarország, nemzeti királya védelmére három csatát tudott adni; kétszer 5—

1) Gróf Kemény József, Erdély Történetei eredeti levelekben. Kézirat. I. köt. 1. l.

2) Bethlen, Hist. I. köt. 114. l.

3) Somogyi Ambrus s a t. I. k. 40. l. Éder jegyzése (3).

4) Jászay, a magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 313. l.

5) Corpus Juris. 355. l.

6000 emberrel, mindháromat balszerencsével! Így lón országatlan királylyá s mint hontalanul bujdosó, vendége nagy ideig Tarnowszky lengyel főnemesnek.

A múltnak ezen történeteiből két nagy tanulság szól minden idők, de különösen a jelen nemzedékéhez. Az egyik, *a népszerűségnek saját benső és valódi értéke szerint tekintése és becslése*; a népszerűség pedig nem annyira külsőségekben, lármás ígéretekben, üres szóvirágokban nyilvánul, mint inkább azon erkölcsi és szellemi súlyban, a melylyel nép és népvezér, nemzet és király kölcsönösen bír, s a melytől függ a legidvesebb kezdeménynek is sikere vagy meghiúsulása. A ki a népek ügyét veszi vállaira, azon viszonyba lépett, mely van a nap és a növény- és állatvilág között. A mint amaz önként és kimeríthetlenül közli éltető melegét és világító sugarait ennek millió teremtményeivel, észrevétlenül ébresztvén fel s csendesen fejtvén és szüntelen táplálván éltető erejüket: úgy kell azoknak, kikre a népek sorsa van bízva, saját szellemök, tetterejük, hatalmuk és bölcs intézkedéseik kútfejéből a népre áldást és üdvet árasztani ki, felkölteni és kifejtetni bennök az államcélok és legfőbb polgári javak iránti tiszteletet, hódoló benső érzést és azokért való élet- és vagyonfeláldozás önkéntes, tehát kéréstlen és erőszakolatlan készségét. Jaj annak az ügynek és kormányoknak, a mely nagy veszély idejében saját maga erején és életkörén kívül keres menedéket! Veszélykiáltása megijeszti, nem emeli fel a hozzá szító lelkeket, valamint erélyesb harcra bátorítja az ellenfelet. A másik tanulság az, a mit az emberiség az első polgári társaság alakulása óta folyvást tanul, és mégis oly kevés nemzet tud, oly ritka idők méltányolnak: hogy t. i. *a társadalmi és politikai legfőbb javak, a legterheesebb pusztítóbb és megátalkodottabb harcok gyümölcsei voltak mindenha*, s hogy ezekért nem pillanatig, de gyakran egész életen keresztül kell lelkesülni, nem kisszerű és múltáldozatokra, de minden földi jónak feláldozására is jó polgárnak mindig készen kell állani!

A két elv, melynek — valamint képviselőinek — egymással küzdését eddig talán igen is részletesen tárgyaltam, remélem fel van annyira derítve az olvasó előtt, hogy ítéletét a történetek felett könnyen megalkothatja. Azért voltam eddig oly részletes, azért haladtam oly lassan, hogy ezután annál összevontabban beszélhessek, hogy ezután annál gyorsabban siethessek végzésem felé.

Bár mennyi hiánya volt Zápolya királylyá választatásának, s rövid idejű kormányzásának, annyi minden adatokból kitűnik, hogy ő és pártja, elvett képviseltek, hogy eleinte többségben és diadalmasok voltak, hogy ő és emberei kisebbségre nem úgy olvadtak, a kormánytól és országból nem oly módon

lónak eltávolítva, hogy akár az elvígassága, akár az ő joguk megsérnjék. E felett Zápolyában a nemzeti kegyeleték és érzet voltak megsértve: a kinek — mint a többség által megválasztott királynak — fejét egyszer Szent István apostoli koronája díszítette, a ki maga is felségi jogokkal élt, azt egy közönséges felségsértővel és hazaárulóval állítani egyvonatra, s a legutolsó útonállót elfogására felhatalmazni, legkiméltöbben szólva: ildomtalan tett volt. Hogy ily eljárás nagy visszahatást fog szülni, előre látható volt. A féreg sem szeret csak úgy könnyűszerűleg eltapodtatni. És itt egy koronásfő s vele a nemzetnek egy nagy töredéke volt hasonlóval fenyegetve. A kétágybeesés és örvédelem gyakran a legveszélyesebb fegyverekkel való életről sem retten vissza. E körülmények, melyekhez járult még az is, hogy sem a barátságos lengyel és francziandvar, sem Velencze és a pápa, sem végre a németbirodalmi rendek által meg nem hallgattatott, vagy legalább csak egy tisztességes közvetítő béke létrehozásában is kellő rekonszenzussal nem gyámolítottatott¹⁾, a törökkel való szövetségekötés mások által ajánlott eszméjének elfogadására bírták Zápolyát.

Az eszmét Laszky Jeromos lengyel főnemes adta, mit Zápolya — miután állítólag Zsigmond király is helyeselte — elfogadván, kivételét az ajánló vállalta el s hajtotta végre²⁾. 1527. dec. 22-én érkezett meg Konstantinápolyba, a fővezérrel és Grittivel való hosszas előkészületek és alkudozások után végre 1528. január 27-én a szultánnál kihallgatást nyert, küldőjének megválasztatását s később országából kiűzetését előadván, utoljára: „*urát és Magyarországot királyát az országgal és mindenével együtt neki felajánló, kérvén, hogy azt mint magadét úgy nézze, hűségét fogadja el, s őt királynak tekintse.*“ Mire a szultán: „*hálás szívevel fogadta a király jóindulatát, kinek országa eddig az övé volt, mit ő hadi jogon fegyverrel szerzett, de mivel urának ily jó hajlandóságát látja, nemcsak az országot neki engedi, hanem Ferdinánd ellen is olyképen lesz segélyére, hogy ezután mindkét oldalán alhassék.*“ Midőn febr. 1-jén búcsúlatogatást tevéen Laszky, királya nevében örök háládatosságát igére a szultánnak, ez azt felelte: „*bizonyítsa be azzal, hogy a mint az ő baja az enyim, úgy legyen az enyim is övé. Én — úgymond — uradnak barátja s igaz szövetségese leszek, őt minden ellenségei ellen minden erőmmel segíteni fogom, esküszöm a profétákra, Mahometre és szablyámra.*“ Ezután febr. 29-kén a szövetségi oklevél lón elkészítve, mire Laszky esküt tett; állandó követül ott hagyta Grittit³⁾. A szultán tanácsosai és Laszky közt volt szó, adó-, ajándék-, úgy bizonyos évpénz-fizetésről is, de ezt Laszky királya nevében mindannyiszor határozottan visszaütöztette, miért is az, a feljebbi szövetségekötés alkalmával

¹⁾ Bethlen, Hist. I. k. 141—142. II.

²⁾ Zermegh, Histor. rer. gest. sat. 392—393. II.

³⁾ Apparatus ad Hist. Hung. Bél. 159—160. II.

említésbe sem jött ¹⁾). Zermegh szerint, ugyanez időben Ferdinándtól is követség jött a portára, de az, a háborúnak nyílt megizeniése hírével távozott; míg Laszky biztos reményt vitt urának s a szultán biztatását az iránt: hogy ügyét felvette, sőt Isten segélyével régi méltóságába rövid időn visszahelyezendi ²⁾).

Laszky megérkezte után Zápolya még egyszer írt a németbirodalmi rendekhez Tarnowból 1528. april 8-ról, s előadván a közte és Ferdinánd közötti visszázkodás eddigi folyamát, utoljára mint bírókat és a keresztyénség ügyeinek intézőit, felkéri: vessék közbe magukat, a közfenmaradás és közboldogság eszközeiről gondoskodjanak, nehogy a vele oly sokszor elkövetett méltatlanságért a keresztyén ügy kárt szenvedjen ³⁾). Hiába. — Zápolya azonnal cselekvéshez kezdett: írt Czibak Imre, Báthory István (somlyai), Kun Gothárd és több híveinek, értesíti a török szövetség felől, emlékezteti hűségi esküjükre, igéri, hogy Lippa felől magának nem sokára utat nyit be az országba, s őket is seregyűjtésre szólítja fel. Azok rögtön új haderót gyűjtöttek, s Ferdinánd seregeit sept. 25-kén Sárospataknál megverték. Ferdinánd király híveit már azelőtt rendkívüli zavarba hozta Zápolya törökerőveli közeledésének híre, mi megtetszik Szalaházy Tamás egri püspöknek sept. 8-ról Ferdinándhoz intézett leveléből, hol a többek közt így ír: „Az ország állapotáról semmi jót nem írhatok. Zavarban minden. Kevesen vannak, kik zavarokon ne jártatnák eszüket. Sokan Jánost nemcsak befogadni, de visszahívni készek. S ne higye felséged, hogy kevés ezek száma, — kevés azoké, a kik máskép vélekednek. Perényi, a vajda, hadaival kijött Erdélyből, Czibak naponként kitör Váradról. Mi, az országgal együtt veszedelemben forgunk“ ⁴⁾). A sárospataki csata után Zápolya october kezdetén, Verbóczy kíséretében Lippánál Magyarországon termett. Azonnal számos főurak gyülekeztek körébe. Bánffy, Erdódi, Tahy, Márk és több horvátországiak is zászlói alá tértek; akkor már seregeinek száma 6,000-re ment. Szolimán 1529. aratás tájatt a Szerémségben volt, majd a Szávát és Drávát áthaladván, aug. 18-kán Mohácsnál állapotodott meg, a hová Zápolya is megérkezvén, a szultán köszöntötte, nyájasan fogadta, s vigasztaló szavakat intézett hozzá ⁵⁾), igérvén: *hogy a mit fegyverével szerez, azonnal neki visszaadja* ⁶⁾). Zápolya első gondja volt, hogy Báthoryt erdélyi vajdává nevezze, annak visszaszerzésére küldje, mit ez, nem sok idő folytán

¹⁾ U. az, u. ott. 169, 171, 173. II.

²⁾ Zermegh s a t. 394. I.

³⁾ Pray, Epist. Procer. I. k. 332—343. II.

⁴⁾ Gévay, Urkunden und Actenstücke s a t. I. k. I. rész, 2. füzet, 46—47. II.

⁵⁾ Zermegh, s a t. 396. I.

⁶⁾ Bethlen, Hist. I. k. 153. I.

— Szebent kivéve — hűségére is térített; maga pedig Szolimán kíséretében Buda felé indult, melyet az öt napi hősies védelem után bevett, s Zápolyát, Bécs alól visszatértekor királyiszékébe visszatette ¹⁾.

Hogy Zápolya ily módon visszahelyeztetésében most már a Ferdinánd-pártiak látták az ország ősi jogainak és törvényességnek megsértését, s a nemzet egykori hírnevének homályba borítását, természetes. „Az eddiginél sokkal nagyobb mértékben tört ki tehát ismét az egyenetlenkedés, belviszály, rablás, egyik párttól a másikra áttérés, büntetlen büntételek, s a polgárháború egyéb borzasztó következményei. Az ország két pártra szakadt, melyek németnek és töröknek szidták egymást, s a magyart a töröknél inkább üldözte a magyar; nem volt bátorságos az utazás, nem biztos az otthonlét, felgyújtattak a faluk, kirabolgatott a lakosság, a régen virágzó és mindenben bővülködő ország lassanként pusztulni kezdett s mármár a végromlás pontján állott“ ²⁾. Megkísértette ugyan Zápolya az ország kibékítését, részint köztanácskozáásra híván a RR-et udvarába, részint jótéteményekkel halmozván el azokat, kik részére tértek. Azonban az elsőre, várakozásán kívül kevesen jelentek meg, s munkájok összes sikere csak az lón, hogy Bánffyt nádorrá választották; az utolsók által alig látta pártját az ingatag jellemű Perényivel és Várdaival erősödni, kik, fordulván a szerencse, ismét elfordultak tőle. Horvátországban és Erdélyben sem mentek egészen kívánsága szerint dolgai: amott folyvást többségben levén Ferdinánd pártja, itt pedig Báthorynak a szebenieket meghódítani semmiképen nem sikerülvén. Ezek hét évig állottak meg Ferdinánd hűségében, s csak 1538. Zápolya személyes megjelenésekor hódoltak meg ³⁾. (Éder észrevételei szerint 1536-ban ⁴⁾). *Zápolya pedig ismételve lelkére kötötte Báthorynak az ezen tartományra való jó gondviselést, mint a melynek megtartása neki mindenek felett érdekében áll* ⁵⁾. A belviszályt növelte a Ferdinánddal tartó udvaroknak a török szövetség miatti ingerültsége is. A pápa jelesen azért Jánost híveivel együtt megfeddette és egyházi átok alá fogta, mit ez kemény szavakkal utasított vissza, s felmentetését annyival gyorsabban és bizonyosabban kérte, mivel különben kényszerítve lesz, hogy magát és övéit a sok méltatlanság ellen minden úton-módon megvédni igyekezzék ⁶⁾.

Azonban Ferdinánd, alig hogy Szolimánt hazaérkezettnek tudta, azonnal

¹⁾ Zermegh, s a t. 398. l. hol Szolimánnak ez alkalommal Zápolyához intézett beszéde is látható. — Istvánffy is átvette. XI. k. 104. l.

²⁾ Istvánffy, Hist. XI. k. 105. l. összevetve, Zermegh, II. k. 401. l. Bélnél.

³⁾ Trausch, Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. I. k. 48, 52. ll.

⁴⁾ Somogyi Ambrus, Hist. I. k. 138—139. ll.

⁵⁾ Bethlen, Histor. I. k. 170. l.

⁶⁾ Pray, Annal. R. Hung. V. k. 228—229. l.

Magyarország apránkénti visszafoglalásához kezdett. Vezérei előbb Nagy-Szombatot, majd Trencsint, azután Egert és Kassát, később Esztergomot vették be, Szigetet Török Bálint tartotta kezén, 1530-ban pedig már Budát ostromolták, mit Zápolya részint a polgárok elszánt védelme, részint Nádasdynak Sziget alól jókor érkezett sergei segítségével visszavert. Konstantinápolyban sem voltak szerencsésebbek követei: kérésükre — ámbár ez elég méltányos volt, s e felett fényes ajándékok kísérték — azon választ nyerték, hogy kísérik a Bécs ellen már elindult török tábornok, s rövid időn látni fogják, mi fog abban határozatni ¹⁾).

Míg ezek történnék, Zápolya újból írt a németbirodalmi fejedelmeknek, kérvén őket, hogy bírnák Ferdinándot egy igazságos béke megkötésére ²⁾. Hasonlóképen Várdai is felhívta Ferdinánd cancellárját, hogy urát tisztességes békealkura bírni igyekezzék; minek aztán az lett következése, hogy az alkudozások 1530. november napjaiban Posenben mindkét király követeinek, úgy Zsigmond lengyel király békéltető biztosainak jelenlétében elkezdődtek. A magyar biztosok úgy nyilatkoztak: „miként urok csak azért lépett szövetségre a törökkel, hogy Magyarország sértetlenül és függetlenül fenállhasson. E szövetség pedig nem engedi, hogy az ország egészen vagy egy részben Ferdinándra szállíttassék. Zápolya nem ellenzi, hogy Ferdinánd magát Magyarország királyának czímezze, s hogy jogot tartson a koronára, oly értelemben, a mint Mátyás és Fridrik szerződtek volt. Ezen alapon Ferdinánd utóda lesz Jánosnak, ha ez fiörökös nélkül halna el; de most mindazt visszaadja, a mit Magyarországon bír, Mária hitbérével együtt; János király lemond követeléseiről Morva, Szilesia és Lausitz irányában, s fizet Máriának kárpótlásul 100,000 aranyat; a fizetés megtörténteig Pozson, Nagy-Szombat, Magyar-Óvár, Szombathely, Zsigmond lengyel király kezéhez adatnak. — A lengyel békéltetők ajánlották: a mit Ferdinánd Magyarországon bír, bírja addig, míg János király bizonyos összeg pénzt érette lefizetett; ez összeg pedig szabassék oly magasra, hogy azt egyhamar letenni ne lehessen, vagy a kiváltásnak csak bizonyos évszám után adassék hely. Egyik sem lón elfogadva. Eredmény csak annyi lett, hogy 1530. dec. 13-tól 1531. dec. 13-ig fegyverszünet kötöttett ³⁾, mit azonban Zápolya a szultán tudta nélkül el nem fogadhatván, ez követ által felőle értesítettett, és így a fegyverszüneti év 1532. évi május 9.-ig terjesztett ki. Ez alatt újból folytak a tanácskozások a fegyverszünetnek állandó békévé változtatása kérdésében. „Frangepán Ferencz, Zápolya követe a háború okát nem Ferdinándban, nem is Zápolyában kereste, hanem abban, hogy két

¹⁾ Bethlen, Hist. I. k. 175. l.

²⁾ Pray, Epist. Procer. I. k. 350—351. ll.

³⁾ Bucholtz. IV. k. 62—65. ll.

személy választatott királylyá. Ebben mindkét fél megegyezett. Mondjon le tehát — folytatá a követ — Ferdinánd követeléséről, s elégedjek meg örökösödési jogával, mely közösön minél érvényesebben biztosítandó, a kezében levő erősegeket adja ki kárpótlás mellett, választassanak oly várnagyok, kik hittel legyenek kötelezve, hogy Zápolya halála után Ferdinándot ismerik uroknak; a korona őriztessék Pozsonyban, hitvest Jánosnak Ferdinánd válaszszon s legyen mindig két tanácsosa Magyarországon. Ferdinánd követei azt kívánták, hogy Zápolya mondjon le a koronáról, s kárpótlásról urok bóvségezen fog gondoskodni. Az egyezkedés ismét meghiusult, a fegyverszünet azonban 1532. május 17.-ig lón kiterjesztve¹⁾.

Most már magok a hazafiak gondolkoztak mentő eszközökről. Először egy ez évben Babolchán tartott nemzeti tanácskozmány — melyben hét főrendű személy vett részt — Perényi indítványára elhatározta, *hogy martius 19. Belaváratt minél nagyobb számmal gyűljenek össze, és azokról, mik a hit és hazza védelmére szükségesek, végezzenek, s a hazát, a mennyiben rajtok áll, nem kedreztén a személyeknek, nem saját javaiknak, a fenyegető veszélytől óvják meg*²⁾. E nagyobb tanácskozmányban már 46 főrangú jelenvén meg, körlevelet intéztek az összes országrendekhez, melyben nyíltan kifejezték, „hogy ezen ország, mely hajdan a világ legnemesebb nemzetei előtt jó hírnévben állott, most részekre szakadozva, megosztva, elpusztúlva, csaknem a végromlásra siet, ha megmentéséről idején gondoskodás nem lesz: ez okon, mivel eddig is egyesség, összetartás és kölcsönös szeretet által lón fentartva s ezután is csak ezek által megmenthető, azon célból gyűltek össze, hogy pártok és belháború által szétszaggatott hazájokat és nemzetöket egyértelemre bírják s a végveszélytől megmentésük; de hogy szándékukat annál biztosabban elérhessék, jónak látták valamennyi országrendi társaikat május 19.-kén Veszprémben tartandó nemzeti gyűlésökre meghívni, hol gyűlölséget, álnokságot, pártszenvedélyt és mások javára vágyást félretéve, s szemök előtt egyedül Istent és a haza jövő békéjét tartva, kényszerítés nélkül szabadon tegyék, végezzék és határozzák azt, mi a kölcsönös egyetértésre, nemzetök egységére, hazájok és hitök fentartására szükségesnek fog láttatni“³⁾.

Azonban e hír első hallása mindkét királyt arra bírta, hogy híveiket e gyűlésben való résztvevéstől eltiltsák. Ferdinánd egyszerűen tiltakozott az ellen, Zápolya annak fölöslegessé tétele végett Székes-Fehérvárra május 21.-re országgyűlést hirdetett, mely azonban a RR. kevés száma miatt eredmény nélkül maradt⁴⁾.

¹⁾ Bucholtz, IV. k. 75, 544—546. ll.

²⁾ Kovachich, Suppl. ad Vest. Comit. III. k. 135—136. ll.

³⁾ Kovachich, Suppl. ad Vest. Comit. III. k. 137—138. ll.

⁴⁾ Bucholtz, IV. k. 546. l.

Zsigmond lengyel király újból sürgette a békés kiegyezkedést. Ferdinánd hívei a törökkel való fegyverszünet meghosszabbítását kívánták, Zápolya is hajlott, az ügyet akár Károly császár, akár Zsigmond király befolyásával bíróság által intéztetni el; azonkívül a bajor hercegekkel és német RR.-el is folyvást érintkezésben állott. Míg mindkét király így keresi küin és ben fennmaradása biztosítékait, addig a hazafiak, Nádasdy Tamás irányadó befolyása alatt, Zápolya határozottan tiltó, Ferdinánd föltételes helyeslő tudta mellett, 1532. január 1.-jén Kenessén egy nagy nemzeti tanácskozmányt tartottak, melyben a jelen voltak im e közvetítő végzést fogadták el: „A kik jelen vagyunk, a koronáért versengő fejedelmek közül királyunknak azt fogjuk ismereni, ki az ország oltalmára képesebb; e végre követeket küldünk mind Ferdinándhoz, mind Jánoshoz. A Ferdinándhoz menők tudakolják meg tőle: ha kész-e, erős-e bennünket a török ellen megvédeni, még pedig nem szóval, nem irással, hanem tettel, cselekvéssel? — Ha Ferdinánd e mellett szabadságaink fentartására ígérkezik, mind hozzá állunk. — Jánoshoz küldött követeink kérdjék meg tőle: mily úton-módon fogja a hazát oltalmazni? Fogja-e nem szóval, de valósággal a végvárat — Nándor-Fehérvár- és Szabácson kívül — Szolimántól visszakapni? Van-e biztosítéka, hogy a török ezentúl békén hagyja az országot? mert csak ezen feltét alatt akarjuk őt mindnyájan urunknak ismereni“¹⁾. Hasonló gyűlés volt hirdetve Brenhidára ápril 24.-re, mit azonban mindkét király közországgyűlések hirdetésével hiúsított meg.

Ez alatt ápril 25.-kén Szolimán új haddal indult Ferdinánd és Károly császár ellen. Ferdinánd követeket küldött elébe, fegyverszünetet kérvén legalább egy évre; küldöttei június 13.-kán bocsáttattak a szultán elébe. „Ha Szolimán az egész Magyarországot átengedi — így szólt az útasítás — ajánlhatnak 100,000 aranyat évdíjúl, ha csak azon részét, melyet most bír, 50,000-et. Ha a szultán kívánja, hogy János Magyarország másik részét ezentúl is bírja, a követek rá állhatnak, de János ne léphessen házasságra. Igerhetnek többet is a követek, csak hogy az Ausztriához közelebb eső várak és erősségek, Pozson, Óvár, Soprony, Győr, Komárom, Trencsín s a t. úgy a horvátországiak is Ferdinánd kezénél maradjanak. Ha a szultán váltságpénz nélkül akarná, és pedig egész Magyarországot János számára, azon jogfentartással — mit a RR. is elismerjenek — hogy nőtlen élete végével mindez Ferdinándra száll, egyezzenek abba is bele. Zápolya halálával Magyarország egészen Ferdinándé legyen olykép és azon terhek alatt, mikép és mely terhekkal általa bíratott“²⁾. Szolimán nem fogadta el ez ajánlatokat. Büszkén indult fel Bécs felé roppant tá-

¹⁾ Bucholtz, IV. k. 552. l.

²⁾ Szalay, Magyarország. Tört. IV. k. 121. l.

borával augusztus havában, de meghallván, hogy Károly és Ferdinánd is erélyes fogadásra készülnek, egy Karinthiába és Styriába tett oldalmozdulás után magyar s német rabokkal és zsákmánnyal terhelve, october havában visszatért Konstantinápolyba.

Részint a véletlen fordulást vett hadjárat, részint a főrendek gyűlésezései — mikhez Gritti ármánykodásai is járultak — oda vitték Ferdinándot és Zápolyát, hogy az alkudozást ismét megkezdjék. Előbb december 31.-kén, főként Nádasdy közbenjárására, 1533. april végéig terjedő fogyverszünetre léptek. Ez alatt Ferdinánd Szolimánnal is békére lépett, Magyarországnak a két király közötti felosztása alapján, mihelyt Esztergom kulcsait Ferdinánd beküldi ¹⁾. Ferdinánd kikérdezte iránta magyar tanácsosait. Azok megköszönték uroknak békére törekvő igyekezetét, de a békepontok egynéhányának ellene szoltak, s fontolóra vétetni kérték: „mennyi rossz fog az ország felosztásából kiáradni, mily bajos, mily szokatlan dolog két királyt bírnia azonegy nyelvű és szokású, azonegy törvény szerint élő népnek! — Ellenzették főként Esztergom kulcsának átadását“ ²⁾. De a kules május 25.-kén Zárai Jeromos és Schepper Kornél által Ibrahim fővezér részére küldött 7,000 arany értékű ajándékkal együtt mégis átadatott, Károly császár részéről tett azon ajánlattal, hogy ő a görög szigeteken levő s a spanyolok által elfoglalt Koron-várát a szultánnak kész átengedni, ha ez azért ücscsének Ferdinándnak viszont egész Magyarországot átadja“ ³⁾. Ibrahim és Gritti az előleges értekezleteken azon nézetüket fejezték ki, hogy a szultán Koron-várát oly igen fontosnak nem tartja, neki ily vára több ezer van, szándékszik azt fegyverrel keríteni kezére; Magyarországot pedig a szultán Jánosnak adván, attól életében elmozdítani nem engedi ⁴⁾; mindketten hiszik azonban, hogy halála-utánra Ferdinánd megnyerheti, sőt ha mi-ben Jánossal megegyezhetnek, a szultán és Ibrahim helybenhagyandja ⁵⁾. Ugyan-e napon a szultán előtt is előadta a követ küldője kérését, a ki a hatalmas szultánt idvezli, kér tőle lehető tartós békét, kér engedelmet, hogy udvarában állandó követet tarthasson, továbbá feleletet arra, hogy Ferdinándnak lehet-e reménye Magyarországra és egyebekre nézve? A szultán megadott szóval mindent a mit kértek; mit a tolmács bővebben elősorolván, Ibrahim közbeszólólag azzal toldott meg: hogy valamit Ferdinánd János királylyal végez, és valamiben ketten megegyeznek, a nagy császár és ő helybenhagyandják; ezt jun. 23.-kán Ibrahim és Gritti újabban kijelenték a követek előtt ⁶⁾, e békeszerző-

¹⁾ Szalay, Magyarorsz. Tört. IV. k. 134. l.

²⁾ Gévy, II. k. 1. oszt. 101—105. ll.

³⁾ Gévy, II. k. I. oszt. 1. fűzet. 7—13. ll.

⁴⁾ Gévy, u. ott. 14—15. l.

⁵⁾ Gévy, u. ott. 19, 30. ll.

⁶⁾ Gévy, u. ott. 38—39. ll.

dés utolsó pontjának végrehajtása iránt — mondá Ibrahim — a Magyarországra e végre biztosul küldendő Gritti fogván gondoskodni ¹⁾. Ezen szövetségi föltételeket a szultán Ferdinándnak külön levélben is megírta július 4.-kén. „Követeid elmondák — így hangzik az — nevedben, hogy engem uraddá fogadtál, és kértek, hogy én téged viszont fiammá fogadjalak, mert a mit parancsolok, készséggel fogod teljesíteni. Császári felségem tehát kegyelmességre hajolván, fiammá fogadtalak, s az leszel, míg hozzám hű maradsz. Egész Magyarországot pedig János királynak ajándékoztam. A mi egyenetlenségetek Jánossal az ország határait illetőleg van, azt Gritti Lajos, János király főtanácsosa, Magyarország kormányzója s részemről azon ország védelmezője fogja eligazítani“ ²⁾. Az eszközlött siker nem elégítette ki Ferdinándot. Schepper és társa 1531. február 11. ismét a szultánhoz mentek azon útasítással, hogy kérjék ugyan most is egész Magyarországot, de ha megnyerésére sehogy remény nem lehetne, legalább annak nagyobb része átengedését. „Ha a szultán az elsőtől azért vonakodnék — szól az utasítás ³⁾ — mivel ezt Jánosnak ígérte, legalább annak megengedését sürgessék, hogy ha Jánossal vagy híveivel barátságosan vagy más szerződés által kieszközölhetjük, hogy János részünkre lemondjon és hívei hozzánk önkéntesen átjöjjenek, a szultán ezt ne vegye rossz néven, sőt hagyja helyben.“ Ezt a követek május 22.-kén Szolimán elébe terjesztvén, ily választ nyertek: „Magyarország enyim, én abba rabszolgámat János királyt tettem, a ki nélkül semmit nem tehet; én adtam neki az országot, s mikor tetszik elvehetem tőle ⁴⁾. Ha valamit Magyarországra nézve Ferdinánd vagy János tenni akarnak, küldjön mindkettő hozzám követet; nekem van jogom arról és alattvalóimról rendelkezni. Ne avatkozzék hát Ferdinánd ebbe, mert én az országot nem engedem.“ Midőn a követ erre azt sürgette volna, hogy bár annyit parancsolna meg Szolimán Grittinek, hogy Ferdinándra Magyarország vagy legalább abban némely birtokok megnyerése tekintetében legyen figyelemmel: „Mehagytam neki — lón a felelet — hogy egyiknek se kedvezzen a másik felett, de legyen igazságos. A mit egyszer megmondtam, úgy leszen s nem másképen“ ⁵⁾.

A követek augusztus 2.-án végezték be küldetésüket. Gritti augusztus 20.-án már Erdélyben volt. János király tiszteletül elébe küldötte nagyváradi püspök Czibak Imrét, az ő egyik kedves s Erdély legnépszerűbb emberét. Ő elmegy. Gritti régi gyűlölségtől izgatva — minek oka volt, hogy kormányzóvá neveztetését egykor Czibak is ellenzette — fegyveresei által Brassó közelében Fel-

¹⁾ Gévy, u. ott. 42. l.

²⁾ Gévy, II. k. I. oszt. 1. füzet. 138—139. ll.

³⁾ Gévy, II. k. I. oszt. 2. füzet. 22. l.

⁴⁾ Gévy, u. ott. 55—57. ll.

⁵⁾ Gévy, u. ott. 58. l.

mernét megöletvén, az erdélyiek által — kik e hírre általánosan felzúdultak — maga is Medgyesen sept. 28-án kísérvével együtt felkonczoltatott ¹⁾). Grittiben Zápolya titkos vetélytársát, kormánya egy hatalmas cselszövét, a magyar ügy egy kétszínű barátját vesztette. Jogtalan gyilkolásra következett jogtalan halála, ki tudja, minő és mennyi szerencsétlenségtől mentette meg a hazát?!

Ez esemény, Zápolyára nézve valódi baleset volt: Gritti dőlőfét s merész terveit tekintve — melyekkel feje tele volt — az soha jobbkor — de ha Zápolyának a szultáni kegyben már-már ingadozását vesszük tekintetbe — soha rosszabbkor nem történhetett. Felhasználta ezt Ferdinánd, s hogy Zápolya ez alkalommal trónján maradt, legtítkosb oka a volt: mert Szolimán maga is vágyott az ország tetteges birtokára, s inkább akarta azt ennek, mint ama hatalmas szövetségesekkel bíró ellenének kezében látni. Azonban Zápolya elleni itngerítségét, több ízben keményen fejezte ki, őt az iránt feleletre szólította, s a francia királynak hathatós önközbevetésébe, neki magának tömérdek bajába, ajándékba és szabadkozásokba került haragos ellenének kiengesztelése.

Ferdinánd ismét békés eszközök használásához kezdett. Bizottságot nevezett ki, mely Zápolya hívei közül a nevezetesebbeket föltételek alatt is részére megnyerje ²⁾). Így állottak át: Bebek Ferencz, Nádasdy, s (már most harmadszor) Perényi. — Bánffy János és Báthory, Zápolya legerősb védői, meghaltak. E körülmények János királyt a békéről gondolkozásra bírták. Közbenjárásra kérte fel tehát III. Pál pápát, a ki írt is Ferdinándnak ez iránt, de fellívása elutasított; e helyett 1535. april 4.-kén költ levelében Péter moldvai vajdát liúbéresének vallván, az általa korábbi magyar királyoktól nyert Küküllővár, Csicsó és Bálványosvár birtokában megerősítette ³⁾). Azonban mégis nem sokára hajlandó lett az egyezkedésre. Mindkét fél biztosokat nevezvén, az alkudozás mártius 1.-jétől aug. 21-ig meg-megszakasztva folytattott. János királyt azt kívánta, hogy Ferdinánd az ország azon részéről is mondjon le, a melyet most bír, később, hogy kiki maradjon azzal, a mit jelenleg bír, s Ferdinánd egyik leányát adja neki nőül. Ferdinánd ellenkezőleg Jánost kérte a koronáról lemondásra, s részéről ígérte, hogy az országnak évenként 80,000 aranyat jüvedelmező részét kész nála hagyni, a királyi czímmel együtt. E tanácskozásnak sem lón sikere; csak a fegyverszünet terjesztetett ki mártius 1.-jéig ⁴⁾), majd ismét húsvétig, utoljára sept. végéig 1536.

Ez alatt Zápolya, Károlyhoz is írt, kérvén őt, hogy óvja ücscsét a tö-

¹⁾ G. Kemény, Deutsche Fundgruben. — Ostermayer kronikája után. I. k. 21—22. ll.

²⁾ Pray, Epist. Proc. II. k. 48—53. ll.

³⁾ Pray, Annal. Reg. Hung. V. k. 277. l.

⁴⁾ Gévy, II. köt. III. oszt. I. szakasz. 46—54. ll. Megolvasandó: Pray, Annal. Reg. Hung. V. k. 278. l.

röknek az újabb beütésre való alkalomadástól, és serkentse méltányos békére. Felszólítása fogatos volt. Károly követe májusban már Váradon volt, kit Zápolya és hívei részükre megnyerni mindenképen igyekeztek. A követ kedvezően írt Ferdinándnak, kijelentette, hogy Zápolya kész a békére, csak nem tudja mint lehessen a szultántól eltitkolni. De a dolog mégis lassan haladt; mignem a fegyverszünet mindkét fél általi megsértése a kedélyeket újból felhaborította. Ferdinánd Szathmár városát vette be a János által bírt ország-részben. Kun Gothárd Zápolya vezére, megint visszavette, sőt ezzel Tályát és Makoviczát, Regéczczel és Boldogkóvel együtt, sept. 25-én pedig Sáros is visszavették. Az egyenetlenségnek Ferdinánd hadjárata vetett véget, melyet a török ellen, a fegyverszüneti szerződés megszegésével indított, s a mely seregének Eszéknél teljes szétveretésével végződván, már most őt is hajlandóbbá tette a Jánossal való kibékülésre.

Az 1537-ik év mind kettőjükre nézve fegyverszünetben s a békére nézve tett előleges lépések közt tölt el, melyek alatt annak óhajtása annyira komolylyá vált, hogy formaszerű megkötésére october 27-én Ferdinánd, november 30-án Zápolya, követeiket Nagy-Váradra küldvén, az hosszas alkudozás után végre 1538-ban február 24-kén 42 pontban megállapított. A tárgyamra tartozó pontok ezek: (3.) János király lemond a török szövetségről. (4.) A császári és királyi (Károly és Ferdinánd) mindkét felség leveleiben János Magyar- és Horvátország királyának nevezi, ez amazokat és utódaikat szintűgy. (5.) *Ha János királynak fia lesz, Károly császárnak ezelőtt három évvel tett ígérete sserint, Ferdinánd leányai közül egy, ahoz férjhez adatik.* (7.) Mindkét király Magyarországnak és az alávetett tartományoknak ama részét, a mit most bír, szabadon és a királyi hatalom teljességével bírja, azon határok között, melyeket a két felség által kinevezendő nyolcz magyar biztos ki fog jelölni; Szlavonia, Horvátország és Dalmatia azonban maradjon Ferdinánd kezén, *Erdély pedig János király birodalmában és hatalma alatt élethosszig.* Minthogy pedig János király most nőtlen, és gyermekei nincsenek, *ha halálakor tán lenne is fia* — az ország és keresztyénség érdekéért, az eddig 11 év folytán szenvedett szerencsétlenségek tekintetéből nemzetségének és utódinak hátratevésével — *meg-egyezik abban, hogy egész Magyarország minden tartományaival és alávetett részeivel, a királyi jog és a mondott ország és tartományok kormányzása egész teljességével Ferdinándra, ez meghalván, fiára — kit az ország királyává választani tartosik* — és az is meghalván, törvényes örököseire szálljon. (8.) Ezen trónkövetkezés megerősítése végett az ország minden RR., hivatalnokai, főbb nemesek, városok bírái, polgármesterei és esküdt polgárai ezen békeszerződés kihirdetésekor, a római királynak, Károly császárnak és örököseinek hűséget eskünni köteleztetnek, a szepesi herczegség iránti, alább meglevő feltétel alatt. (10.) *Ha János királynak fia lesz, atyjának minden örökségét, t. i. várait,*

kastélyait, városait, mezővárosait, falvait, birtokait, majorságföldeit és minden birtokjogút az egész Magyarországon és az alávetett tartományokban, melyeket akár atyjától örökölt, akár maga szerzett vagy szerezni fog, úgy minden zálogos birtokokat, melyeket ő felsége, mint a régi magyar királyoktól nyerteket, Lajos király haláláig békésen bírt, a kiváltásig bírja ő felsége, s halála után azonnal tetteleg szálljanak ő felsége fiára. Mely atyai örökségekhez János király fia számára ő császári felsége a szepesi herczegség címét adja, Szepesmegye főispáni hatóságával együtt. Mindkét király birtokában levő emez atyai örökségek pedig, Magyarország s alávetett részeinek adójából fognak az illetőktől kiváltatni, a szerint, a mint a békeszerződés kihirdetésekor az országgyűlés és ő felségeik jönnek látják, mely kiváltásnak, a kihirdetés után két évvel meg kell történni. (11.) János királynak a római király által bírt országrészben levő birtokai maradjanak továbbra is az örökösödés megnyílásáig a császári felség kezében, mintegy köz kéznél. (12.) A római király és utódai nem léphetnek addig az ország birtokába, míg János király fia a szepesi herczegségbe be nem igtattatik. (27.) Mindkét fejedelem törvényes adományai érvényesek lesznek. (37.) A pénzverés joga közös lesz, e kérdést együtt intézik el. (39.) E békeszerződés kihirdetése idejének meghatározása a római királyra bízatik. — E pontot illetőleg meg kell jegyezni, hogy az egész szerződésnek, különösen a török előtti titokban tartását addig, míg a két szövetséges az onnan következhető veszély elhárítására elegendő erőt gyűjthet, egymásnak kölcsönösen megígérték¹⁾. — (42.) Nádort egyet választanak az egész országra nézve, e béke kihirdetése végéig egybehívandó országgyűlésen; cancellárt, országbírórt; ítélőmestert s más hivatalnokokat mindkét király leendő megegyezésük szerint válaszson maga mellé²⁾.

Íme azon szövetség, melyet a két versengő király, saját udvari tanácsosai által kötött; mely iránt Magyarország RR-ei — mivel befolyásuk nélkül készült — 1539. sept. 21-kén tartott országgyűlésükben bizalmatlanságukat nyíltan kifejezték, s Ferdinándot kérték, *hogy az eddigelő készült hasonló szerződések is az ország meghasonlását vonván magok után, engedje meg, hogy annak, s általában a közjónak ügyében, János király birodalmában levő testcéreikkel tanácskozhassanak*; ez azon szövetség, mely János király részéről az általa bírt országrészben s jelesen Erdélyben a RR. elébe terjesztve soha nem volt, avagy csak a király összes tanácsosai által is alá nem íratott, ki nem hirdette, s melynek feltételeit Ferdinánd részint az által sértette meg, hogy 1539. sept. havában, a törökkel kötendő szorosb egyesség, barátság és béke köté-

¹⁾ Bethlen, Histor. I. k. 303. l.

²⁾ U. az, u. ott. 236—263. ll.

sére követeit a portára küldötte ¹⁾, részint pedig, hogy ez alkalommal követje a Zápolyával kötött békeséget elárulta ²⁾. Zápolya pedig az által nem teljesítette, hogy annak kihirdetését azon ürügy alatt ³⁾, mintha abból Magyarországnak Szolimán haragja által nyilvános elpusztulása következne, addig halogatta, míg nem végórája eljött, — — ez, ismétlem, azon szövetség, melyben Magyarország és Erdély közel jövőbeni alakjának elemei, sok későbbi harcoknak, hosszas és véres polgári háborúknak magvával együtt mint egy veteményágyban nyugosznak.

Szükségesnek látom e helyen, annak egyik és leglényegesebb (17.) pontjára vonatkozólag az egykorú történetírók fenhagyását megemlíteni. Zermegh azt írja: „Ha János fiat hagy hátra, Ferdinánd vagy örökösei, atyja minden várait, Erdélylyel együtt adják vissza és kezébe“ ⁴⁾. Brutus állítja: „hogy ő azon korban élt magyaroktól hallotta, miként Ferdinánd, János király örökségeihez Erdélyt is számította, melyet János törvényes örökösei bírjanak“ ⁵⁾. Istvánffy pedig — a ki egyébiránt e szerződés keltét más évre teszi — azt írja: „Ha János király megházasodván, fiórközt hagy hátra, Erdélyország legyen annak birodalmában“ ⁶⁾.

Zápolyára e szerződés után, mind e mellett is, jobb napok derüje látszott mosolyogni. A szentszékkal kibékült. Egész Erdély és Magyarország nagy része elismerte uralmát, ő maga híveinek kérésére, azon tekintetből, hogy az országnak örökösét adjon, Zsigmond lengyel király leányát Izabellát 1539. febr. 13-kán oltár elé vitte és Magyarország királynéjává koronáztatta, a szultánt ügyesen írt mentegetődző levelekkel, nagy ajándékokkal, s Péter — pártot titott moldvai vajda — elfogatása- és kézbeszolgáltatásával megengesztelte ⁷⁾, s bár ő titkon egész erővel készült ellene, s követei, országának védelmére segélynyújtás végett a francia és spanyol udvaroknál is lépéseket tettek, nyilván mégis elhitette Szolimánnal, hogy mind ez a moldvai vajda ellen volt téve! Szóval: dolgai jó fordulatot láttattak venni. Ferdinánd most is kérte Magyarországot Szolimántól, s néhány hónapi fegyvernyugvás megígérésevel lón elutasítva; panaszkodott Zsigmond királynál a béke ki nem hirdetéséért, és ez, kihallgatván Jánost, neki adott igazat, Ferdinándot az ország védelmi ereje meggyarapodásának bevárására kérte.

¹⁾ Gévy, II. köt. II. oszt. utolsó szakasz, 25. l.

²⁾ Bethlen, Hist. I. k. 272. l.

³⁾ Gévy, az 1. sz. alatti kötetben, 18. l. — Bethlen, Hist. I. k. 274. l.

⁴⁾ Zermegh, Histor. Rer. gestar. s a t. 406. l.

⁵⁾ Bethlen, Histor. I. k. 247. l.

⁶⁾ Istvánffy, Hist. XII. k. 128. l.

⁷⁾ Kovachich, Scriptor. minor. s a t. II. k. 45. l.

Ezek alatt az erdélyi vajdák pártot ütven, János erős sereggel ellenük ment, Mayláthot Fogaras várába zárta, s a tordai országgyűlésen 1540. május 7-kén törvényesen elítéltette, az ország beligazgatására nézve üdvös törvényeket hozott, a töröknek Erdély részéről régen ígért, de el nem küldött adónak saját jövedelméből kifizetése által a RR-et teljesen kibékítette, sőt hálára kötelezte. Midőn így birodalmának megzavart részében a belcsendet helyreállította, hírt vett Budáról, hogy királyi hölgyének jul. 7-kén fia született, hírt Csehországból, hogy a cseh, morva és sziléziai RR. közakarattal királyukká választották ¹⁾, s íme, sok hányatása, küzdése s balszerencsége után, midőn a sors iránta csaknem kiengesztelődni látszott: véletlenül elhal 1540. jul. 21.-én Szászsebesben, élte 53-ik, viharos uralkodása 14-ik évében; *nejének és fiának gyámul hagyván Petrovich Péter cérrokonát és Martinuzi György váradi püspököt*; kérvén körülötte volt tanácsosait és minden főrendeket a magyar név régi dicsőségére, *hogy inkább adják a hazájokban uralkodást saját vérekből, mint idegen nemzetből való királynak* ²⁾. Verantz szerint — a ki halála órájában épen mellette volt — végrendeletének megtétele után a király intette tanácsosait, hogy övéire és az országra jó gondot viseljenek, s a mit ő nagy bajjal szerzett, hanyagságuk s egyetlenkedésük miatt el ne veszítsék; *fiát és nejét el ne hagyják, sőt ha a közjóra nézve hasznosnak látják, koronázzák is meg*, okúljanak az ő mindvégig kiegyenlített ügyének példáján. „A szultánnak — mondá tovább — a már kész *ajándékot* küldjétek el, hogy lássa, hozzá, halálom órájában is tanusított hűségemet. Tőle egyedül függ — ítéletem szerint — mindnyájatok és az ország üdve. Így hozták az idő és égi hatalmak. Mindnyájatokat kérlek végre, hogy a mivel irányomban magatokat netalán kötelezetteknek ismeritek, mindazon hálát, kötelességet és ragaszkodást, bizonyítsátok be nőm és fiam iránt. *Martinuzinak legyetek nehéz feladata teljesítésében segítségére*, legyetek egyesek és összetartók, nehogy visszavonás által fiacskám utánam következését meggátoljátok, nehogy nőmet özvegységénél is szomorúbb gyászba és inségbe taszítsátok“ ³⁾.

A király halála után *tanácsosai és a rendelt gyámok egymásnak azonnal erős hit alatt megígérték, hogy a királynénak és fiának hűségében megmaradnak s Ferdinándot az ország birodalmába semmiképen nem bocsátják* ⁴⁾; minthogy Mayláthot és Balassát részükre megnyerniük nem sikerült, Fogarasvára ostromlását elhatározták. Zsigmond lengyel királynak, királyuk halálát, valamint azt, hogy minő veszély fenyegeti az országot török és német részről, megírták, s

¹⁾ Katona, Hist. crit. Reg. Hung. 20. köt. Stirp. Austr. I. köt. 2. rész. 1404. I.

²⁾ Bethlen, I. k. 321. I.

³⁾ Kovachich, Scriptor. Rer. Hung. minor. inediti, I. k. 2. szakasz, 51—52. II.

⁴⁾ U. az, u. ott. 54. I.

értesítvén, hogy a haldokló király nejét és fiát az ő legfőbb pártolásába és védelmébe ajánlotta, Budának és Kassának, mint az ország két főpontjának, hol a királyi kincsek vannak, megtámadtatás esetében védelmezhetése végett fegyveres segélyadásra, s Ferdinándnál és Szolimánnál közbenjárásra kéri fel, s részökről ígéri, hogy a királyné fiának az ország birodalmában örökösödésére nézve, a portánál, küldendő követeik által a nemzet nevében magok is egész erejükkel munkálkodni fognak ¹⁾). Végre a portára követeket neveztek ki azon megbizatással, hogy küldetésük késő voltát az erdélyi vajdák pártütésével igazolják, a király halálát jelentsék meg, s a szultánnak azon kegyességéért, hogy őt Magyarország birtokával megajándékozta volt, mondjanak örök halát. *Mint-hogy pedig a meghalt király az országot azon hűségi kötelezettséggel, melylyel maga bírta, fiának hagyta, végahagyakozásában igen kéri a szultánt: „adja ezen örökösödéshez megegyezését, s árván maradt fiának, és özvegyének legyen gyámja; ő bisik, hogy a szultán az apával éreztetett kegyelmét, fiára is hűterjeszti, s az özvegy nőt a kegyesség jótéteményeivel vigasztalandja meg“ ²⁾.*

Ferdinánd hívei sem ültek tétlenül. Perényi, Bebek Ferencz, Balassa Zsigmond és Frangepán Ferencz több társaikkal együtt Gyöngyösre gyűlést hirdettek, s onnan egyfelől Ferdinándhoz írtak, őt az ország haladéktalan elfoglalására híván fel; másfelől Perényi Erdély hatóságaihoz s főfőembereihez intézett felhívást, melyben eljöttnek írja az időt, midőn „a mindkét párton levő hazafiak az ország rég óhajtott egyesítését valósíthatják, kéri, hogy mindenki tartsa magát távol az újításoktól, új fejedelmet ne válaszszanak, tartsák magukat a váradi békekötéshez“; ezután megrója a Martinuzi és társai az iránti határozatát, hogy Mayláthot haddal akarják megtámadni, kinek ők — a magyarországi főrendek — ha fel nem hagynak e szándékkal, segítségére fognak menni, „mert nem csak Martinuziból és társaiból állanak az ország főrendei, ők nem János király örökösei, ilyesmire nincsenek az országtól megbízva“ ³⁾.

Mayláth megértvén Martinuzinak és tanácsos társainak aug. 22-én a király testével Budára utazását, Sz. Bertalan utáni vasárnapra (aug. 29.) Segesvárra országgyűlést hirdet, magát és Balassát ország kapitányaivá választatja ⁴⁾, meghatározatván, hogy az ország önvédelmére 3,000 fegyverest állítson, adóul adjon a nemesség 50 denárt (1. t. cz.), az adó gyűljön a kapitányok kezébe, (2. t. cz.), ezek bírjanak a vajdák hatáskörével mind az igazság-szolgáltatásban, mind a közigazgatásban (3. t. cz.), a királynéhoz és magyar RR-hez menjen követség, fogadjon a királynénak hűséget, s kérje, hogy a múlt tordai

¹⁾ Bethlen, Hist. I. köt. 328—329. ll.

²⁾ Verantz, Kovachichnál Script. minor. I. k. 2. szakasz, 54—55. ll.

³⁾ Katona, Hist. crit. XX. köt. Stirp. Austr. I. köt. II. rész, 1401. l.

⁴⁾ Katona u. ott. 1407. l.

országgyűlésen javaiktól megfosztottaknak birtokai adassanak vissza, (5. t. cz.), a kapitányok mellett az egész ország tartozzék felkelni, (9. t. cz.); ha volnának, a kik az országon kívül akármely fejedelemmel vagy úrral az ország híre nélkül valamely király iránt egyezkednének, az ilyenek a nemesek, székelyek és szászok főbjeinek közgyűlése által, mint országháborítók, a kapitányok által megbüntethessenek (13. t. cz.)¹⁾.

Hogy e végzések teljesen a Perényi felhívása értelmében, a gyámok kormányzása és a portára ment követek személye ellen voltak irányozva, világos; de hogy erre az erdélyiek Mayláth által erőszakkal bírattak, az is bizonyos Verantz egykorú író leveléből: „Ez országgyűlésen — így ír ó Statilius franciaországi követhez — senki sem mert szólni, a mit a Mayláth emberei mondtak, mind helybenhagyatott“²⁾. „A királynénak — így folytatja tovább — hűséget esküdtek, az újítástól az országot óvták, s magukat amannak beleegyezésén kívül, kapitányokká tétették, a pártoskodást megtiltották, s maguk a királyi hatalmat bitorolni kezdték, a közjövendelmeket elragadozták, a régi tisztviselőket elkergették, vagy tömlöczre vetették, a népet erőszakkal részökre, Görgény, Vécs, Almás és több várait a koronának magukhoz vonták“³⁾.

E mozgalmak híre a gyámokat a lengyel király segélyének újból sürgetésére bírta, de ez a békés úton maradást, a dolognak egyesség útján eligazítását ajánlotta; azonban hűségüket dicsérvén, ígérte, hogy leánya s unokája sőt az ország érdekében minden lehetőt megtesz. A szultánnál Ferdinánd követé hidegen lén fogadva, sőt letartóztatva; a magyar követeknek ellenben a legjobb remény nyújtott, mire a gyámok és az ország több főrendei sept. 15. ⁴⁾ a király holttestét Budáról Székesfehérvárra kísérték, s ott eltemetvén, az elhunyt király utolsó akaratahoz híven, fiát *a csecsemő János Zsigmondot*, a jelenvaltak közakarataival Magyarország királyává választották, az ország kormányát az özvegy királynénál hagyták, oly módon mindazáltal, hogy a nyilvános irományok mindkettejek nevében keljenek, s a pénzügyek is kettejek czímje alatt történjék. A kormányzásra nézve úgy intézkedtek; hogy azt köztanácskozás útján vigyék ugyan, de a belügyek mégis különösebben Petrovichot illették, a pénzügy Martinuzit, a hadügyek Török Bálintot⁵⁾. Verantz szerint az ifjú János megválasztatása a Rákos mezején történt, az összes országgyűlés által, melyen azonban Ferdinánd háveji s jelesen Perényi, Frangepán, Bebek Ferencz, Raskai

¹⁾ Gr. Kemény, Codex articular. Transsilvaniae: I. köt. 29. 30. 31. ll.

²⁾ Katona, u. ott. 406—407. ll.

³⁾ Katona, u. ott. 1410—1411. ll.

⁴⁾ Katona, u. ott. 1394—1399. ll. — Bethlen Farkas kétségkívül tévedésből teszi ezt aug. 15.-re, mivel Katona több adatot közöl arra, hogy a király holtteste augusztusban még Déván volt s csak sept. 7.-én szállították Budára.

⁵⁾ Bethlen, Histor. I. köt. 344—345. ll.

István, Balassa Zsigmond és Menyhért nem voltak jelen ¹⁾). Ezen királlyá választást említi Grondszyk ²⁾ egykorú, úgy Somogyi Ambrus közeli történetíró is, azon különbséggel, hogy ő a megkoronáztatást Székesfehérvárat a keresztelés alkalmával történnék állítja ³⁾).

Az ifjú János dolgai Konstantinápolyban is jól indultak. Követei october 9-kén nyertek kihallgatást. Fenérintett követségük e két pontra volt szorítva: 1.) *Ifjú János király, mint egykor atyja, erősítsék meg a királyságban.* 2.) *Azon esetre, ha örökösök nélkül múlna ki, az ország nagyjainak álljon szabadságában, maguknak más királyt választani ⁴⁾.* Az eredményt a követek 1540. octob. 17-én a fenálló kormánytanácshoz ím e rövid szavakban írják meg: „Mi ellenünk minden okait megczáfolván, a jó Isten segélyével, a hatalmas császártól minden dolgainkban kívánt választ nyertünk, megnyertük t. i. azt, *hogy boldogemlékezeti urunk fiát, atyja királyi székén a királyi hatalom egész teljességével s Magyarország és Erdély minden határaival együtt meghagyta*“ ⁵⁾). A szultánnak ez iránt kiadott hitlevelében terjedelmesebben van ez előadva: „Könyör-gének nekem — így szól a szultán — János király követei, hogy megadjam a király fiának Magyarországon atyja birodalmát. Nekem pedig ilyen szerződésem volt János királlyal, hogy esztendőnként 50,000 arany forintot szolgáltatson portámra, kiből még hátra vagyok. Igérek, hogy a mivel még adósok, behozzák. Ezután nézve is kérem, az adó felől; azért így végeztünk velök: Minden esztendőben 25,000 arany forintot adjanak, felit ezüstben, felit aranyban. Magyarországot is pedig régen adtam volt János királynak, most ő meghalt, és most adom azt az ő fiának István (jobban mondva Zsigmond) királynak. Ha Zsigmond királynak halála történnék, ti magyar urak egybegyűlvén, egymást értevé, egy jeles főembert, a kihez bízhattok, választatok s adjátok értevé. És akkor a mit parancsolok, ahhoz tartsátok magatokat“ ⁶⁾).

A magyar küldöttek ezen foganatos követsége, Mayláthi elpártolása, Pérenyi, Thürzó és Frangepán Martinuzi iránti régi gyűlölsége voltak okozói annak, hogy Ferdinánd Lasky hathatós ellenzése daczára Magyarországnak fegyverrel elfoglalását s Izabellának Budáról kiutasítását újból megkísérelte. Elsőben october közepén követség által kérte fel Izabellát a váradi békeség értelmében Magyarországnak átadására, igérvén neki a szepesi grófságot és gazdag menyasszonyi hitbér-kárpótlást, különben saját és Károly haderejével fe-

¹⁾ Katona, u. ott. 1417. l.

²⁾ Gr. Kemény, Collect. Manuscriptor. I. köt. 20. l.

³⁾ Somogyi Ambrus, Szeben 1800. I. köt. 184. l.

⁴⁾ Szalay, Adalékok a magyar nemzet történetéhez. 189—190. II.

⁵⁾ Pray, Epist. Procer. II. k. 87—88. l.

⁶⁾ Szalay, Adalékok s a t. 195—197. II.

nyezetvén a királynét és híveit ¹⁾. A királyné válaszáds előtt atyja tanácsát kívánta meghallgatni, tanácsosai ellenben a kérést egyszerűen a törökhöz útásították. „Mi — mondának ők — szóbeli fenyegetésre, haddal megtámadásra, szidalmakra nem hajtunk; fordúljon ó felsége a szultánhoz az országért, ha ott megnyeri, mi nem ellenkezünk“ ²⁾. A szultán pedig már kimondotta volt véleményét, sőt Magyarország megtámadtatása esetére gyűjtötte is védelmi seregeit. Ferdinánd a harcz zászlóját rögtön kitűzte: Visegrádot, Vácot, Pestet bevette s oct. 20-án Budát ostromoltatta.

Ez alatt a portai követek, kikhez közelebből segélykérés iránt is útásítás ment volt, megérkeztek, a szultán pártfogási ígérétét, s az ifjú János Zsigmondnak a királyi méltóságban való megerősítéséül új királyi jelvényeket: arannyal átszótt királyi palástot, bogláros kerek paizst, arany nyelvű buzogányt és gyöngyökkel kirakott hüvelyű szablyát hozván magukkal.

A tél az ostromot félbenhagyatta, hogy tavasszal ismét újult erővel törjön ki. Károly, Zsigmond lengyel király levelére írt válaszában kérte őt, hogy leányát a királynét a váradi béke pontjainak elfogadására bírja. Ferdinánd pedig — Várdai, Perényi, Thurzó és mások ösztönzésére — erős hadsereg élén, újból követeket küldött Izabellához, kiknek útásításul adatott: hogy mindenek előtt Budát igyekezzenek kézhez keríteni, azután Erdély önként fog majd lússégre térni. Martinuzinak és Petrovichnak ígérjék meg, hogy a királyi tanácsban ezentúl is megmaradnak s a t. Izabella tanácsosi egyelőre vonakodtak az egyezkedéstől ³⁾. „A kik Budán valának — így szól egy akkori krónikairó — nem tarták jó tanácsnak, hogy a követek egyik kezökben a békét mutogatják, a másokban háborúval fenyegetnek; nem ez az útja — izenék vissza — a szövetség-szerzésnek; húzódjának azért Budától kissé messzibb, s azután egyezkedjünk“ ⁴⁾. De e visszahúzódsát is ágyúgolyó eszközölvén, látható volt, hogy a kiegyezkedésből semmi sem lesz. Izabella hívei a váradi békekötés általános és teljes végrehajtását sürgették: „*János király fiának átadatik atyja egész öröksége*“, így szól annak egyik (7-ik) pontja; teljesíttessék e pont — mondák Izabella biztosai — e sarkon fordul meg Budának Ferdinánd általi visszanyerése ⁵⁾. De ez nem lehetett, mert Thurzó Elek, Révay Ferencz, főképen pénzökért igen ben valának Ferdinánd királynál, s részint érdemért, részint kölcsönadott pénzeikért, sokat bírtak János király jószágaiból, melyektől teljeséggel nem akartak megválni, s melyek birtokában a király sem akarta híveit

¹⁾ Bethlen, Hist. I. köt. 352. l.

²⁾ Katona, Hist. crit. s a t. XX. köt. Stír. Austr. I. köt. II. rész. 1452. l.

³⁾ Bucholtz, V. k. 143. l.

⁴⁾ Podhraczký J. Eredeti két magyar krónika s a t. Pest. 1833. 74. l.

⁵⁾ U. ott. 73. l.

báborgatni ¹⁾. E helyett Ferdinánd biztosí más kiegyenlítési módokat ajánlottak. Volt szó arról, hogy Izabella és János Zsigmond kapjanak évenként Ferdinándtól 10,000 arany forintot, s lakjanak akár Budán, akár Kassán, de királyi őrizet alatt, hivatalnokaiknak illő állomás biztosítván ²⁾. Ezután meg Pozsony, Nagy-Szombatot s bizonyos összeget ajánlottak a királynénak és fiának, addig, míg atyja örökségei kiváltathatnak. „A királyné nem bízta meg holmi tervek készítésére küldöttjét Bebek Imrét — írá febr. 15-én kült levelében — csak aunit ígért, hogy a miben atyja és Ferdinánd megegyeznek, kész ahoz járulni.“ És így a felek ismét fegyverhez kezdének nyúlni ³⁾.

Ha ekkor akár Ferdinánd biztosai valamivel bővebben kívántak volna a királynéről gondoskodni, akár a királyné lávei a királyság fényes alakjától valamit eltávolítani hajlók lettek volna, békét lehetett volna eszközölni. De a királynéra nézve e szerződés által kilátásba tett sors, házbérben lakáshoz, fiáé pedig fogságban lételhez hasonlítván, az elfogadhatlannak látszott ⁴⁾.

Budát június 2.-án 1541. ismét ostromolni kezdték, keményebben mint valaha; s bár János király derekasan megerősítette volt, nem egy helyen rés volt már lőve, itt ott a falak ledőlve, midőn Rogendorf a királynét újból békére s akaratának a Martinuzi bilincseiből kiszabadítására kérte fel. Ura kész — írá ő — a királynénak a legkiterjedtebb fejedelemséget adni; ha nem tetszik, ő nem nyugszik meg, míg a vár szétdúlva nem lesz ⁵⁾. „En — felelé a királyné — fegyveres ellenségtől tanácsot nem kérek, ha Ferdinánd békésen inkább mintsem fegyverrel akarná az országot meghódítani, kész lennék magam és fiam ügyét igazságos bírák elébe terjeszteni. Így az isteni gondviselésben bízva, igyekezni fogok, hogy kiskorú fiam igaz ügye a fegyver ereje által el ne nyomattassék.“ Martinuzi pedig utántevé: „nem oly bárgyú a királyné, hogy Magyarországot bár a legterjedtebb fejedelemséggel fölcserelje.“ E feleletre az ostrom szörnyű alakban újult meg, a védelem szintűgy erőlyesebb és makacsabb kezdett lenni, Martinuzi csuklyája helyett sisakosan, karddal kezében lelkesíté a védőket, s folyt a harc, míg a török segítségnek június vége felé megérkezése a csomót ketté vágta. Aug. 21.-én Ferdinánd sergei eltávoztak, 22.-én a török tábor Pesten volt, 26.-án Szolimán Buda alatt; 28.-án kérette magához a királyfit és tanácsosait; ezeket ama tanácsukért, hogy uroknak a váradi békekötést ajánlották volt, keményen megfeddette; 29.-én kérte

¹⁾ Eredeti két magyar krónika. Pest. 1833. 73. l.

²⁾ Kovachich, Scriptor. minor. II. k. 138—139. ll.

³⁾ Eredeti két magyar kronika. 75. l. Összevetendő: Bucholtz, Geschichte s a t. IX. köt. Urkunden 302—318. ll.

⁴⁾ Kovachich, Script. min. II. k. 138—139. ll.

⁵⁾ Bethlen, I. k. 363. l.

magának átadatni Budavárát, mire a tanácsosok azt válaszolták, hogy nekik nincs joguk ily nagy dologban határozni, engedjen a szultán e végre országgyűlést ¹⁾. Erre a felelet a városnak erőszakos elfoglalása lón. A királyfit megajándékozva visszabocsátotta anyjához, 30.-án követet küldött a királynéhoz a várba, kegyelmét és pártfogását ígerte, biztatta, hogy ne szomorkodjék, egyebekre nézve szabadsághoz s fia mellett biztosléthez nyújtott reményt, fiának Erdélyt és Magyarországnak a Tisza által Erdélyhez csatolt részét ajándékozta, s lakhelyülkül ama tartományokat jelölván ki, illendően felkérte tőle Budavárát ²⁾. September 1.-én egy aga által kéretett a várkulcsa, mit a királyné addig, míg a királyi kincseket és vagyonát elszállítja, átadni vonakodott, később még is, a követ hangjának és modorának változását látván, kívánságának eleget tett. Sept. 3.-án diván tartatott a királyné, fia, a még mindig török táborban levő magyar követség, úgy Budavára és Magyarország sorsa ügyében; 4.-én a követek a királynénak mintegy ajándékul, visszaküldettek, Török Bálint kivételével, kit Konstantinápolyba vittek, Verbóczit Budára a magyaroknak ítélőbírájául tették, az ifjú királynak átadatott Erdély, Martinuzi és Petrovich a gyámságban megerősítették ³⁾. Bethlen szerint Szolimán Budavárának magánál tartását Izabella előtt azzal indokolta, nehogy Ferdinánd megértvén, hogy ő Magyarországról eltávozott, azt ismét megtámadja, s fővárosát elfoglalja; azonban ő ezt csak ideiglenesen tette, s mihelyt Izabella fia felnő, s országlásra képes lesz, azt neki azonnal visszaadja; most pedig átadja Erdélyt Magyarországnak azon részével, mely Kassától kezdődőleg Máramarosig és Tömösvármegyéig terjedő egész tartományt foglalja magában, Martinuzit és Petrovichot a gyámságban megerősítette, a kormányzás jogát — természetesen a királyné nevében, mint a végrendelet tartja — az elsőnek adván, az utolsó a tömösvári parancsnokságot, Verbóczire pedig Buda polgári kormányzását bízván. Mindezekről ünnepélyes hitlevelet (Athnamét) adott, s hogy megtartja, az Istenre, profétára és kardjára megesküdt ⁴⁾. A királyné, kincseit és a királyi jelvényeket magával vivén, sept. 18.-án Budavárából távozott s új hazájába Erdélybe indult, egyelőre Lippán megállapodván. Grondszyk e tartományok megyéit névszerint megírja. „Izabellának — úgy mond ő — át lón adva egész Erdély, Szathmár, Zaránd, Bihar, két Szolnok, Máramaros megyékkel Kassától kezdve Erdélyig, nemkülönben Temesvár és Lippa ⁵⁾, (mely két erősséghez később (1555.) Karansebes és Lugos is számíttatott). Hogy pedig Erdély alatt ez időben mi értetett,

¹⁾ Kovachich, Scriptor. minor. II. k. 125. l.

²⁾ Verantz Kovachichnál, Scriptor. minor. II. k. 135: l.

³⁾ Verantz Kovachichnál, Scriptor. minor. II. k. 135—138. ll.

⁴⁾ Bethlen, Hist. I. k. 389—390. ll. összevetendő, Verantz előadásával.

⁵⁾ G. Kemény, Collect. minor. Manuscriptor. 4-drét. I. k. 23. l.

megmondja Verantz: értetett — úgy mond ő — azon ország, melynek határai keletről Havasalfölde, nyugotról ott, a hol a Körös mellett Nagy-Várad felé mennek, Magyarország, északfelől a Kárpátok azon része, mely Podoliát, Lengyelország egyik tartományát Erdélytől elválasztja, délről felső Mysia — a mai Szerbvajdaság — és a Tisza Szegedtől kezdődőleg a Dunába szakadásáig ¹⁾).

Legyen szíves a tek. Akadémia, velem e kérdésnél még egy-két perczig mulatni, míg bár futólag átgondoljuk azon hét nap küzdelmeit, melyeket Izabella tanácsosai Szolimán táborában eltöltöttek, ama nehéz lelki tusákat, melyeket kiállottak, azon okokat, mikkel Budavárának magyar kézben maradását védték, s azon kérelhetlenségét a sorsnak, melylyel e pillanatban hitök- és nemzetüktől minden menedéket, minden kegyelmet és segílyt megtagadva, a legkeresztyénebb királyok s a leghősiebb nemzet királyi székvárárt utoljára is török kezekbe jutni engedniök kellett. Minekünk, a kiknek felfogása előtt a keresztyén és nem-keresztyén közötti óriási hézagot a polgárosodás és műveltség szelíd szelleme nagyrészt betöltötte, s a kik később ama várnak dicsó visszavételét látjuk a történet lapjain, — minekünk, mondom, ez nem oly ideg- és velőrázó dolog; de ama kor lelkesb, sőt kevésbé lelkes fainak is valóban megrendítő lehetett!! Izabella tanácsosai előtt tűz, hátuk megett víz volt. Egyiket elkerülvén, szükségképen a másiknak kellett áldozatává lenniök. Megkísérlették ugyan ők szóval a védelem minden eszközeit, felhozták — írja Verantz — „hogy a szultán az ók követeik által János király fiát és nejét az ország kormányzásával együtt rájok bizta, hogy ók e várért már egy év óta ontják véruket, elvesztették sokan vagyonukat, s midőn az ellenség itt-ott rést tört rajta, melleikkel fogták fel gyilkos golyóit, hogy a szultán sergében szabadítójukat várták és hitték, szavában bízták, győzelméért imádkoztak, s férfiasan elősegítették; mit mond ránk — folytaták tovább — az ország? mit érdemlünk mi, a kik e birtokunkban hit alatt annyiszor megerősített várat elvesztettük? mit gondolnak a szultánról a szövetséges külfejedelmek? Valóban jó lenne, ha a szultán e vár elfoglalása iránti vágyát — mitől eddig idegen volt — a világ előtt ki nem jelentené. Azt mondjátok, hogy a királynénak kárpótlásul Erdélyt s a Tiszántúli részeket adjátok: a hajótörést szenvedettnek a gerendaszál is jól esik, ha megszabadulhat rajta. De hová lesz akkor a királyné és a királyi sarj méltósága, kiket a szultán királyi tiszteletben és fényben akar látni? Hogy fogják ezek ez izgékony nemzetet féken tartani? Egyedül Budavárának birtokában van e bűverő, semmi másban. János király egyéb veszteségeiért népét mindig e vár birásával vigasztalta, mert tudta, hogy ha az elvétetik, méltóságának is vége, dicsósége oda lesz, uralkodása gyöngévé,

¹⁾ Kovachich, Scriptor. minor. s a t. II. k. 92. l.

erőtlené, árnyalakká válik“ s a t. ¹⁾). Azonban a kirék érczfégyvér van kezében, s agyában valami kedvencz gondolat és csábító terv, akkor sem hallgatott, most sem hallgat és soha sem is fog hallgatni a jog és méltányosság szavára, elkezdett újáról le nem térítik bármí ékes szó ártalmatlan fegyverei. . . . „Magyarország urunké — mondának a basák — legalább a fővárosát, illik, hogy mi bírjuk.“ És a történt, a mit megváltoztatni nem lehetett.

Buda elfoglaltatása forduló pontot képez Zápolya híveinek politikájában. A mily lelkesen védelmezték eddig azon elvet, hogy Magyarországnak magyar királya és kormánya, s mindkettő a gyermek-örökös kezében legyen, most átlátván ennek lehetlenségét, épen oly egyesek, és elhatározottak lettek abban, hogy egyfelől gyámoltjoknak legalább Erdély és a tiszai részek biztosítassanak, másfelől a folyvást nemzeti kormányzást sürgetők igényeinek, a mennyiben lehet, elégtételt szerezzenek. *És itt van Magyar- és Erdélyország kétfelé szakadásának sulypontja, itt első eredete.* A török pártolta ezt, részint hogy hibáját jóvátegye, részint, hogy foglalásait a zilált országban folytathassa; az erdélyiek akarták, részint a nemzeti rokonszenv, részint titkon a reformációhoz szítás okából; a királyné tanácsa pedig buzgón mozdította elé, azért, hogy a közvéleményben szenvedett veszteséget önmagára nézve tűrhetőbbé, a nemzet életfáján ejtett sebet legalább annak egyes ágaira nézve gyógyíthatóbbá tegye.

Ferdinánd megkísérelte ugyan ennek megakadályozását, újból követséget s dúis ajándékot küldött Szolimánhoz, mondván, hogy ő nem ellene, de a nagyváradi békekötés teljesítése végett viselt háborút, s kérte: engedné neki Magyarországot — vagy legalább a most általa bírt részeket — azon feltételek alatt, melyek alatt — az azonközben Zápolyától elpártolt, és hozzája szegődött — Laszky által kérette volt, ő is megadja érte, mit János király fizetett; „János fia — így szóla a követi útasítás — amúgy sem tekinthető örökösnek, sem erényei, sem érdemei még nincsenek, nem minden főrendek megegyezésével választatott királylyá, törvényesen megkoronázva sincs. Magyarország öröksége, a váradi szerződésnél fogva Ferdinándot illeti“ ²⁾). A felelet rá volt: Első feltétele a békének az: Ferdinánd mindazt, mit Lajos halála óta Magyarországtól elfoglalt, adja vissza, jövőre nézve az ország határaitól tartóztassa magát távol, hadi költség-térítésül fizessen 100,000 aranyat ³⁾). Ferdinánd most fegyverszünetet kért, de azt sem nyerte meg ⁴⁾).

Látni való volt, hogy ez oldalról Izabella tanácsosait veszély nem fenye-

¹⁾ Verantz, Kovachichnál Scriptor. minor. II. k. 115—122. II.

²⁾ Katona, Hist. crit. XXI. köt. Stirp. austr. II. k. I. rész. 83—84. II.

³⁾ Bethlen, Histor. I. k. 399. I.

⁴⁾ U. az, u. o. 400. I.

geti. Nagyobb akadály volt Mayláth ellenséges magaviselete, ki magát Ferdinánd hívének állította¹⁾, de mind hozzá, mind Izabellához hűlen lett, s magát először a segesvári gyűlésen ország kapitányává, majd sept. 24.-én Berethalomban állítólag a szultán engedelméből vajdává választatván²⁾, tetteleg pedig Erdély fejedelmi méltóságára vágyását árulván el³⁾, ez által mindenik fejedelmet maga ellen keltette. Ferdinánd octob. 31.-én 1540. tőle való óvakodásra intette a szebenieket, s ha szükség, ellenében segélyét ígerte⁴⁾. A szultán, mint álnok úton járó pártütőnek élvehalva elfogására a moldvai vajdát küldötte⁵⁾, mit az jul. 19.-én 1541. hitszegési csel által végre is hajtott⁶⁾, Konstantinápolyba küldvén, Balassát pedig — a Mayláth vajdatársát Bornemisza Boldizsár szép szavakkal és kegyelem-ígérettel a királyné hűségére térítvén⁷⁾, — ámbár később ettől is elpártolt, — Izabellának és fiának önként nyílt meg az út Erdély birtokba vételére. Volt ugyan eleinte némi ellenzés, kivált a szászok részéről, miért is Izabella jónak látta magát minden eshetőségre biztosítani. Ez okból biztosai által, Ferdinánddal 1542. jul. 18.-án aláírt ímez egyezésre lépett: „*Fianak egyelőre lakhelyül Szepesvár adatik, neki 12,000 forint évdíj, a királyné Szepesvár átvételével azonnal Magyarországon s Erdélyben birtokait a koronával együtt átadja; a váradi szerződés két év alatt teljesítettik*⁸⁾”; de ez, a töröktől tartás miatt teljesítetlen maradt. Nem is volt rá szükség; mert az erdélyiek kiengesztelésére küldött Martinuzi oly sikeresen járt el megbízatásában, hogy azok a feléjük közelgő királynénak egész ünnepélyességgel elébe mentek, Adrián kolozsvári lelkész és királynéi tanácsos által az ország nevében köszöntötték, a királynénak és fiának ajándékot vittek, s előbb Dévára, innen Gyula-Fejérvárra kísérték, melyet — kies fekvése által elbájoltatva — Izabella királyi székhelyéül választott⁹⁾.

Ezek után Izabella a kormányzást hívei közt megosztotta: Petrovichra bízta Lippát, Tömösvárt, s az egész szerb földet a Dunáig, Martinuzira a csanádi és váradi püspökséget Magyarország Körös és Tisza közötti részével, Széchy Lénárdra Kassa vidékét felső Magyarországgal, magának Erdélyt és Máramarost hagyván meg¹⁰⁾. Martinuzi azonban a király végrendeletéhez ragasz-

1) Somogyi Ambrus, *Histor.* I. k. 242. l.

2) Verantz, *Katonánál*, *Hist. crit.* XX. köt. *Stirp. austr.* I. k. II. rész. 1419—1420. ll.

3) Somogyi Ambrus, *Histor.* I. k. 209. l.

4) U. az, u. o. 210—213. ll.

5) Bethlen, *Histor.* I. k. 405. l.

6) Katona, *Hist. crit.* XXI. köt. *Stirp. austr.* II. k. I. r. 98. l.

7) Katona, *Hist. crit.* XX. k. *Stirp. austr.* I. k. II. r. 1452—1453. ll.

8) Szalay, *Magyarorsz. Tört.* IV. k. 234. l.

9) Bethlen, *Hist. s a t. Edít. Cib.* 1782. I. k. 407—408. ll.

10) U. az, u. o. 408—409. ll.

ködván, a legfőbb kormányzás jogát kezéből kiengedni nem akarta, miből közte és a királyné között, már az első években kellemetlen viszony fejlődött ki.

Ily előzmények után tartatott Erdélyben Tordán 1542. az első alkotmányos és államszervező országgyűlés, mely e haza önállása történetében egyik leginkább figyelemre méltó esemény, sőt oly történelmi mozzanatot, melyet a nemzeti fejedelmi korszak kiindulási, vagy kezdő-pontjának mondhatni. A három alkotmányos nemzet — magyar, székely, és szász — együtt, Magyarország királyától és törvényhatóságától teljesen függetlenül, Erdélyre nézve ellenben, annak egész új kiterjedésében kötelezőleg, az országot és fejedelmi urát megillető felségi joggal, a küzdolgozásokban legelsőben most intézkedett. Az önállóságra törekvés némi színét viselik, annak csiréit hordják magukban, már az 1536. jun. 24-iki maros-vásárhelyi, úgy az 1538. sept. 17-iki kolozsvári végzések is, melyek elsőiben az ország RR-ei saját vajdájok alatt, a hon védelmét, az utolsóiban úgy látszik, csak a magyar vármegyék megadóztatását elrendelik¹⁾; továbbá az 1540. april 23-kán Tordán közországgyűlésen a közigazgatás és igazságszolgáltatás ügyében hozott végzések, jelesen: (1. cikk) Minden megyében két — Fejér-megyében, nagysága tekintetéből, három — főispánnak tétele a vajda jogának, az alispánok és szolgabírák választása a nemesség jogának nyilvánított; ez utolsókra nézve (2—14. cikk) egészen sajátos jogkör és ügyelintézési formák állítottak meg; az utolsóban (15. cikk) pedig a vajdai székről a királyi udvarhoz való felebbezési esetek csak néhányra szorítottak²⁾; majd ismét 1541-ben, *midőn Mária Magdolna napi országgyűlésökben az egész ország János király fia hűségére megesküdt*³⁾. Mindazáltal a legszarkalatosabb intézkedések, melyekben az önállósági irány tisztán meghatározott vonásokban tűnik elő, sőt nyilván be is van vallva, az imént említett, Tordán 1542. mártius 29.-én tartott háromnemzeti országgyűlés végzései.

Elsőben is: „Az ország RR-ei a király-rendelte gyámat, Martinuzit a királyné és fia helytartójává választották⁴⁾, mellé tanácsosokká a hét magyar megyéből, hét székely és hét szász székéből hét-hét egyént tettek, kikkel közös tanácskozás útján igazítsa az ország minden dolgait. (1. t. cikk). E szám 1546.

¹⁾ G. Kemény, Codex Articular. Transsilvaniae. Kézír. I. köt. 1—7, 13—15. ll.

²⁾ U. az, u. o. 28. l.

³⁾ 1542. márt. 29.-én Tordán hozott 5-ik törvényczikk, melynek szó szerinti tartalma ez: „Item, quod Domini Regnicolae ad fidelitatem Filii Regiae Majestatis defunctae, in festo S. Mariae Magdalenaе anni praeteriti non solum accesserunt, sed etiam juramento fidelitatem confirmarunt.“ — G. Kemény, Cod. Art. Transsilv. 39. l.

⁴⁾ 1544. apr. 24.-én Tordán hozott országgyűlési végzések előzménye. G. Kemény idézett gyűjteménye. 57. l.

május 27.-kén a tordai országgyűlés 2-ik t. cikkében négyre, de ugyanazon évben sept. 8.-kán Kolozsvárt tartott országgyűlésen (5. t. cikk) öt-öt egyénre van módosítva, — e választási elv levén érvényben Erdély főkormányhatóságánál egészen az utolsó változásig. Külföldi nagyokhoz menés vagy követküldés (2. t. cikk) a helytartó tudtán kívül, megtiltatott. *Isten kegyelméből — így szól a 3-ik t. cz. — a három nemzet megegyezett az iránt, hogy egymással békeben éljenek, az ország dolgait egy értelemben, egy akarattal igazítsák, s a helytartónak engedelmesskedjenek. Abban is megegyeztek — A. t. cz. — hogy ha valamely küllelenség jó vagy bellelenség támad az országra, mind a három nemzet fejenként, vagy axon számmal, a mint a helytartó kívánja, köteles legyen felkelni.* A 6—21. t. cz. a honvédelem módja állíttatott meg, a főhatalom e tekintetben is a helytartó kezébe adatván; kinek, (8. t. cz.) ha mikor a véres kardot körülhordatja, engedelmesskedni, fővesztési büntetés terhe alatt, mindenki köteleztetett. A 22-ik t. cikkben minden megyében 12 egyénből álló törvényszék állíttatott fel, mely a vagyon- és személybátorság ügyét, kiszabott jogkörében igazítsa. Ezen törvény a következő évi nov. 29.-én M.-Vásárhelyt hozott 24-ik t. cikkben ismételtetett, s 1544. april 24-ki tordai végzések 6. cikkében arra való hivatkozással is megerősítve lón. Ezen alapultak, csak imént megszűnt törvényhatósági al- és derékszékeink. Végre a 29. t. cz. a magyarok és szászok az őket illető kormánytanácsosokat meg is választották, a székelyek is felhivatván a magukéiknak megválasztására ¹⁾).

Ez intézkedéseknek ugyan meg volt azon formasági hiányuk, hogy a királyné a gyűlés tartása felől, a kormányzó-gyám által — a mit pedig megvárt volna²⁾ — előre értesítve nem volt, és a miért a RR. a később ugyanazon évi dec. 12.-kén szintűgy Tordán hozott törvények 2. cikkében a dolgok sürgetőségével, táborban létükkel, s a királyné méltósága csorbításának sehogy sem szándékolásával mentették magukat, Martinuzi pedig a szultánhoz írt mentésében az országgyűlés egybehívása jogát helytartói hivatalához kötöttnek állította³⁾; mindazáltal a királyné elnézése és visszatetszésének a RR. ezen felvilágosítása után elenyészése, s a mindjárt rá következett gyakorlat azoknak teljes-tökéletes érvényességet adtak.

Ugyanezen decemberi országgyűlésen a királyné és ország szükségeinek fedezéséről gondoskodni a királyné tanácsának tétetett kötelességévé (3. t. cz.). E végre az 1543-iki nov. 29. m.-vásárhelyi országgyűlés 4. cikke a királyné számára, minden Kolozsvárt bejövő közadó-forintból (99 denár) 50 denárt, a

¹⁾ G. Kemény, Cod. Art. Diaetal. Transsilv. I. k. 38—39. II.

²⁾ 1542. dec. 12. végzés első cikke.

³⁾ Pray, Epist. Proc. II. k. 373. I.

Fejérvártt bejövöböl szintegy 50 drt, a török császárnak 30 drt, a helytartótónak 14 drt rendel fordíttatni; mely ingatag alapot a RR. 1545. oct. 18. Tordán tartott országgyűlésökben elvotván, az 5. t. cikkben azon módosítást tették, hogy a királynénak mind a három nemzet négy ezer, és így összesen évenként 12,000 forintot fizessen. Visszatérőleg az 1549. decemberi végzésekre: a 4. t. cikkben a török császárnak való adófizetést az ország biztonsága tekintetéből szükségesnek vallván, a királyné és tanácsosait annak kikészítésére és beküldésére felkérk. A királynéről méltósága szerinti gondoskodás, a helytartó kötelességévé tétetett (5. t. cz.). A várépítési ügyeket (10. t. cz.) a három nemzet ő felségéhez egybehívandó követeinek befolyásával s a helytartó hírével rendelték elintéztetni¹⁾.

Az 1543. február 26. Tordán hozott végzések új adatokat nyújtanak a királyné és Martinuzi közötti feszültség növekedésének kiismeréséhez, új alapköveket Erdély jövő önállósága épületéhez. Az ország RR. átlátták, hogy az Izabella és fia s az ország közötti tényleges viszonynak, hogy az jogossá válják, s mint ilyen, a nép rokonszenvét és tiszteletét vívja ki, törvényes alapokra van szüksége, melyeken az, a kegyelmi alapok netalán megingásával is, bizton és szilárdul álljon. Így lón meghozva az 1. t. cikk, melyben így szól a törvényhozás: „Mivelhogy ő felsége és fia, az országért életét és mindenét kockáztatni kész, rendén van az, hogy ő felségöknek legyen teljes hatalmuk, Erdélynek és az alattuk levő minden vármegyéknek és helyeknek birására, kormányzására és igazgatására. Minden hivatalok (2. t. cz.) és hivatalnokok — tehát a helytartó is — függjenek ő felségétől és fiától, az országnak a királyoktól engedett szabadságai és kiváltságai csorbitatlanul tartassanak fen; végre, minden onkásos dolgokat a királyné igazítsen tanácsosaival, a legfontosabbakat a három nemzet közül kiválasztott tanácsosok kihallgatásával“; hivatalok és más javalnak (3. t. cz.) csak a magyar birodalom országaiban született egyéneknek adassanak, a királyné az ország által választott tanácsosainak tudtával, Lippán, Tömösvártt, Váradon, Kassán, szóval birodalma bármely városában lakhassék; az ország évidlját (census) a török császárhoz (5. t. cz.) mind a három nemzetből választott követei vigyék be, köszönjék meg, hogy János király fiát az ország urának lenni hagyta, és kérjék: *hogy ha ez meghalna — mit az Isten távoztasson — erősítse meg levelben azon mi szabadságunkat, hogy mi a mi magyar nemzetünk közül mindig a hit akarunk, azt választhassuk fejedelmünké*²⁾.

Ez idő tájt írta Martinuzi — sürgettetvén az 1542-ki egyezés teljesedésbe vételére — Ferdinándnak ama nevezetes szókat: „Az erdélyi nép hűtlen és

¹⁾ G. Kemény, Cod. Art. s a t. l. k. 46—48. ll.

²⁾ U. az, u. o. 50—51. ll.

változások után sovárgó; azon van már régóta, hogy Magyarország urasága alól kibontakozva, mint a két Oláhország külön tartomány legyen¹⁾.

Bethlen Farkas azt írja, hogy ezen gyűlés után, *Erdélynek a portára a János királyhlyal tett egyezés szerint fixetendő adórésze*, 10,000 arany forint, most legelsőben küldetett be a szultánhoz²⁾. De nem tehetem, hogy Bethlen tévedését e tekintetben meg ne igazítsam; és pedig Laszky, Verántz és Forgács egykorú emlékirataik nyomán. Laszky 1540-ben midón legelsőben kérte országtalan urának a porta szövetségét, adófizetésről hallani sem akart, midón a nagyvezér basa őt ebbeli ígéretre akarta bírni³⁾. Továbbá Verántz — ki Zápolyának titoknoka volt⁴⁾ — azt mondja: „Zápolya adót soha nem akart fizetni, sőt avagy csak nevéől is irtóztott, s készebb volt bárminő rosszat elviselni, mintsem adófizetőnek bélyegeztessék“⁵⁾. De nem is szerződött adófizetés alapján. Forgács azt írja róla: „János szerződése Szolimánnal abban állott, hogy visszaadja neki egész Magyarországot Eszékig. János pedig fizessen azért neki évenként 50,000 magyar (arany) forintot, *nem adó, de ajándék fejében*“⁶⁾. S hogy ez való: bizonyítja ugyancsak Verántznak a király halála után Statiliushoz 1540-ben írt levele, melyben írja, hogy a király halála órájában, tanácsosainak lelkére kötötte egyebek közt azt is, *hogy a császár számára általa elkészített ajándékokat idejében bevigyék*⁷⁾. Nem az ő hibája, hogy kortársainak egy része — a nemzeti büszkeségre nem lévén vele egyformán érzékeny — azt, a mit ő ajándék czímen és hálaelismerésül adott, folytatólag adónak kezdette nevezni, sőt később annak adói természetét valósággal elismerni is kényszerítve lón. Azonban ez, a dolog lényegére nézve már ez időben is mindegy volt; ezután még több okunk lesz, abban, mint történeti tényben meg nem botránkozunk, annyival inkább, mivel az idővel mind kényszerítőbb alakot öltvén, s a gyakori külbefolyás és szakadatlan belvillongások miatt nem is viszonszolgáltatások nélkül történvén: nevének valóban teljesen megfelelő köztartozássá vált. Ámbár ekkor is igen sok előny van abban, ha valamely nemzet országos jövedelmei vagy magán keresménye egy részének árrán összes vagyon-kincsének; sőt egész sorsának ura lehet.

Míg Ferdinánd s vele sok hű magyar a törökkel Budavaráért harczolt, s az ország déli részeit rendre elvesztette, addig Erdély a béke áldásait élvezvén, a

¹⁾ Szalay, Magy. orsz. Tört. IV. k. 243. l.

²⁾ Bethlen, Hist. I. k. 417. l.

³⁾ Adparat. ad Hist. Hung. s a t. 169. 172. 173. ll.

⁴⁾ Pray, Epist. Procer. II. k. 384. l.

⁵⁾ Kovachich, Script. minor. II. k. 79. l.

⁶⁾ Forgács, Rer. Hungaric. sui tempor. Commentarius. 7. l.

⁷⁾ Kovachich, Script. minor. I. k. 2. szakasz, 51—52. ll.

béke műveivel foglalkozott: államî viszonyait s befizgatását rendezte, szabadon hozott törvényeiben nem-messze levő önállásának alapját rakogatta le, saját külön háztartásának útjait egyengette. Hogy fiainak ne fájt volna a sok magyar vér omlása, eldóideinkről feltenni nem lehet. Hogy a magyar birodalom összes népei egy szív és lélek, egy eszme és akarat által lelkesülve kiverhették volna a törököt, mint kiverte sokszor Hunyadi, hiszem, mert mit nem tehet az egyesített nemzeti akarat? De hogy a magyart ama fájdalmas emlékű időkben, hazájának, alkotmányának egy szívű-lelkű védelmére az akkori szerencsétlen viszonyok már képtelenné tették volt, tagadni — a részreghajlatlan történet tanúságai előtti szembebúnyás nélkül — nem lehet! A mily tiszteletet érdemelnek tehát tőlünk a derék Nádasdy Tamás és a Zrinyiek, kiknek szívök vérzett, ha a török Budán létére gondoltak, s a kik Magyarország régi egységét még most is helyreállíthatni remélték, sőt azon folyvást igyekeztek is: épen oly méltánylással tartozunk Erdély azon államférfiai irányában, kik a nagy hazának megmentésére — haldokló királyuknak adott esküszavok, nemzeti érzelmeik, és a török nagyravágyásról, hadróról és harczi szerencséről másokénál helyesebb fogalmaiknál fogva — sikerrel be nem folyhatásukat átlátván, legalább saját kisebb honuk vész hullámainak lecsüdesítésére törekedtek, s kimerült hazájokat az elvesztett egykori hatalom és fényes szereplés helyett, egy csendesebb és egyszerűbb polgári lét s kevesebb de kevésbé is zaklatott alkotmányos szabadság révpártjára juttatni sikerrel igyekeztek.

Erdély, 1544. ápril 24.-én és aug. 1.-én Tordán tartott országgyűléseiben, e célra ismét lényeges törvényeket alkotott. Amannak egyik t. cikke (1. t. cz.) így hangzik: „*Mivel e hon mindnyájunknak hazája s mindnyájunktól egyforma szeretetet kíván, szükség, hogy ügyét mindenki szívére vegye, s attól a mi annak megtartására tartozik, magát el ne vonja. Ezért tehát a mi akár a hon védelmét, akár a pénzfizetést, akár egyébét illet, a mit az idők körülményei kívánják, végeztetett: hogy a hazá ily terheit, az ország régi szokása és törvényei értelmében, mindhárom nemzet egyenlőképen viselje, mivel ennek haszna mindnyájunkra egyenlőképen háromlik*“. Egy másik cikkében (14. t. cz.) az *udományozás joga megszakadás, újadomány és királyi jog. czimén a királynénak és helytartónak adatott, s mind kettő felkérettet, hogy azzal, adandó esetekben éljenek* ¹⁾. Az augusztusi országgyűlésben a magyarországi (tiszavidéki) és erdélyi megyék összes rendjeinek, úgy a királynénak és tanácsának közakaratóból (1. 10. t. cz.) meghatározatott, hogy a főkormányzás összes joga Martinuzi kincstárnokra bízassék, a királynétől függvén, neki oly czímet adni, mely mutassa a tőle függést, *ó pedig tartozik kormányzásáról minden ében számot adni, mely alkalommal ha a RR. eljárásával megelegetve nem lesznek, hivatalától megfoszt-*

¹⁾ G. Kemény, Cod. Articular. s a t. I. köf. 58—62. ll.

katják s helyébe mást tehetnek. A királyné és királyfi gyámolása (2. t. cz.) és a legfőbb igazság-szolgáltatás, a becsület- és fővesztési ítéleteknek a királyné elébe föllebezése fentartása mellett; az ország jövedelmeinek (4. t. cz.) kezelése, a püspöki és koronajavak (5. t. cz.) felügyelése szintűgy a kincstárnokra bízott; a szászok szabadságai (9. t. cz.) megerősítettek; évenkénti országgyűlés (10. t. cz.) tartása rendeltetett, egyebek közt a kincstárnok számvoltatása végett is. A 13-ik cikkben ezen törvényeknek a királyné általi megerősítése valamint az is rendeltetett, hogy a kincstárnok esküdjék meg, hogy a mikor a királyné és RR. hivatalától felmenteni kívánják, azt átadni tartozik¹⁾; mely utolsó cikkben a főhatalom képviselőjének felelőssége és elmozdíthatósága lón az ország alkotványába felvéve. A következő évi törvények és alapításai bizonyítják, hogy Martinuzi a sovárgott czímet, mely némelyek szerint vajdai, mások szerint kormányzói (Gubernator) lett volna — nem nyerte meg, hanem helyette, Statilius barátja tanácsára az „ország küzbírája“ (judex generalis) czímet vette fel²⁾, de a melylyel ritkán élt, s legtöbbször így írta magát alá: „*Frater Georgius, Episcopus Varadiensis, Thesaurarius et Locumtenens*“³⁾.

Ezen politikai belszervezési intézkedéseken kívül, Erdély e békeévekben egyszersmind a reformatio útját is megegyengette. Történetileg áll, hogy a vallásújítás eszméje, az egész magyar birodalomban eleitőlfogva rokonszenvre talált; úgy, hogy terjedésének akadályozása végett, ellenzóinek a legzordobb eszközökhöz kellett nyúlni. II. Lajos épen megegetni rendelte Luther követőit⁴⁾. Zápolya elégnék tartotta, keményen tiltó parancsokat bocsátni ki, a vallásújítók ellen. De az eszmék e mozgalmát feltartóztatni nem lehetett. Mint a forgácsba vetett tűz, futva harapózik tovább a száraz és hézagos rétegeken: úgy kapott lángra ez, úgy szólva szellemi gyúladás kivált Erdély nemzeteinek fogékony lelkében. Senki sem jártatta esztét kioltásán. Politikailag is forradalmi-nak mondható időszakban kinek is lett volna hajlama ily tilgyöngéd kérdésben, lehető kíméletes nem lenni! El is terjedtek a vallásújítás eszméi országszerte, bé Bucsesdig és Hargitáig. Kivált a szászok már ekkor legnagyobb részben, városaikban pedig szinte kivétel nélkül mind Luther tanait vallották. A magyarok nagyobb része is velük tartott; a kisebb, Cálvin tanait követte és terjesztette, de csak titokban, úgy mint a földgyomrában a fűvényrétegek vezeték a vizereket. Az alkotványos nemzetek elméje és kedélye teljesen el volt készúlve a megújított vallás elveinek befogadására, csak kedvező alkalom kellett, és ezt, a két ország elválását czélba vett irányzatok megadták.

¹⁾ G. Kemény, Cod. Art. s a t. I. köt. 65—68. II.

²⁾ Pray, Epist. Procer. II. k. 391. I.

³⁾ U. o. 184. 200. 202. s a t. II.

⁴⁾ 1525-ki 4. törv. cikk.

Ferdinánd Erdély mindkét irányú törekvéseinek ellene volt: a politikainak, a szerződések s Magyarország egysége tekintetéből, a vallásinak: hogy birodalma többi részeit e — szerinte ártalmas — szellem befolyásától megóvja. Ebben rejlik egyik legmélyebb oka az erdélyi országrendi joggal bíró nemzetek mind politikai, mind vallásos egyesülésének, kivált pedig annak, hogy a szászok, kiket nemzetiségi érdekeik Ferdinándhoz vontak, mihelyt ennek a törökkel nem mérközhetését látták, egész rokonszenvvel csatlakoztak a más két nemzethez, s önként nyújtottak kezet arra, hogy Zápolya örökösének Erdély fejedelmi széke — melynek védelme alatt az új vallásra nézve biztatóbb jövő mutatkozott — minden árron biztosítsák. Eszélyes felfogásuk jókor belátta, hogy egy létért küzdő fejedelmiház sokkal hajlandóbb vagy legalább is hajhatóbb engedményekre, mint az, mely itt régi jogokra, amott, más országaiban sok nép rokonszenvére támaszkodhatik; átlátta, hogy a magyar nemzet azon része, melynek politikája is úgyszólván magával a mozgalom elvével van benső kapcsolatban, inkább fog simúlni a vallás ügyében is az újítás eszméihez, mint az, mely a hagyományos régít, a történeti alapot sehogy és semmiben feledni nem akarja, hogy tehát neki sokkal eszélyesebb ehez csatlakozni, ezt gyámolítani, egy politikai és vallásos érdekeiknek egyiránt megfelelő új állapot és kormányzási rendszer kivívását és megszilárdítását mozdítani elő. — Edert a szász nemzet részrehajlatlan és egyik legalaposabb történetnyomozóját hozom fel bizonyosággal: „Luther vallásának terjedése — így ír ő — nagyon kétséssé vált a váradi békekötés által, melynek folytán úgy látszott, hogy Erdély Ferdinánd birtokába megy át. Csak midőn elég valószínűvé lett, hogy az erdélyiek a török segítsége által gyámolítva Ferdinánd ellen önállásukat megvédik s Izabella uralkodása alatt maradnak, a gyöngge fejedelem ellenében önmaguk erejébe vetett bizalmuknál fogva bátorodtak fel a szászok, s Szebenben 1544. tartott gyűlésükben nyilván meghatározták: hogy városaik, melyek az isten igéjét már szinte mind elfogadták, egyházaikban mind ugyanazon szertartásokkal éljenek; azokat pedig, kik még azt el nem fogadták, atyafiságosan serkentsék, hogy isten kegyelmét másokkal együtt esdjék a végre, hogy az ígét ők is elfogadni és hinni képessé váljanak“¹⁾.

Azonban a magyarnak most is az a szerencsétlensége vála, hogy legfőbb és egyszersmind legképesebb államemberök szerfelett nagyravágyó, királyi ura bizalmát, az özvegy királyné és árvája méltóságát, a közjót, a hazát, mindent, a maga hiúságának feláldozó volt. Az ország mint első tisztviselőjét, a királyné mint helytartóját kezdeményezni, tenni, intézkedni engedték mindenben, mit ő a közjó tekintetében teendőnek vélt. A kormányhatalom központo-

¹⁾ Eder, *Observationes Criticae et Pragmaticae ad Histor. Transylv. etc. Cibinii. 1803. 279. l.* (E protocollo originario Universitatis Saxon.)

sításától az erők, rokonszenvek, jótörekvések központosulását s ez által mindeneknek sokszorozását; gyorsabb és nagyobb eredményeket, az új rend és közállapotok csendesb és biztosabb megszilárdulását várván: egy ideig bizalommal nézték kezében a király által ráruházott roppant hatalmat, sőt önmaguk a közkormányzat összes ágainak fővezetését az ő kezeibe tették le. Annyit nyertek is, hogy az új viszonyoknak megállapodni, sőt némileg gyökeret verni, a kedélyeknek a kiállott gyászos események fájdalomából kigyógyulni, idő lón adva. De ezzel szembe sokat, igen sokat vesztek. Az ország és királyné első szolgálja lassanként mindkettő urává tette magát; a közhatalomnak és közvagyonnak — e veszélyes ikertestvérnek — az ő kezeiben központosítását előbb saját nevének és kormányának népszerűvé tételére, népszerűségét a belátóbb hazafiaknak a kormánytól eltávolítására, e körülményt ismét minden ellenőrzési és felelősségi korlátok széttevése használta fel, miből részéről egy tényleges dictatorság, a királyné s az ország belátóbb férfiainak részéről irányában teljes bizalmatlanság származott, s mint amaz az elsőt minden árron megtartani, úgy ezek a veszélylyel fenyegető sebet minden árron meggyógyítani küzdének. E kettős tusa erkölcsi nyomása alatt elfáradva, a különben erős férfi és nem gyöngye jellem, lelki súlygyeget elveszté: ingadozóvá lett, a politika és harcok szélvészhányásai szerint, most a törökhöz, majd Ferdinándhoz hajolt, szólt és írt egyik — tett a másik — sokszor egy harmadik — önmaga — érdekében. Utóljára hitét és szavát nem egyszer változtatván, midőn az épen általa Ferdinánddal, gyámoltjai és az ország nevében — ez utólsók kihallgatása előtt sőt ellenére — kötött s fegyvererő befolyása alatt végrehajtott szerződést¹⁾, ismét felbontani, s másodszor is a törököknek hódolni akarna, a Nemezis utóleri, s a tilos szándékot Marcus Antonius Ferrára és Sforzia Pallavicini órgyilkos kezei által meggátolja.

Martinuziról a mindenható gyámról és kincstartóról szólok. . . . Elsőben is 1546. a királyné — Petrovich és mások figyelmeztetése következtében — az 1544. augusztusi végzés értelmében az ország jüvedelmeiről számadásra szólította fel őt; azt felelte, hogy ő tisztét a királytól kapta s azt senkinek át nem adja, sem magát rendre utasíttatni nem engedi; a királynéé és fiáé volt eddig is a fejedelmi név, övé csak a gond és baj; ő ismeri tisztét és tisztában viszi dolgait, mintsem zavartól félhessen; majd ha felnő az ifjú fejedelem, látni fogja, hogy nem csekély vagyonya van; egyébiránt is pedig másnak, mint a felserdült királyfinak, nem számol²⁾. A királyné a szultánnak panaszkodott; ez, engedelmességre intette Martinuzit, ki erre, mihelyt irományait rendbeszedi, számot adni ígérkezett.

1) Pray, Epist. Proc. II. k. 316. 317. 345. ll.

2) Bethlen, Hist. I. k. 425. l.

Egy év telt el ez alatt, mely a királynét atyjától — legfőbb gyámolától — fosztotta meg. A királyné és tanácsosok viszont panaszoltak a kincstárnok ellen, sürgették számolását; nemcsak, de 1548. sept. 8. Kolozsvárt tartott gyűlésükben, elmondíttatása s hivatalainak másokra ruházása ki is mondatott, Martinuzi további sorsa a királyné kegyelmére bízván¹⁾. Martinuzinak csekélység volt e bajból kimenekedni. A királyné ekkor Gyaluban mulatott, s mint a kincstartó értette, konyháralványa szűken volt. Hozzá ment, térdre esett, sírt, bosszánatot kért, irigyei rágalmainak nem hívéseire kérte, férje emlékét idézte fel, s mindketten sárásra fakadtak. A királyné megengedett; ő köszönetül másnap 200 szekér élelmet hajtatott be a gyalui várba²⁾, s hálául a királyné és fia nevében 1549. sept. havában Ferdinánddal Erdélynek átadása iránt; önféjétől királynéja és tanácsos társai ellenére, alkudozást kezdett³⁾. Az ország nagyjai hangosabban kezdettek ellene zúgni. A királyné az országból eltávozni készült. A kincstartót mindenki a béke felzavarásával vádolván, s helyreállítás módjai fetett a királyné hívei országgyűlésen tanakodván: „Az ország kibékítésének módja abban áll“ — felelé Martinuzi az 1549. decemb. 21. M.-Vásárhelyt egygyűlt RR-nek — 1.) *hogy azt, kit a császár a király fiának gyámjává tett, mindenki tisztelje, neki engedelmessédjék, s ügyét az annak adott főkatalom értelmében, előtte igazítsa.* 2.) *Abban, hogy a szomszéd országokkal való békesség megörökíttessék* — s a míg egyfelől (2. t. cz.) követtséget neveztetett ki a szultánhoz, megköszönni, hogy a RR-et egyességre inti s az országnak oly hű, igazságos és gondos férfit tett előljárójává, a ki ő császári felsége után a hazafiak és ország dolgait nem mint fő, hanem mint egy a hazafiak közül, kevélység nélkül, hozzájuk való jóindulattal és gonddal igazítja, rendezi és a legnagyobb békét engedi élvezniük — s így magát jóformán megdicsérteti — másfelől (13. t. cz.) meghatározta, *hogy a ki tekintélye ellen feltámad, át káborgatja, az ellen mindhárom nemzet tartozik az ő felhívására fűvesztési büntetés terhe alatt felhelni*⁴⁾. Ez alatt Ferdinánd biztosaihoz több ízben írt, szándékát az ország és korona átadása iránt — azon esetben, ha a királynénak és fiának más fejedelemség és János atyai öröksége visszaadatik — nyilván kijelentette, s arról, hogy ezt Izabella királynénál is keresztülviszi, formaszzerű ígéretet tett, s mivel hiszi, *hogy a királyné az ő akaratába nem könnyen fog beleegyezni, s olyanok is lesznek, kik őt ezen szándékában elősagíták: katonai erőt lát szükségesnek, mely által király ő felsége nek tetszés elfogadására kényszeríttessenek*⁵⁾.

¹⁾ Pray, Epist. Proo. II. k. 392. l.

²⁾ U. ott. 392—393. ll.

³⁾ U. ott. 160—161. ll.

Bethlen, Hist. I. k. 434—435. ll.

⁴⁾ G. Kemény, Cod. Art. s a t. 99—105. ll.

⁵⁾ Bethlen, Histor. I. k. 430., 434—435. ll.

Az 1550-ik év eleje zavarák közt találta Erdélyt. Martinuzi terveit főzte, a királyné védelmezte magát. Akkorá elégedetlenség volt a RR. közt, hogy a Martinuzi által febr. 2-ra hirdetett kolozsvári országgyűlésre csak kevesen jelentek meg, mit a RR-ek a 2. t. cikkben érzékenyén panaszolnak, s bocsánatát kérve határozottan kijelentik, hogy addig a királyné és fia ügyéről nem tanácskoznak, míg a közbéke és RR. közti egyesség helyreállítva nem lesz; továbbá (6. t. cz.) kéri a királynét, hogy a várakba tisztekké csak hazafiakat tegyen, a 7-ikben *a cancellári hivatalt felkallitani s oly egyének adatai határozottak, a ki mind a magyar nyelvet értse, mind a törvényeket és hazaszerettségait ismerje.* Van még egy intézkedés a 4-ik t. cikkben, mely Martinuzi titkos czéljának előkészítője: meghatároztatott t. i. hogy Fejérvárt azon kapu, melynek kulcsai eddig a káptalan gondviselése alatt voltak, de a melyet Patócsi Ferencz, a királyné egyik híve eltartóztatott, adassék vissza a káptalan használatára ¹⁾. Csak miután a hatalom minden eszközeit és gyepőjét, a két évi országgyűlés végzése által, — melyekben Izabella hívei nem vettek részt — saját kezében így egybeszorította és rövidre vonta: csak akkor írhatta Martinuzi Nádasdynak 1550. jun. 5-én: „hogy jöjün bizvást, minden jól el van készítve, és semmi sem kell egyéb, mint hogy ő a király seregeivel késedelem nélkül itt legyen. Szükséges — úgy mond — hogy mi hamarább elfoglaljuk Dévát, mint Petrovich“ ²⁾.

Azonban a királyné sem maradt tétlen. Mihelyt a Ferdinánd és Martinuzi közt létrejött egyezkedésről megbizonyosodott, azonnal írt a szultánnak. „Átallja — úgy mond — hogy a szultánt kéréseivel oly gyakran terheli, de neki tiszte fia jogát védni; ő fegyvertelen, segély nélkül áll, ellene pedig fel van fegyverkezve, ezért folyamodik oltalomért. Ezelőtt kevéssel még királyi hölgy, és anya, s most a szultán lábainál kegyelemkérő, kiből égyedül talált nem egyszer gyámolt. Szerencsétlensége annál nagyobb. — folytatja — mert szándék, őt a legmagasb polczról a legalacsonyabbra taszítani; el akarja őt nyomni egy gonosz, ki az isteni és emberi jogot megszegi, s dicsőségnek tartja, hogy ezt azon vétek által hajtsa végre, a melyben minden más együtt van: hogy az igazság, a jog, a szabados meggyőzve, eltörpve hajoljon meg a fegyvererő előtt“ ³⁾.

A szultán azonnal írt az erdélyiekhez; elmondta, hogy „ő nem az árvától elvevési szándékkal tartotta meg Budát, hanem hogy a németektől megvédve, mihelyt a királyfi felnőtt, visszaadja; ezért engedte neki Erdélyt mindazon tartományokkal, melyeket atyja bírt, ezért erősítette meg a király által rendelt

¹⁾ G. Kemény, Cod. Art. I. k. 113—115. ll.

²⁾ Pray, Epist. Proc. II. k. 201. l.

³⁾ Brutus, kéziratí Tört. XIII. k.

gyámokat, ezért nem elegendett bele soha a kormányzásba. Most azonban hallja, hogy György barát Ferdinánddal — az ő ellenségével — titkosan szövetségzén, az árvától és a királynétól elpártolt, s az ártatlan gyermeket az országból ki akarja vetni. Parancsolja tehát mindenkinek, hogy ezután György barátnek senki se higgyen, szavát ne fogadja, hanem ellene mindenki fegyvert fogjon, s vagy megöljék, vagy elfogva és lánczba verve hozzá küldjék, a királynénak pedig és fiának engedelmeskedjenek, kiknek ő mindig segítségére lesz“¹⁾).

A királyné Petrovichot azonnal Martinuzi ellen küldötte, csanádi várát felgyújtatta, a branyicskait és alvinczit elfoglaltatta²⁾. Ez kegyelemért a szultánhoz folyamodott, s mert nem nyert, a királyné lábaihoz borúlt, hűséget ígért, bocsánatát és kegyelmét kérte, — — ismét megnyerte³⁾, és így a török segítséget útjában feltartóztatta. Mindez szeptemberben történt. October 23-án már sürgette Nádasdyt, hogy ha kell nekik Erdély, legyen jókor gondjok rá, ő legjobban tudja — úgy mond — mi, és mennyit ér ez ország⁴⁾. Maga pedig a véres kardot az országban szélyelhordoztatta, Torda mellé táborba szállt, Medgyest és Szászsebest elfoglalta, azután M.-Vásárhelyre országgyűlést hirdetett, hol a RR-eket a királyné ellen akarta lázasztani, állítván, hogy a török behívásával Erdélyt is a török kezére akarja játszani. De a RR-ek nem úgy látták a dolgot, sőt a behívás okának egyenesen az erőszakos gyámot állították, s miután meggyőződtek, hogy vagy György barátot kell uroknak ismerni, vagy a törököt segítségül hívni, a kettőből származó rosszat összevetvén, az utólsóra határozták el magukat⁵⁾; azonban a királynénak a kincstárnokkal való kibékülést ajánlották. De ez 24,000 ember élén megtámadta Fejérvárt, keményen lövette, a királyné újból sürgette a török segélyt, azután fegyverszünetre, később békére léptek, melynek értelmében Martinuzit tisztében megerősítette, a gyermek gondviselését továbbra is magánál tartván meg; ezenkívül Martinuzi mellett írt a szultánnak, s a kívánt segélyt — melyre többé szüksége nincs — megköszönte⁶⁾. Martinuzi sergeit haza bocsátotta, és így kibékülve elváltak egymástól, s Martinuzi ment Váradra, innen Diószegre, s ott Ferdinánd biztosai-val a kötendő szerződés főpontjaira nézve megegyezvén, a szerződés 1551. febr. 4. Ferdinánd elébe lón terjesztve. Első pont volt, hogy a királyné és fia elégíttessenek ki, a második, hogy Ferdinándnak kész és jól felszerelt had-

¹⁾ Bethlen, Hist. I. k. 447. l.

Pray, Epist. Procer. II. k. 208. l.

²⁾ Pray, Epist. Procer. II. k. 207. l.

³⁾ Bethlen, Hist. I. k. 451. l.

⁴⁾ Pray, Epist. Proc. II. k. 217. l.

⁵⁾ Bethlen, Histor. I. k. 459. l.

⁶⁾ U. ott. 464. 468. 473. ll.

serge álljon készen; harmadik, hogy Erdélyt addig foglalja el, míg a török segítség eljön¹⁾. Egyébiránt — írják a biztosok — Martinuzi teljes hatalmú biztos küldését látja halaszthatlanul szükségesnek, a kivétel így bevégezhető, s részéről kéri Ferdinándot: a dolog halogatása által ne tegye azt rá nézve oly terhessé, hogy alatta összeroskadjon.

Izabella, részint az egyezésről értesülve, részint a szultántól kapott levél következtében — a ki fiának megkoronáztatását sürgette s részére fényes igéreteket tett — azonnal egybehívja a RR-et Enyedre mártius 15-re; meghatóan terjesztette elő a maga, fia és ország állapotját, kérte, „hogy legyenek figyelemmel Martinuzira, a ki ellene és az ország ellen folyvást bűnös és álnok terveket szó, nézzék meg őt, a férjétől megfosztott, nyomoruságoktól megcsanyargatott, s nemének gyöngeségeinél fogva minden méltatlanságnak kitett nőt, kit eddig tiszteltek, mostani levert állapotában, nézzék a közakarattal királylyá választott kiskorú fiát, a kit Martinuzi szolgálásra szánt, s ne engedjék meg, hogy ez ember egyedül saját fejétől ez ország nemcs férfiain járombahajtsa; ő Erdélyt el akarja adni a németnek — oly bizonyos, mint hogy Isten az égben van. Ébredjenek fel — kéri — halálos álmukból, s ez őket fenyegető istentelenséget bosszúlják meg azon, ki a népek joga ellenére, egy árvát anyjával együtt elnyomva, az országot idegennek akarja átadni; őt a segélytelent szabadítsák ki kezeiből; utóljára kéri a RR-eket, hogy a férfi ellen, ki királyát elárulta s a népek jogának ellenségévé lett, fegyvert fogjanak²⁾. A RR. a vádlottat hivatalából azonnal letették, haza- és felségárulónak nyilvánították, s felőle írásban értesítették. Ez Ferdinándot a történetek felől tudósítván, s biztosait a kezeik alatt levő haderőkkel haladék nélkül Erdélybe vonulásra felhíván, maga gyorsabban mint gondolni lehet, Nagy-Váradon zászlói alá önkénteseket gyűjtött, s Körösbányán át, véletlenül Enyeden tért meg. Az országgyűlés még együtt volt. Martinuzi előbb kérte a határozat megváltoztatását, majd sürgette, végre parancsolta; sehogyan célta nem érvén, midőn a RR. látták, hogy tetteles kényszerítésre is kerülhet a dolog, a gyűlés helyéről lassanként elolvadoztak, s a királynét leghívebbjeivel ott hagyták.

Martinuzi most maga tartott országgyűlést Tordán május 7-én, s híveivel meghatározta: (1. t. cz.) hogy Sz. háromság vasárnapra az egész ország — és pedig a székelyek és szászok fejenként, a magyar nemesség adója mértéke szerint — az ő táborába menjen fővesztés büntetése alatt, mely alkalommal, ha a tisztelendő kincstartó úr — rendel a 2. t. cz. — a jelenleg létező zavart le nem csendesíti s okozóit meg nem bünteti, többé az ország soha az ő

¹⁾ Bethlen, Hist. I. k. 474—475. ll. Összevetve a 434—435. lapokkal.

²⁾ U. az, u. o. 476—479. ll.

parancsára fölkelni köteles nem lesz; az enyedi kastélyból a királyné őrsége (4. t. cz.) menjen ki, a kik a közelebbi évben az idegenek behozásában részesek voltak (7. t. cz.) büntettségnek meg; az adó fizettség (8. t. cz.) a kincstárnokhoz; Szász-Sebesből (12. t. cz.) a katonaság menjen ki; minden székely és szász szék kebeléből legyen a háború alatt ispánjok vagy más fővezérek mellett négy-négy előkelő egyén (12. t. cz.) a kik a kihágásokra vigyázzanak, *ezeknek pedig neveit a kincstárnoknak jelentsék be, hogy a ki ellen panasz lesz, megfenyíthesse* ¹⁾.

Itt tehát már az országos főhadvezéri hatalom is Martinuzi kezébe lón adva. S mire használta ő ezt? A legfontosabb lépést célja elérésére megtenni ez által lett képes. Május 17-ről és június 15-ről ismét sürgette Ferdinánd biztosait, írt Castaldonak is, hogy késelem nélkül jöjenek be hadaikkal ²⁾, maga pedig az egybevonat erdélyi hadsereggel Fejérvárt ostromolni kezdte. A királyné az enyedi gyűlésről Szász-Sebesbe vonult, Fejérvár védelmét egyik hívére bízván. Az ostrom keményen folyt. Castaldo az ellene küldött Balasát kikerülve, közeledett, Almás várát bevette, s már Kolozsvárig nyomult volt, midőn a királynét a koronának és kincseinek netalán az ostromlók zsákmányává levése aggodalomba ejtette; írt tehát várparancsnokának, s az ott levők személye és minden közvagyon sérthetlensége feltételével a vár átadására felhatalmazta. Úgy is lett. A várat Martinuzi maga diadalmas érzettel vette át. Ezután Petrovich is, Castaldo és Martinuzi egyesülve működő haderejének túlsúlyát látván, kevés seregével a királyné mellől Lippára húzódt.

Így el volt hagyatva Izabella mindentől, fejedelmi székhelyéből kirekesztve, egy kastélyszerű kis erősségbe zárva, körülveve mindenfelől Martinuzi hadseregétől, fenyegetve Herberstein- és Castaldótól, midőn Martinuzi Fejérvárról a királyné kincseit a feltételek szerint magával hozván, vele a kötött szerződésről legelsőben értekezni kezdett. Szokása szerint most is bocsánatot kért tőle, esenkedett, sírt, sőt a zokogás miatt szólni is alig tudott; ezután megerősítette magát, elmondá, hogy Ferdinánd vezérei erős hadsereggel itt vannak, s kérte, hogy méltányos feltételek alatt egyezzen meg vele. A dolog úgy áll — ugymond — hogy neki Erdélyt, Kassával és a koronával együtt haladék nélkül oda kell engedni. Ferdinánd neki azért egész hitbérét 100,000 aranyforint kifizetését ajánlja, fiának az oppúliai herczegséget és apai örökségét, a mi 40 erős és gazdag várat tesz, e felett legkisebb leányát nőjéül engedi, mihelyt mindketten felnőttek ³⁾.

¹⁾ G. Kemény, Codex Articular. I. k. 125—127. II.

²⁾ Pray, Epist. Proc. II. k. 256—257. II.

³⁾ Istvánffy, Histor. XVI. k. 183. I. Egybevetve: Bethlen, Hist. I. k. 485. I.

A királyné feleletéről adatunk nincs, mert Forgács szerint e titkos beszélgetésben kettejükön kívül senki részt nem vett ¹⁾, de hogy Martinuzi óhaj-tása szerintinek kellett lennie, szinte bizonyosan lehet következtetni, részint szorongatott helyzetéből: az élet azon kényszerű helyzeteinek egyikéből, midőn nemcsak a gyenge nő, de a legvasabb férfi-jellem is, ha — mint egy ország sorsa — akkora ügy van személyéhez kötve, cselekvésre hivatván fel, nem azt kérdezi lelkétől, mire van vonszódása, nem is azt, hogy mi a jó, hanem egyedül azt, mi eszélyes, mi lebeteszes? részint pedig következtet-hetni Martinuzinak a német császári biztosokhoz írt leveleiből, melyek elsőjé-ben kéri amazokat, hogy mivel Fejérvár már kezében van, s királyné ő fel-sége is hajlandónak látszik magát a király akaratahoz alkalmazni, a sergek egy ideig állapodjanak meg Enyeden ²⁾; a másodikban pedig Szász-Sebesből junius 27-ről írja, hogy bőven értekezett a királynéval a találkozás helyéről és módjáról, a ki, úgy látszik — már most megszelídült ³⁾.

Ezek következtében Castaldo Martinuzival együtt a királynéhoz ment Szász-Sebesbe, küldetését és a már előre megállapított békepontokat Nádasdy által előterjesztette, s a királyné néhány napi önmagávali tusakodás után, lát-ván, hogy elől ellenség, hátul örvény vár rá, segélyhez pedig sehonnan sem-mi remény, jul. 19-kén a következő szerződést írta alá, maga és fia nevében: „A mint“ — így hangzik az első pont — „néhai férjem János király Magyar-országához és alávetett tartományaihoz való minden jogát egyezés szerint Fer-dinánd király és örökösire ruházta volt át, úgy János herczeg a mi fiunk is atyjától örökölt mindazon jogait, melyekkel Magyarországhoz és Erdélyhez, úgy atyja szerzett és ősi javaihoz birt, ugyanazon király ő felségére és örök-ösire ruházza át.“ Egy más pontjában mondatik: „Mi (a királyné) és méltósá-gos fiunk, mindazon erősségeket, hadiszereket, kastélyokat, városokat, mezővá-rokat, falukat, praediumokat, birtokokat, miket eddig Magyarországon és Erdélyben bármi czínen birtunk, a szent koronával együtt, határozott időben, ő felsége embereinek átadjuk. S ez engedményekért a királyfiának János herczegnek és örökösének megígértetett az oppoliai herczegség és tartományai, 25,000 fo-rint jövedelemmel, úgy, hogy ha ez a herczegségi birtok jövedelmeiből ki nem telik, a császár máshonnan lesz köteles pótolni; a herczeg azonban a császár irá-nyában azon függési viszonyban legyen s azon teljesítendőket teljesítse, melyekkel annak eddigi birtokosai kötelesek voltak. Minthogy pedig e herczegség jelenleg nincs kéznél, kiváltásának és átadásának határidejéül Karácson ünnep tűzetik ki; a herczegnek azonban az illető összeg arányos része a mai naptól fogva ki-

¹⁾ Forgács, Commentar. 6. l.

²⁾ Pray, Epist. Proc. II. k. 258. l.

³⁾ U. az, u. o. 262. l.

fizetendő lesz, a királynénak az idei (1551.) Haszónberek fejében 3,000 forint biztosított. A magyarországi ügy, mint az erdélyi várakban levő ágyúért és készletekért, hasonló ágyúk és készletek, vagy ezek árrai biztosítatnak. Lakásul a hercegség átadásáig Kassa jelöltetett ki, s ezen szerződésnek ott mulatásuk ideje alatt Ferdinánd által megerősítve, kiadása megállítatott. Végül egy pontban a királyné megjegyzi: *hogy ő ugyan fia nevében a pontokat elfogadta, de azon reményben, hogy a király annak rangállását még nevelni fogja, a kinek ezennel teljesen tetszésére bízta maga és fia sorsát*¹⁾. E szerződésről kiadója azt írja²⁾, hogy az eredetiből van kiadva.

Mint hogy pedig tény az, hogy mind a királyné, mind fia, más biztosításokat is kaptak Ferdinándtól, szükségesnek látom e helyen az oklevél hiányát egykorú történetírókból kiegészíteni, mivel a történet további menete épen ezen hiányzó pontok hol egyikével, hol másikával levén egybefüggésben, azt ezek nélkül sem előadni, sem megérteni nem lehet. Istvánffy előadása szerint — a mint fenebb érintve volt — *e szerződés alkalmával meg volt ígérve a királynénak 100,000 arany forint, János hercegnek atyja cárai és Ferdinánd legkisebb leánya. Forgács szerint, Martinuzi és gróf Salm 1550. sept. 5-én Báthorban, első egyezkedésök alkalmával arra tettek esküt, hogy a királyfi kapja meg atyja összes örökségét, a királyné legfényesebb királyi hitbér-karpótlást*. Martinuzi az erdélyi vajdaságot és cardináli méltóságot — vagy Forgács szavaival élve — veres gallért³⁾. Később ugyanó írja, *hogy Ferdinánd biztosai az országátvételkor a királynénak 140,000 aranyat, fiának az oppuliai hercegséget s Johanna hercegnő kezét biztosították, sőt tetteleg eljegyezték egymásnak*⁴⁾. Bethlen szerint — ki erre az egykorú Brutustól vette adatait, tehát e részben egykorúnak tekinthető — *a királyfinak megígértetett az oppuliai és ratibori hercegség s atyjának magyarországi gazdag öröksége, e felett Ferdinánd Johanna nevű leánya, a királynénak 100,000 arany*⁵⁾. Végre Pray (az udvari magyar királyi kamara levéltárából) a Ferdinánd biztosainak 1551. márt. 30-án adott eredeti utasítás után, írja, „hogy ezek fel voltak hatalmazva: a királyfinak a hercegi czímen és három kisebb-nagyobb hercegségen kívül, a királyi udvarban levő neveltetést, a királynénak hitbérül 100- vagy 140,000 arany forintot, ha férjhez menni kedve lenne, valamelyik fejedelemmel leendő egybeházasítását, Martinuzinak Báthori Endrével az erdélyi vajdaságot biztosítani, ezenkívül arra is, hogy Martinuzit a kincstárnak egyedül az ő keze alatt hagyásával, Petrovichot

¹⁾ Miller, Epist. Ferd. et Maximil. Auctuarium. 349—357. II.

²⁾ U. az, u. o. Bevezetés.

³⁾ Forgács, Commentar. 6. I.

⁴⁾ U. az, u. o. 17. I.

⁵⁾ Bethlen, Hist. I. k. 487—488. II.

a kezében levő várakban holtig való nem háborgatással, Blandrátát és a királyné több tanácsosait a körülmények szerinti ígéretekkel és ajándékokkal Ferdinánd részére vonhassák; mindenek felett pedig az ifjú király megkoronáztatását — mit a török sürget — minden áron megakadályozzák¹⁾. Ha ezek állnak — a mint hogy valóságuk felől a szerződés későbbi fejleményei tanuskodnak — akkor vagy Miller kiadásának eredetije nem az, melyről Forgács, Istvánffy és Brutus, mint egykorú tanúk, bizonyos tudomásból írhattak, vagy pedig — a mi valószínűbb — ezek csak szóbelileg, vagy titkos pontokban lónek a felek által megállítva.

Midőn Martinuzi ezen szerződési pontokat Izabella előtt felolvasta, ez sírásra fakadt „s megegyezik ugyan — mondá — e pontokban, de istent és minden égieket hív bizonyosággal arra nézve, hogy azt nem akarva s kényszerítve teszi, s hogy a barátnak nem lesz való szabad fiának jogai ellenére, ily szövetségre lépni, mely által ő az országtól megfosztatván száműzötté lesz; de tudja, hogy az az isten, ki a hálátlan emberek vétkeinek megbüntetésére éles szemmel vigyáz, ennek is bosszulója és büntetője lesz“²⁾.

Innen a királyné és fia, úgy a királyi biztosok és helytartó, a már július 16-ra kihirdetett kolozsvári országgyűlésre mentek, ott e szövetséget a RR. jelenlétében, egyfelől Izabella és Martinuzi, másfelől Castaldo és Nádasdy, esküvel megerősítették, az ifjú János és Johanna a Ferdinánd leánya egymásnak eljegyeztettek; ezután a korona és királyi jelvények a piaczi templombeli nagy oltarra letétetvén, a királyné, mellette álló kis fiától könnyek közt kért engedelmet: „Ne neheztelj rám fiam — úgy mond — hogy e királyi jelvényeket, melyekkel egykor megkoronáztatásodat s általuk uralkodásodat hittem, Ferdinándnak, a legjobb királynak átadom; azon reményt nyújtotta ő nekem, hogy azt megőrizve, egykor ismét visszaadandja.“ Ezután a RR.-hez fordúlván: „Ímé magyarok — így szólt — látjátok, hogy Magyarország koronáját és királyi jelvényeit küldöm Ferdinándnak. Adja Isten, hogy az rátok, országtokra és a keresztyénségre nézve hasznos legyen. Tudom, hogy ez, az én magam és fiam sérelmével történik, de nekem tennem kell, a mit mások akarnak. Azonban nagy reményem van, hogy egykor fiam sorsa jobbra forduland, s bár most lakásunkat változtatva, máshova kell mennünk, de mint a ki a haza reményire van nevelve, Isten és a ti segélyetekkel, régi méltóságát ismét vissza fogja nyerni“³⁾.

¹⁾ Pray, Annal. Reg. Hung. V. k. 432—433. ll.

²⁾ Istvánffy, Histor. XVI. k. 183. l.

Bethlen, I. k. 488. l.

Forgács, Comment. 17. l.

³⁾ Istvánffy, XVI. k. 185—186. ll.

Bethlen, I. k. 491—492. ll.

Forgács, Commentar. 16. l.

Az országgyűlési törvények közt e nagy fontosságú eseményről említés sincs. Castaldo és a német hadsereg az országban benmaradott. Közigazgatás, adóügy, igazságszolgáltatás ismét Martinuzinak adatott át, sőt hogy az ország fegyveres sergei a tisztelendő helytartó parancsolatjára felkeljenek, s a hová parancsolja, oda menjenek, újból meghatározatott¹⁾. A helytartó aug. 7-ről értesíti Ferdinándot, hogy a királyné szekerei készen vannak az elindulásra, a RR-et neki adott hitök alól feloldozta, Castaldo a királyfi és Johanna közötti házassági szerződésre nézve szavát s kezét adta. Izabella néhány híve kíséretében, Kassára utazott; később Petrovich is hozzája csatlakozott, ki az általa bírt tartományrészt cserében Munkács várát kapta. A koronát előbb Tokajba, onnan Pozsonba vitték. Tömösvárt, Lippát s a délvideki több várat Ferdinánd hívei vették át. Martinuzi is elkísérte gyámoltjait egy darabig, s útravalóul ezer-ezer aranyat adott nekik. E volt azon összeg, melyet, miut tiz évi gyámkodás és kincstár-kezelés takarítmányát, a királyné és fia kincstárnokjoktól kaptak. A király, örökösei, sőt az ország minden jövedelemfűlöslegei, melyeket Martinuzi saját kamaráiba halmozott, halálakor ragadozás martalékaikai lettek.

Lippát, Ferdinánd kezéből az ellene felbószúlt törökök csakhamar kicsikarván, s az egész délvideket sergeikkel elöntvén, midón Castaldo és Martinuzi Erdélyből ellenük siettek, és heves ostrom után Lippát feladásra bírták, az első kegyelemről nem akart tudni, az utolsó ellenben igen; itt gyűlt ki legelőbb a két parancsnok közt az egymás irányábani engesztelhetlen gyűlölség; tovább terjedt ez, midón a tél közeledtével sergeiket el kellett szállásolni. — Martinuzi a végvárakba, Castaldo az ország közepébe akarta őket telepíteni. Castaldo értesítette Ferdinándot, hogy míg a barát él, Erdélyt békésen birtokolnia nem lehet. A felelet lón, hogy tegye a mit a közjó és ország érdeke kíván²⁾.

Ez october közepén volt 1551-ben. S Martinuzi december 17-kén reggel már nem élt³⁾. Midón e napra virradólag épen sürgős dolgaival foglalkozott, órgyilkos kezek 65 sebet ejtvén rajta, kegyetlenül kivégezték, fülét a megtörtént halál borzasztó bizonyítványául Ferdinándnak küldvén. Kincstáraiban roppant kincsalmazt találtak: 250,000 magyar forintot, nyolcz mázsa és hetven font aranyat, húsz mázsa és nyolczvan hét font ezüstöt rúdokban, négy ezer Lysimachus-féle aranyat, tizenhét fontot nyomó termésaranydarabokat és

¹⁾ Gr. Kemény, Cod. Art. I. k. 129. l. 3. t. cz.

²⁾ Bethlen, I. k. 508. l.

Istvánffy, XVII. k. 189. l.

³⁾ Forgács, Comment. 32. l.

Pray, Epist. Procer. II. k. 317. l.

hatvanhat font termés ezüstöt, e felett tőmérdek arany-ezüst edényt, kelyheket, talakat, mosdó-medenczéket, korsókat, továbbá aranylánczokat, gyűrűket, nyakékeket, királyi pompájú öltönyöket, kárpitokat, szőnyegeket, külföldi ritka állatbőröket, istállójában 300 darab thráciai nemes mént, számtalan drága nyerges, lószerszámot, fegyvereket. Mind ezen, a kincstárór Csáki Pál, Castaldo, a gyilkosok, és az ott levő katonaság osztották meg, a kincs nagy részét zsákmányul és zsoldul kapván. — Midőn sebei alatt összeroskadva földre rogyott, vétségét kérde gyilkosaitól, — azok nem feleltek . . . de a történetírás naponként gyűjti az adatokat arra, hogy egykor igazságos feleletet lehessen kérdésére adni . . . oly feleletet, mely azokat, kik az égtől nagy tehetséget s túlságos nagyravágyási hajlamot örökölték, önuralkodásra — azokat, kikre a népek sorsa van bízva, a nép érdekeinek és jogainak nem-mellőzésére — s magát a népet bizalmával takarékos gazdálkodásra tanítsa.

Martinuzi halála napján, — december 17-én — Castaldo már írt Báthori és Nádasdyhoz, s az országnak Ferdinánd nevében birtokba vételére sürgette ¹⁾. Mi akkor meg is történt. 1552. ápril 1.-én, erdélyi vajdává ünnepélyes oklevél által csesdi Báthori Endre neveztetett ki. Az oklevél főbb pontjai ezek voltak: 1. „Bírnjon az eddigi vajdák és székely ispánok teljes jogkörével, s esküje és az ország törvényei szerint igazgassa az országot. 2. Húsz telekig adományozhat. 3. Fizetése lesz 15,000 forint, ebből tartsa a melléktiszti személyzetet, és saját 200 lovasát. 4. Castaldoval értsen mindenben egyet. 5. A magyar könnyű fegyveres erőt, a vajda fizeti — alá is lesznek rendelve, — a Castaldoval küldendő német erőt nem. 6. Maga mellett mindig tarthat 200 gyalogot, kiket a király fizet. 7. A fiscus vagy király jövedelmeihez nem nyúlhat. 8. Lakásul nyeri Szamos-Újvárt a fejedelem tetszéséig, vagy hivatala idejére. 9. Ha egy év múlva le akar mondani, legalább három hónappal előre jelentse ki“ ²⁾.

Így lőn Erdély ismét Magyarországhoz visszacsatolva. 1552-ben a februári magyarhoni országgyűlés köszönetet mondott érte Ferdinándnak; (1. t. cz.) továbbá a Ferdinánd és János király alatti kölcsönös méltatlanságok elfeledését rendelte, valamint az elfoglalt javak visszaadására nézve törvénynapul Erdélyben, az ott tartandó első országgyűlés után következő 15-dik napot határozta. (16. t. cz.). Ferdinánd és János király adományainak érvényességét — a melyeket nem a hazafiaknak magukhoz édesítése indokából tettek — elismerte; (20. t. cz.) azokra nézve, a melyek még teljesezésbe nem mentek, azt végezte: János király adományai érvényesek Erdélyben, Bihar, Arad, Csongrád, Csanád, Zaránd, Békés, Torontál, Temes, Külső-Szolnok és Züreeny

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. k. 317. l.

²⁾ Bethlen, Hist. I. k. 533—538. ll.

vármegyékben, a többiekben pedig a Ferdinándéi. (21. t. cz.) János király elajándékozott javai maradjanak az adományosok birtokában. (22. t. cz.) Izabella, fia, a váradí püspök és Petrovich által tett adományok semmisek, ha azokat Ferdinánd vagy kinevezett biztosai meg nem erősítették. (23. t. cz.)

De hogy a királyné tanácsosainak meghallgatása nélkül, s mondhatni, minden illeték titkos ellenérzése mellett (mert szólni csak a magas kapu mert) kötött, s fegyveres erő befolyása alatt végrehajtott szövetség tartós nem lesz, előre lehetett látni; annyival inkább, mivel Castaldo katonásabb s vagyonszomjash, Báthori Endre puhább s szellem-nélkülőbb ember volt, semhogy akár az ezen szövetség létesítése körül elkövetett nagy hibákat felsőbb helyen való közbenjárásukkal helyrehozni, akár jó tapintat s eszélyes politikájok által Erdély népeinek rokonszenvét megnyerni képesek lettek volna. E két ember közül, nem lehet tudni, melyik volt kevésbé alkalmas ily nehéz vállalat kivitelére.

1552. májusban, Tordán tartott közgyűlésükben, megköszönték ugyan Erdély rendei Ferdinándnak (1. t. cz.) róluk való gondoskodását, s a hon védelmére a szokott módon felkelni (2. t. cz.) készeknek nyilatkoztak, mindazonáltal azt, hogy katoná-kormányzójuk még nyelvüket sem tudja — Báthori még ekkor nem lépett volt hivatalába — érzékenyen vették, s hogy mellé négy magyarul tudó s az ország törvényeit ismerő tanácsos választassék (30. t. cz.) meghatározták, ezeknek adatván a hatalmaskodási ügyek elintézési joga is ¹⁾. 1553-ban pedig Kolozsvárt jun. 20-án tartott országgyűlésükben, panaszosan említvén meg, hogy némely rokonaik, azért, mivel az ország sürgős bajairól tanakodás végett a vajdát országgyűlés tartására — tán kelletlenül valamivel élesebben — kérték, büntetéssel fenyegettettek s a király híre nélkül gyűlés tartásától eltiltattak: kérték a királyi felséget, hogy, mivel igen messze lakik, s más országaival igen el van foglalva, ők pedig az ellenség közelléte miatt gyakran oly veszélyeknek vannak kitéve, melyeknek elhárításáról a legsietőbben kell gondoskodniok: engedje a vajdának azon, a régi királyok alatt is bírt jogot, hogy ily esetekben saját hatalmából országgyűlést hívhasson egybe (2. t. cz.), valamint azt is kérték (3. t. cz.) hogy ha a vajda vagy valamely más hatalmas, rajtok vagy jogaikon sérelmet ejt, ők is ezután úgy mint eddig, országgyűlést hívhassanak egybe, és sérelmöknek a király általi megörvösoltatásáról gyorsan s czélszerűleg gondoskodhassanak. A 8. t. cikkben a RR. a királynéra és fiára való minden gondoskodástól felmentettek, minthogy király ő felsége már régen elhatározott, elvégezett minden e tekintetben teendőket. Végre a 17. és 18. t. cikkben biztosokat neveztek ki a királyhoz, a kik előadják, hogy sok elfoglaltatását látván, eddig-elé nem akartak azon nyomata-

¹⁾ Gr. Kemény, Codex Art. s a t. I. k. 141—142. ll.

sok ellen panaszolni, melyekkel ő felsége katonáitól terheltettek, de mivel megterheltetések napról napra növekednek, s az okozott károk, keserítések és nyomorgatások miatt már némely városok és mezővárosok csaknem pusztulásnak indultak, sőt ő felsége katonái a nemesek udvaraiba is erőszakkal berohannak, az élelmi szereket és házi eszközöket elrabolják, erkölcsös nőket bántogatnak, férfiakat halállal fenyegetnek: kéri ő felségét, hogy Castaldo tábornokra ráparancsolván, mindezeket megorvosolni méltóztassék ¹⁾. A követek kegyesen lőnek fogadva. Castaldo Erdélyből kiment. A háborgó kedélyek lecsöndesítésére királyi biztosul Balassa János küldetett be, Báthorit a vajdaságban május 26. Eger hős védelmezője Dobó István váltotta fel, mellé adatván a hatalmas és népszerű Kendi Ferencz erdélyi főúr, Báthori utasításának ím e módosításával: „hogy t. i. a király által állítandó 1,000 gyalogból legyen mellettök 200, a magyar katonaság pedig alájok rendelve; mindkét vajda esküt tesz a királynak, hogy hívek lesznek s az ország törvényeit megtartják; folyvást az országban laknak, halaszthatlan segílyt igénylő bajok eseteiben a püspök és királyi tanácsosok tudtával országgyűlést is hívhatnak egybe, valamint az ország védelmére az ország haderejét is felkölthetik; kémelelési czélokra 1,000 forintjok lesz; e felett hivatala idejéig Dobóé Gürgöny, Kendié Déva vára. Dobónak mint Erdélyben birtoktalannak lakhelyül adatott Szamos-Újvár; ha hivatalukról lemondani akarnának, szándékukat négy hónappal előre kötelesek kijelenteni, ha pedig a király akarná őket elmozdítani, ezt bár mikor teheti, ők engedelmeskedni tartoznak, s a rájuk bizottakat utódaiknak átadni; a pereket a királyi legfelsőbb törvényszékhez felebbezni mindenkinek minden ügyben szabad, mint az a régi királyok alatt szokásban volt; a külföldi követeket elfogadhatják, kihallgathatják a püspök-, kincstárnok- és tanácsosokkal, a mint a dolog természete kívánja, választ és ajándékokat adhatnak“ ²⁾.

Balassa eszélyes bánásmódja s az új vajdáknak az eddiginél szélesb hatáskör engedés által az erdélyiek ez alkalommal lecsilapodtak. A Tordán 1553. jul. 13-án tartott országgyűlésen azonban Balassa előtt ismételve elpanaszolták, hogy a török nem régen Lippát, Tömösvárt, Solymost, csaknem szemök láttára, országuktól elszakasztotta, a székelyek közül sokakat rabságra hurczolt, sőt megparancsolta, hogy ha János király fiát vissza nem hozzák, tűzzel-vas-sal pusztítja el az országot, s még is midőn Castaldot és Báthorit, a fenyegető bajok elhárítása végett országgyűlés tartására kérték, meg sem hallgattattak, most azonban látván a királynak róluk való gondoskodását, azt köszönettel fogadták s országuk védelmére minden szükségeseket elrendeltek, (1. t. cz.), a

¹⁾ Gr. Kemény, Cod. Art. s a t. I. köt. 148—160. ll.

²⁾ Pray, Annal. Reg. Hung. V. k. 489—492. ll. A magy. kir. udv. kamara levéltárában 1. szám alatt levő kir. könyv 45. lapjáról.

szokott adót megigérték, (3. t. cz.), az új vajdák utasításának törvényszékek tartását illető pontját részint módosították, részint bővebben kifejtették, (5. 6. 7. t. cz.), nekik részökről is utasításokat adtak, a királyi felséghez való felelősségi jogot csak a becsületi, fővesztési és 200 forint értéket meghaladó ügyekre szorították (10. t. cz.) ¹⁾.

Nevezetes körülményeit deríti fel e gyűlésnek egy Péchi nevű akkortájban Bécsben tartózkodó erdélyi magyar, Nádasdyhoz írt levelében. „Balassa tegnapelőtt jött haza — írja jul. 29.-én — Erdélyből. Minden kívánság szerint van eligazítva. Báthori és Dobó, hét-hét száz lovassal és nyolczszáz gyaloggal, egyik, Kendi kétszáz, a másik hetven lovassal jelent meg a Tordán tartott országgyűlésen. Balassa magához hívatta az elégedetlenek fejeit, atyailag megintette őket s kérte, hogy a király hűségére térjenek. Ők eddik sem tettek egyebet — felelének — mint a mit minden népek tenni szoktak, midőn maguk és javaik veszedelemben forognak: tanácskoztak a haza megmaradásáról, a közveszély elhárításáról; de miután látják, hogy e gondokat ő felsége magára veszi, megnyugosznak rajta, s magukat uralmának alávetik. És így — folytatja tovább — a gyűlés megtartott, minden zaj nélkül, az új vajdák hivatalaikba beállítottak, senki sem mert rosszul érezni vagy nem helyesen szólni azok ellen, a miiket király ő felsége parancsolt ²⁾.

Úgy látszott, mintha az új formákhoz némileg simúltni készek lennének. Csak látszott, a valóságban pedig a dolgok változása kiszámítottan lón előkészítve. Siettette ezt Izabella sajnálatos sorsa, siettette a megsértett török büszkeségnek bosszús elégtételre vágyása. Izabella a szövetség értelmében 1551. végén Kassára távozott, ott várta karácsonig, sőt tovább a szövetségi egyezmény pontjainak teljesítését, de hiában. Ekkor követei által felszólította Ferdinándot, hogy kötelezettségének tegyen eleget, különben ha sem évdíjat, sem hitbérét nem fizetik, sem fia atyai örökségét, sem az ígért herczegséget át nem adják, ő kénytelen lesz anyjához menni. Kérésének sikere nem lett. És elment, s csak onnan ismételve tett sürgetés után lón végre az oppuliai herczegség átadva. 1553. febr. elején érkezett oda, de azt oly nyomorútnak, jüvedelmét oly csekélynek találta, hogy bátyjától és anyjától kellett segílyt kérnie. Követjének Lobovszky Mátyásnak Ferdinándtól a királyné kérésére 1553-ban adott eredeti válasz e viszonyra sajtáságos világot vet. „A királyné — úgy jön ki az okiratból — panaszt emelt, hogy az oppoliai herczegség várlakja oly romladozott, hogy megérkeztével nem volt, hová fejét lehajtsa, s feleletül nyerte, hogy annak okai a korábbi birtokosok; egyébiránt ajánltatott e helyett Frankenstein és Münsterberg; panaszolta, hogy mióta oda ment, semmi jüvedelme

¹⁾ Gr. Kemény, Cod. Art. Transilv. I. köt. 161—164. ll.

²⁾ Pray, Epist. Proc. II. k. 345—346. ll. Összevetendő u. ott. 349—350. ll.

nem volt, és hogy e herczegség ingók- és ingatlanokbani évi jövedelmei hét ezer forintnál többre nem mennek, s feleletül nyerte, hogy egy kinevezendő bizottság tíz évi számadás alapján kitisztázza majd e mennyiséget, s a hiány az ígért 25,000 forintig a ratibori herczegség jövedelmeiből — mely a mostani birtokosoktól kiváltatván, nem sokára szintúgy kezébe átadatik — ki fog egészítettni; panaszkolta, hogy Martinuzi halálakor az ő férje és fia kincsei is elfoglaltattak, a király tehát rendelje azokat visszaadni, s feleletül nyerte, hogy Ferdinánd abból magának semmit meg nem tartott, ellenben a magából Erdélyre azóta felette sokat költött, különben is Martinuzi azon kincseket egyházi jövedelmeiből is takaríthatta meg; a Váradon és máshol talált ezüstneműkről sem tudatik: melyek voltak azokból János királyéi, ezekért tehát kész a király Izabellával békésen kiegyezkedni. A királyné ajánlotta Ferdinándnak, hogy ad neki kölcsön 50,000 aranyat, oly feltétellel, hogy ezért és még ezelőtt kölcsönözött más 50,000-ért biztosítson számára valami méltóságához illő állást vagy jószágot, s feleletül nyerte: ily állás épen jelenleg nincs, de az ígért összegbe bizonyos vámok, adók és serfőzési királyi haszonvételek le fognának köttetni, mik elég jövedelmet adnának. A Nagy-Váradon és Erdélyben talált ágyúkért a királyné kárpótlást fog kapni, az oppuliai herczegség adományozási oklevélért díj nem követeltetik, Petrovich Munkács várát már megkapta, Csáky Mihálynak a kívánt apátság nem adathatik meg, mivel ez választástól függ; de a helyett valamely egyházi javalom iránt lesz számára gondoskodás. Azon kérésnek, hogy a herczegség ser- és más adótól, úgy a hadviselés terheitől mentes legyen, — mivel ezt a cseh, morva és szileziai RR. törvényei tiltják — elég nem tétethetik. Hogy a herczegségi alattvalók szabadságainak megerősítése előtt esküt tenni vonakodnak: ez oly joguk, mit rossz néven venni nem lehet; hogy a király hűségére visszatéréssel fenyegetődznek, az Ferdinándnak tudtával és megegyezésével nincs. A Martinuzi korában Veres János által a királynénak kölcsön adott 700 forint adósság kifizetése iránt intézkedés van tétel¹⁾.

Hideg válasz egy királyi hölgy irányában! Csuda-e, ha Izabella néhány havi nélkülözés, szenvedés és megaláztatás után anyjához visszament, s fia jogának és saját méltóságának visszanyeréséről, a szövetségi feltételek nem teljesítése indokából, nemcsak gondolkozni s lépéseket tenni kezdett; de annak elérésére a szultán által nyújtott s az erdélyiektől rokonszenvvel fogadott alkalmakat is fölhasználni el nem mulatta.

Szolimán ugyanis még 1551. jul. elején megértvén Petrovich leveléből ²⁾ a Martinuzi terveit, írt az erdélyieknek, „*hogy fejöknék ifjú János királyt ismerjék, a németeknek ellene álljanak, kik azokkal tartanak, megbüntessék, ígér-*

¹⁾ Gr. Kemény, Erdély Történetei eredeti levelekben. I. k. 8. szám.

²⁾ Pray, Epist. Proc. II. k. 252—255. ll.

vén, hogy a még ezt teszik, begyelmére számíthatnak¹⁾). Augustusban megújítja parancsát Martinuzihoz, s keményen fenyegetődzik, „ha az ifjú királyt a németek által elvitetni engedék; meghagyja, hogy azt mint urokat mindenképen bentartsák az országban, mert míg hozzá hívek lesznek, Erdély ennek oltalma alatt marad, tőle soha el nem vétetik, s ha valaki ellene támad, az ő seregei azonnal segítségére fognak sietni²⁾). 1553-ban Báthori helyébe — mint fenebb láttuk — Dobó tétetvén erdélyi vajdává, midőn az, állomására indult, a budai basa útját állotta s föltartóztatni igyekezett³⁾. Ennyi, a mit az ázsiai hadjárattal elfoglalt Szolimán ez idő szerint Erdély irányában tett; Magyarországon azonban folyvást terjeszkedett.

Ez alatt Izabella a legszomorúbb jelen közepette jóakaróival egy szebb jövőnek reményszálait szövögette. Bátyja a lengyel király és Petrovich — a Zápolya-ház rokona, s jó- és balszerencsében mindig egyiránt hű embere, e tiszta polgári jellem — álltak dolgaik élén, hordozták leginkább ügyét szívökön. Amaz írt a szultánnak, a testvére által akaratlanul kötött szövetségért bocsánatát, s fejedelmi székébe visszahelyeztetését kérve. A francia király is közbenjárásra szólítottatott fel; Petrovich pedig — kit a királyné helytartójává tett — Izabella nevében Erdélybe indult, az elmék kikémelezésére s előkészítésére. A két első teljesen sikerült, de Petrovich, kit Ferdinánd vezérei útjában meggátoltak, visszatért, s később egyenesen Konstantinápolynak tartott, ott megbízásában sikerrel járt el, s már-már indulóban volt Erdély felé.

Az 1554-ik év aggodalomébresztőleg köszöntött be Erdélyre nézve. A vajdák mart. 14-én értesítvén a királyt, hogy a moldovai vajda váraikat lerombolással fenyegette, ha az ifjú János király behozatásában ellenkeznek, a kezeik alatti katonaság növelését kérték⁴⁾. Verantz Antal, a portára az 1551-iki szerződés megerősíttetése s békekötés végett küldött követ, april 1-éről arról tudósította a nádort, hogy Petrovich a francia követtel együtt a királyné visszahívásán dolgozik, hogy a szultán őt már is Lugos es Káránsebes katonai főparancsnokává tette, s Erdély haneha adófizetés mellett maradhat meg Ferdinánd király ő felségénél, némely várak és tartományok akkor is János Zsigmondnak fogván adadni⁵⁾. A Maros-Vásárhelyt május 13-án tartott erdélyi országgyűlés (1. t. cz.) már felette sürgetően kéri a király segítségét az országot fenyegető veszély eltávolítására⁶⁾. Május 25-én maga a király írta meg portai követeinek,

¹⁾ Pray, Epist. Proc. II. köt. 269—270. ll.

²⁾ U. az, u. ott. 285—287. ll.

³⁾ U. az, u. ott. 349. l.

⁴⁾ U. az, u. ott. III. k. 9—10. ll.

⁵⁾ U. az, u. ott. 12—13. ll.

⁶⁾ G. Kemény, Cod. Artic. s a t. I. köt. 175. l.

hogy adót vivó követeit, a dolgok további fejlődéséig Komáromban visszatartóztatta, mivel Erdélyből úgy esett értésére, hogy az ottani lakosoknak János király visszavétele s az országnak maga részére elfoglalása a portán ki van mondván, a moldvai és havasalföldi vajdáknak a parancs ki is adatott, sőt tán már ott is vannak; szívükre köti azért, hogy ama parancsok teljesedésbe vételét, legalább a közötte és a porta közt kezdődött alkudozások bevégezéséig elhalasztani igyekezzenek ¹⁾. Nevezetes végre még ez évből a portán levő francia királyi követ Cambray sept. 15-én Párisból az erdélyi három nemzethez írt bátorító levele, melyben királyja nevében hivatkozván az elhalt János királyra „ki nek emlékét — úgy mond — a francia király mindig tisztelte, s fiát saját fiának nézte, kifejezván, hogy királyja az ifjú János király és királyné iránt is épen azon benső és őszinte indulattal van, igéri, hogy a mivel javokra lehet, bármily úton-módon, segítség- vagy órségadással, ő maga vagy szövetséges barátai által, mindazt kész megtenni. Ez egyik, a minnek kijelentésére fel volt hatalmazva. E felett azt is meghagyta királyja — írja folytatólag — hogy a szultánnak az ifjú király és királyné pártfogását, otléte alkalmával, megköszönje, a mit midőn teljesített, az, a profétára, atyjára és kardjára esküdt meg, hogy készebb birodalmának szétbomlását megérni, mintsem hogy Magyarország és Erdély királyának birodalmából csak egy kódarabot is kivételni, elvételni, elidegeníttetni, vagy azt az ifjú János királyon kívül bár ki által is bíratni megengedje, a kit birodalmába — oly módon és feltételek mellett, mint általa megkérített — beállítani el van határozva.“ Igérte továbbá a követ, „hogy ő is folyvást pártolója lesz a szultánnál ez ügynek, ha az élhülne vagy változtatná szándékát; emlékeztetni fogja, hogy királyja az erdélyiek dolgát szíven hordozza. Mindenki tudja — úgy mond — mily jogtalanul lón a királyné és fia az országból kiutasítva. Ha őket visszahívjátok, az én királyom, a szultán és valamennyi keresztyén uralkodó helyeselni fogja s mellettetek lesz; ha nem: a többiek nem-tetszését és a szultán engesztelhetetlen haragját vonjátok magatokra. Nyissátok fel azért szemietöket — így végzi levelét — tárjátok ki karjaitokat azon jónak elfogadására, mivel a Mindenható után e két uralkodó kegyéből meg vagytok kínálva, nehogy az alkalmat elszalaszszátok s nemzetetök jó hírnevét s régi fényét a népek emlékéből kiszaggattatni engedjétek“ ²⁾.

És e sok helyt s mind egy célra készített és szítogatott tűzanyag kitérése mégis késett. Az idő még nem jött volt el, a gyúlasztó szikra nem volt megadva. 1555. april 24-én az erdélyi országgyűlést még békés tanácskozás szelleme lengette át, oly formán, mint a ki magas hegy tővében ül s nem látja túl

¹⁾ Pray, Epist. Proc. III. k. 18—19. ll.

²⁾ Gr. Kemény, Erdély történetei eredeti levelekben. I. köt. 10. szám.

azon az egybetorlódó fellegeket; megköszönték (1. t. cz.) a király gondoskodási ígérését; a római- és az 1551-ben elnézőleg jóváhagyott Luther-hitvallást követők közötti egyenetlenség megtiltatott (3. t. cz.); hogy a haza védelmére mindhárom nemzet mindig készen álljon, meghatározatott (33. t. cz.); a szokott adó új kapuszámlálás alapján megszavaztatott, s e számlálásra és adóbeszedésre minden megyében, vagyonnal bíró pénztárnokok (Exactor) választottak (35. 40. t. cz.); melléjük a szolgabírák közül segédek rendeltettek (36. t. cz.)¹⁾.

A két vajda és Wernher királyi biztos, már e gyűléskor tudták, hogy nagy történendőknek állanak küszöbén. Az elsők újból sürgették a királynál a segítséget. Az utolsó még mart. 15-én biztos hír után megírta a nádornak, „*hogy a szultán Izabella ügyét felcette s megigérte, hogy nem sokára oda utasítandja vezéreit és a moldvai s havasalföldi vajdákat, hogy őt országába visszavigyék, hogy Izabella már úton is van Szepes felé, hogy Petrovichot, a királyné által tett helytartót e minőségben meg is erősítette, felkérte azonban, hogy kevés ideig még várakozzék mostani állomásán*“²⁾.

Nem sokkal ezután Szolimán egyenesen kimondotta rosszalását az 1551. szövetség iránt; lehetetlen — úgy mond — az ifjú János királyt legalább birodalma egy részétől megfosztani, ilyesmi nem lenne illő³⁾. Junius 30-án már elkeseredve írja a király egyik portai követe: „*hogy a szultán a persa háborút kívánsága szerint végezvén, már most semmit sem akar tudni a békéről, nem kíván sehogy egyezni, jelszava — úgy látszik — így akarom, így parancsolom. Életünk is veszélyben van, a hazát a legrosszabbtól féltjük*“⁴⁾.

Alig telt el négy hónap s a magyar föld felett a láthatár ismét egészen beborult. Erdélyt mindenfelől ostromolni s a királyfi és királyné visszahívására úgy szólván erkölcsileg kényszeríteni, intézkedések tétettek. A szultán, e tárgyú levelét october 7-ről küldötte Ali csauz által a vajdához és az ország főrendeihez⁵⁾; ez utolsók értesülve a levél tartalmáról, a feletti tanácskozás végett a vajda felhatalmazása nélkül Maros-Vásárhelyre gyűltek össze. A levél lényege ez volt: „*a szultán szemrehányást tesz, hogy az ország, korábbi parancsolatait nem teljesítette s a király fiát vissza nem hívta; azonban bocsánatát igéri, ha az ország, hibáját haladék nélkül jóváteszi, e felett igéri, hogy minden eddigi szabadságában meghagyja, és a mint Erdély János király alatt szabad és csendes volt, úgy ezután is az lesz, és hogy annak fia fog abban mindig uralkodni. Míg pedig János király fiát bevihetnétek — úgy mond tovább — vá-*

¹⁾ Gr. Kemény, Codex. Articul. Transilv. I. köt. 187—193. ll.

²⁾ Pray, Epist. Proc. III. köt. 42—43. ll.

³⁾ U. az, u. ott. 65—66. ll.

⁴⁾ U. az, u. ott. 67—68. ll.

⁵⁾ Forgács, Comment. s a t. 112. l.

laszszatok magatoknak az ő helytartójául egy főkapitányt, tisztet és hivatalára méltó férfit, annak engedelmeskedjétek, s természetes ellenségtöket magatok közt meg ne szenvedjétek. Mi alattvalóinknak és barátinknak megparancsoltuk, hogy nektek segítségtökre menjenek. *Ha teljesítitek a mit rendeltünk, eddigi szabadságtokban meghagyunk, s császári pártfogásunkról biztosítunk*; ha nem, magatoknak tulajdonítsátok, a mi Erdélyt éri. Megesküdtünk a mindenható istenre, hogy hazátokban kő köven nem marad, helységeiteket a földdel egyenlőkké tesszük“¹⁾.

Az erdélyi mindhárom nemzet, a fenyegetéstől tartás miatt, de tán titkos vágyainak teljesülése reményétől is ösztönöztetve, Maros-Vásárhelytt december 23-án tartott országgyűlésből követeket küldött Ferdinándhoz, kik szóval is előadják a porta azon igen határozottan kifejezett kívánságát, „*hogy ő felsége az országot az ifjú János királynak okvetetlen visszaadja*“ (1. 2. t. cz.), s egyersmind kérdezze meg: mint szándékszik azt, a mindenfelől fenyegető veszélyek ellen védelmezni? Addig is pedig minden eshetőségre készen akarván lenni, 3,000 fegyverest kiállítottak, fővezérül Balassa Menyhártot választották, az ország szükségeire a püspök és vajdák javait sem véve ki 99 denárt róttak ki, beszédükre négy főrendű hazafit jelöltek ki; a két oláh vajdához segélyért, Petrovichhoz, hogy őt a hazába visszahívja, követeket küldöttek, s hogy Ferdinánd mindezeket nem ellene, de a haza megmentésére határozottaknak tekintse, alázattal kéri (3. 4. 6. 8. t. cz.). A székelyeket utasították, hogy régi szokásuk szerint kapitányokat válasszanak, kik azonban, valamint a szászok kapitányai is, függjenek az ország főkapitányától (11. 12. t. cz.). Az egész ország legyen készen a körülményekhez képest, fejenkénti vagy tömeges, részletes vagy közfelkelésre (13. t. cz.)²⁾. Ennyit igattak a RR. a közbéke közété. Bethlen azonban azt írja, hogy a RR-ek Ferdinándhoz küldött követeiknek nagyon is erélyes és világos utasítást adtak arra nézve, „*hogy részint mivel semmi remény nincs ahoz, hogy Ferdinánd az országot a török erő ellen megvédni bírja, részint mivel a szultánnak a RR-hez küldött leveléből látszik, hogy békességre semmi más feltétel alatt nem hajlandó, mint ha János királynak Erdély és Magyarország némely főbb helyei átadatnak, a mit a francia királyi követ is igen sürget: kérjék ő felségét, engedje meg, hogy ők az ő megbántása nélkül hozhassák vissza János királyt apai országába, s a korábbi egyezési alapon köthessenek frígyet Szolimánnal, addig — míg követeik vissza nem jőnek — semmit sem fogván újítani*“³⁾. Forgács szerint a RR. arra kérték

¹⁾ Natalis Comitum, Universae Historiae sui temporis libri triginta. Velence. 1581. VI. 130—131. ll.

²⁾ G. Kemény, Codex Articular. Transilv. I. köt. 203—207. ll.

³⁾ Bethlen, Histor. I. k. 562. l.

Ferdinándot felterjesztésükben, „hogy vagy mentse fel őket esküjük alól, hogy akkor a haza megmaradásáról magok gondoskodhassanak, vagy rögtön elegendő serget küldjön oltalmukra; bármelyiket teszi, kedvesen veszik, — valamelyiket meg kell nyerniük, — azt a szükség parancsolja“¹⁾).

Bármennyiszor emlegették a RR. e végzések során loyaltásukat, lehetetlen azokon, tartalmukat és a modort tekintve, némi szokatlan s az alattvalói függéssel meg nem egyeztethetőt észre nem venni. Még inkább kitűnik ez, a Castaldo fogadtatásából, ki a RR-et a gyűlésben a király iránti hűségben megmaradásra kérvén s közel segély iránti reményekkel kecsegtetvén, válaszul nyerte: „nem cifra szó, nem is segítség felőli remény kell az országnak, melyben már annyiszor megcsalódott, hanem kezügyben, jelen levő fegyvereserő, melylyel a törököt meggyőzhessük“²⁾). E végzések úgyszólván egy rejtélyes fegyverrehívása volt az országnak, függetlensége kivívására; e végzések eljöttnék hirdették az időt arra, hogy a három nemzet régi egyesülése, gyümölcsét megte-remje, megadák a lelkeknek ama tűzszikrát, mely tetterőre buzdítsa; mint egy bűvös csapással verék föl a kis hon politikai hullámait, melyek között félve és remélve, jobb napokra vágyva és bal kimeneteltől retteggve, hányatott és küzdött szinte egy évig a hon összes lakossága.

Ferdinánd hívei megírták e történeteket, még mielőtt a RR-ek küldöttei feljutottak volna, mi január elején levén, csak febr. 9-én nyertek kihallgatást. Bámulatos könnyenvevése vagy tán kicsinylése annyi és oly fontos érdekeknek, melyeknek megoldása a követség tárgyait tette! A király azt felelte: hogy a dolgot közli tanácsosaival, s majd felelni fog. E hírvétel megdöbbentette Ferdinánd Erdélyben levő híveit; ők tudták, hogy e halasztás a védelmierő nemlétét teszi. Castaldo udvarhoz hivatása ürügye alatt kincsekkel rakodva távozott el, a német és spanyol katonaság korlátlan zsarolások után követte, Kendi, az egyik vajda, a hazafiakhoz állott, csak Dobó és Bornemisza tartották kezeiken Ferdinánd ingadozó ügyét. A Petrovichhoz ment követség serényen eljárt küldetésében, s január 12-én már ben volt a hazában: „a történetek helyeslését, a meghívott részéről köszönetet, reményadást s biztatást hozván magával az iránt, hogy szándékjokban szilárdan megmaradjanak; ő is nemsokára közójük jövését ígerte.“ Balassa országhajókapitányi tiszténél fogva, a vajdák és püspök hírével Tordára január 23-ra gyűlést hirdetett. A magyar és székely nemzet azon okból, „*mivel látják, hogy ha János király fiát vissza nem hozzák, a hazát elkerülhetetlen veszély fenyegeti, őt Ferdinánd mellőzésével fejedelmökké választották*, s címereit mindenfelé kitűzték, Petrovich behozására követeket választottak, s az ország védelmére 3,000 fegyveres állítását — s fizetésére az or-

¹⁾ Forgács Commentar. s a t. 139. l.

²⁾ Bethlen, Hist. I. k. 561. l.

szág közjüvedelmét — határozták ¹⁾); mely végzések elfogadására a tordai 1542-ki alapszerződés értelmében, a szász nemzet is felszólíttatván, ez ugyan a határozást az egybehivandó köz nemzetiggyűlésre halasztotta, követeit azonban a Petrovichhoz indult más két-nemzetbeli követséghez csatlakoztatván, ezek az ország nevében elébe mentek, s Szász-Sebesre bekísérték. *Később a nemzet is nyilatkozott, s János király fia fejedelemmé fogadtatásához megegyezését adta, hűségére megeskünni ígérkezett, azon feltételek alatt; „hogy városaikba az új fejedelem eljötté előtt őrsek ne tétessenek, szabadságaik megerősítsenek, Ferdinánd Szebenben levő ágyúai a dolgok teljes rendbejövéséig onnan ki ne vitessenek.“* Miket Petrovich a fejedelem nevében, írásban biztosított.

Ily körülmények közt nyílt meg 1556. mártius 8-kán Szász-Sebesben, Petrovich elnöklete alatt, azon az erdélyi történetekben nevezetes országgyűlés, melyben a három nemzet köz egyetértéssel, egyenlő akarattal im e végzéseket hozta: 1. „Mivel közelebbi gyűlésünkbe hozott levelében, a hatalmas török császár kijelenti vala, hogy ez országot és Magyarországot, a mi kegyelmes urunk gyermekének, János király fiának adta volt örök birodalmul, és int vala azért, hogy őtet tulajdon erőnkkel közinkbe béhozzuk, mert ő felsége a romai királynak ez országban és Magyarországon, soha csak egy marok poron sem hagyta birodalmát; továbbá mivel a hatalmas császár tőlünk nem azt kívánja, hogy az ő birodalma úgy legyen közöttünk, mint a féle országban, kiben török lakik; hanem kíván engedelmességet a mi urunk gyermekének neve alatt, azt kívánja, hogy ezt ismerjük *fejedelmünknek és királyunknak lenni, őtet a mi erőnkkel, ne az ő segítségével hozzuk bé egyenlő akaratból, s neki mint urunknak engedelmeskedjünk; végre, mivel mi fejedelmünknek és királyunknak eddig is urunk gyermekét, a János király fiát ismertük, kinek országul hittet köteleztük volt magunkat, kit önnön oltalomszolgája által fosztott meg a római király országától, nem mi akaratunkból: annakokáért mind az feljül mondott okokból, ez mai napon a mi urunk gyermekét, a János király fiát vettük magunk fejedelméül és királyául egyenlő akaratból, kinek, mint urunknak az ő méltósága szerint minden hűséggel leszünk s vagyunk is“* ²⁾). Továbbá 2. A királyné és új fejedelem bejövéséig, helytartóul a királyi méltóság egész hatalomkörével választott Petrovich Péter, kezébe adatnak az ország jüvedelmei, bányái, a politikai legfőbb kormányzás és igazságszolgáltatás joga. 3. Segítségül a három nemzetből két-két tanácsos választott. 4. A fejedelem hűségére térésre öt napi idő engedtetett. 5. A vajda és püspök felszólíttattak az új fejedelemhez állásra, vagy az ország elhagyására.

¹⁾ Bethlen, Hist. I. k. 566—567. II.

²⁾ Mikó, Erdélyi Történelmi adatok. II. köt. 353—360. II.

6. A közszükségek fedezésére adót róttak ki. Ezeken kívül több beligazgatási végzések hozattak ¹⁾).

Az ápril 21-ki kolozsvári országgyűlésnek csak két ide vágó intézkedését említem. Az egyikben (14. t. cz.) meg van határozva: miképen és kik által adassanak azon bizonyítványok, melyek igazolják azt, hogy a királynének és fiának a szász-sebesi gyűlésen ígért hűségi esküt valósággal minden honpolgár letette; a másikban (15. t. cz.) a királyné és fia behozatalának módját és lehetőségét elintézni, a helytartó kéretett meg ²⁾).

Junius elején az Újvár előtti táborban megint gyűlést tartottak a RR. s meghatározták, hogy minden nemzet küldjön száz-száz lovas tő felsége után; a helytartó válaszszon meghívására, bekísérésére öt-öt előkelőt, ugyan mindenik nemzetből (1. t. cz.). Útravalóul küldessék 4700 forint (2. t. cz.). A nemesség és székelység maradjon a királyné bejöveteléig állandóul Újvár alatt táborban, s ostromára kéressék a Szebeniektől elegendő faltörő ágyú (6. 7. t. cz.) ³⁾. Az aug. 10-iki kolozsvári gyűlésben Újvár, Bethlen és Déva várát ostromoltatni határozták, s e végre mindenik nemzetnek két-két ezer fegyveres kiállítását tették kötelességévé (1. 2. t. cz.) ⁴⁾.

Ez idő alatt a bécsi követség visszajött, márt. 13-án kapott írásbeli válaszszal. „A király figyelmezteti a RR-et tettök következeiseire, emlékezteti letett hitűkre, Petrovichot és társait lázadóknak és felségsértőknek nyilatkoztatja, s a RR-et a törökkel kezdett alkudozása kimenetelének bevárására serkenti.“ Késő volt. Erdély függetlenségének ünnepélyes kinyilatkoztatása immár bevégzett ténynyé vált vala. A fegyverrel kötött szerződést fegyvererő semmisítette meg. A szászsebesi gyűlés egy napja, több évek művét egyszerre szétrombolta. A magyarok, székelyek, szászok végeztek, az ország engedelmeskedett. A várak közül Bethlen és Szamos-Újvár ostrom alá vétetett; Gyula-Fejérvár feladta magát. Bornemisza márt. 15-ről így ír az esztergomi érseknek: „Hívjatok el engem innen, hol mindennap utolsó órámot várom, s többé semmit sem használhatok. Ez ország ő felségétől teljesen elpártolt, nincs ebben többé semmi birodalma, egyetlenegy faluja sincs“ ⁵⁾. Báthori hatvan napot nyert Petrovichtól, míg Ferdinándtól az átállásra szabadságot nyerhet ⁶⁾. Dobó átlátván az ellenféllel való mérkőzésre elégtelenségét, miután — mond —

¹⁾ Gr. Kemény, Codex Artic. I. k. 229. l.

²⁾ U. az, u. ott. 229. l.

³⁾ U. az, u. ott. 235—236. ll.

⁴⁾ U. az, u. ott. 239. l.

⁵⁾ Pray, Epist. Procer. III. k. 79. l.

⁶⁾ U. az, u. ott. 81. l.

a király-bírta várak már vagy elfoglaltattak, vagy ostrom alatt vannak, tisztétől szintúgy fölmentetését kérte ¹⁾).

A dolgok ily állása mellett a küldöttség nyugodtan készülhetett s indult is el Kendi Ferencz vezetése alatt a királyné elébé. Aug. 8-kán voltak nála Lembergben kihallgatáson; legelőbb a szultán követe szólott; idvezelte ura nevében, hívta be országa visszafoglalására, s segítségét ajánlotta. Ezután Kendi beszélt: meghívta a királynét az ország kormánya átvételére, s neki és fiának az ország nevében hűséget és engedelmességet ígért ²⁾. A királyné megköszönte, hogy a RR. iránta való jóhajlamukat annyi viszontagságok közt is megőrizték, meghívásukat elfogadta ³⁾, s szeptember 23-án útban voltak, october 22-kén már Kolozsvártt ⁴⁾. Petrovich az ország széléig ment elébe üdvözlésére. Az ország minden részeiből hozzatóduló, örvendező néppel találkozott: lengyelek, törökök, a három nemzet küldöttei, rácok, oláhok kíséretében vonult be Kolozsvárra; előtte vitetvén a portától nyert fejedelmi veres zászló, jeléül annak, hogy a királyné háberi jogon lón elvesztett országába ismét visszahelyeztetve.

November 25-kén volt alatta amaz emlékezetes országgyűlés, melynek szintúgy örök nyomai vannak Erdély történeteiben. Végzései nagyobbára mind alkotványozó természetűek, melyek Erdély új államformáját alapíták meg, s az eddigelő különböző időkben és alkalmak szerint hozott törvényeket s kivívott országfejedelmi és nemzeti jogokat egy határozott alkotvány-rendszer egészévé alkoták. „Az erdélyi három nemzet és Magyarországon a Tiszán innen és túl lakó nemesség közgyűlése“ — így szól az első törvényczikk — megemlékezvén a királynénak és fiának esküdt régi hütére, a melytől erőszakkal vonatott el, újból visszatér hűségükre, hütöt tesz le, s örök engedelmességet ígér, nem kedvezvén saját és óvéi személyének, véröknek, vagyonuknak. Kéri azonban, hogy a királyné és fia az ország ősi törvényei és szabadságai megtartásáról őket írásban biztosítsa, mit ő felsége teljesített is.“ Ezután végezték (2. t. cz.) „hogy a királyné, mint Magyarország törvényesen megkoronázott királynéja, királyi magzatát, saját gyámsága alatt tartván, annak törvényes kort éréseig (Bethlen Farkas szerint még 5 évig) ⁵⁾ teljes és osztatlan hatalommal uralkodjék és kormányozzon. Minden kiadványok (3. t. cz.) a maga és fia neve alatt keljenek, de csak a királyné pecsége nyomassék rájuk. Hűségükre mindenki megesküdjék (4. t. cz.). Az ország várai, kastélyai, erősségei,

¹⁾ Pray, Epist. Procer. III. k. 83—84. II.

²⁾ Bethlen, Hist. I. k. 592. I.

³⁾ U. az, u. ott. 593. I.

⁴⁾ Engel, Geschichte des Ungr. Reichs. IV. k. 152. I.

⁵⁾ Bethlen, Hist. I. k. 599. I.

a most meglevők, mint ezután a fiscusra szállók, a királyné szabad birtokában legyenek, s a tisztviselőket azokba ó tegye (5. t. cz.). Bírjon a hivatalok, tiszt-ségek, méltóságok, jószágok (Bethlen szerint városok, faluk ¹⁾) adományozása jogával (7. t. cz.). A portára, a francia királyhoz és más udvarokhoz küldjön követeket (8. t. cz.). Az igazság-szolgáltatás végett a kellő tisztviselőket minél hamarabb nevezze ki, s a törvényszékek működését tegye folyamatba (9. t. cz.). Az ország jövedelmei, az eddigi kincstárnoki kezelés módosításával, folyjanak egyenesen kezébe (12. t. cz.). János király által biztosított jegydíja fejében bírja Görgényt és Újvárt (15. t. cz.). Az országot illető minden ügyeket intézzen tanácsosaival (21. t. cz.). Az ifjúság nevelésére és tanítására fordítsa különös gondoskodását, jelesen a kolozsvári és m.-vásárhelyi zárdákat alakíttassa át ily célú közintézetekké (23. t. cz.). Végre az 55-ik törv. cikkben a királyné felkérte, hogy a püspökség, conventek, prépostságok elvett javait engedje az ország köz szükségei fedezésére fordíttatni. Mely törvényeket és végzéseket — így végződik — mi és méltóságos fiunk kézírásával, úgy saját királynéi pecsétünkkel megerősítendőknak láttuk, a minthogy ezenel megerősítjük és hitelesítjük is“²⁾). Az erdélyi országgyűlés végzéseinek ez ünnepélyes záradéki alakban kiadása itt fordul legelőbb elé törvényhozá-sunkban.

Hasonló országgyűlést tartottak a királyné erdélyi és magyarhoni összes hívei Tordán június 1-én 1557-ben, melyben Erdély jövendő államépületének egyik szegletköve tétetett le, a vallás-szabadság elvének nyilvános kimondásában. . . . „Mi és méltóságos fiunk“ — így hangzik az 5-ik törv. cikk — „az ország lakosinak legbuzgóbb kérésére, meggyeztünk abban: *hogy mindenki azon hitet vallja, a mely neki tetszik, az új vagy régi szertartásokkal, megengedvén, hogy a hit dolgában kiki szabad akaratja szerint cselekedjék*; de az új vallást követők a réginek követőit bosszúsággal ne illessék. A 6-ik t. cz.-ben megengedtetett, hogy a szászok vallását követő magyarok, amazokkal egyforma tekintetben tartassanak, megyei és papi jövedelmeiket, dézmáikat a magok papjaiknak adhassák. A 9. t. cz.-ben a királyné a fenebbi gyűlés végzéseinek 23-ik cikkénél fogva beleegyezett; hogy Kolozsvárt a Domokos-, M.-Vásárhelyt a Ferencz-, úgy Váradon a Minden-szentek nevét viselő zárdák a hazai ifjúságnak nevelését és tudományos kiképezését eszközlő intézetekké alakíttassanak, s mindenik illőleg adományoztassék. A 14. t. cikkben megígértetett, hogy a királyné és országrendek közelebbről Magyarországon fognak egybegyűlni, s az odavalók fontosabb dolgait akkor igazítják el. Az ország és magánosok szabadságlevelei- és kiváltságainak a Gyula-Fejérvártt és

¹⁾ Bethlen, Hist. I. k. 599. l.

²⁾ Gr. Kemény, Cod. Artic. I. k. 243—252. ll.

Monostoron levő közlevéltárban megvédésére, levélőrök választása (12. t. cz.), a török portára a királyné részéről egy, a RR-éről más követ küldése határozott (22. t. cz.), a pénzveretés jogával élésre (24. t. cz.) a királyné felkérte¹⁾.

Az 1558. márt. 27-iki tordai végzésekből — melyek előtt már bevezetés is van, s e külformasági gyakorlatot itt látjuk legelsőbben előfordulni — a királyné tanácsosainak eddigi számát a két ország részéről tizenkettővel nevelték²⁾. Ugyanazon évi jun. 5-iki országgyűlésen a legfőbb igazságszolgáltatás jogának a két felség által tanácsosaikkal együtt gyakorlása (18. t. cz.) ismételve kimondatott³⁾. Ugyancsak 1558-ik évi sept. 29-ki gyűlésen Gyula-Féjervárrt, az ő felségeik egész országában ugyanazon mértékek állították meg⁴⁾.

Ezek tétettek Izabella második bejövése után Erdélyben országgyűlésileg. Az új állam szervezése s a magán jóllét és közszabadság érdekeinek biztosítása volt azon főbb cselekvési kör, mely a királyné és hazafiak figyelmét és tetteirejét leginkább igénybe vette. Azonban ezeken kívül is történtek igen fontos események. A haza, leghívebb emberét, a királyné legerősb támaszát Petrovichot elvesztette. 1557. oct. 13-án halt meg e derék öreg, rokonok nélkül magtalanul, mindenét a királynénak és fiának hagyományozván⁵⁾. Kolozsvárrt lón eltemetve nagy tisztességgel⁶⁾. Forgács az ő kortársa és előbb pártszele, később politikai ellenese, így ír felőle: „E férfinál állandóbb hűségű, hazaszeretőbb senki sem lehetett; lassuságával és félenkségével azonban — mit sokan szerénységre magyaráztak — gyakran ártott. Békében és midőn a dolgok szerencsés folyamatban vannak — mondják az emberek — mindenki lehet bölcs; de midőn azok ellenkezőkre változnak, akkor tűnik ki az erény gyakorlata és dicsősége⁷⁾. Én nem mondok semmit: elég szépet beszél róla e kornak történelme, különben is úgy vélem, hogy a politikai küzdés, ingadozás és jellemtelenség ama korszakában Forgács a két legtündöklőbb jellemvonást hagyta felőle írva, mik Petrovichot korának egyik legszebb egyéniségévé, a maradék örök kegyeletére méltóvá teszük.

Nevezetes volt továbbá Erdélyre nézve, Izabellának a francia udvarral való barátságos viszonyba lépése. Fenebb már érintve volt Cambray közbenjárása a portán. Most II. Henrik követet küldött egyenesen Izabellához, meg-

¹⁾ Gr. Kemény, Cod. Articular. I. k. 262—271.

²⁾ U. az, u. ott. 280. l.

³⁾ U. az, u. ott. 293. l.

⁴⁾ U. az, u. ott. 302. l.

⁵⁾ Istvánffy, Hist. XIX. k. 239. l.

⁶⁾ Bethlen, Hist. I. k. 610. l.

⁷⁾ Forgács, Commentar. 211. l.

dicsérte őt országának visszafoglalásáért, s további szolgálatait ajánlotta ¹⁾. A királyné Báthori Kristófot — ki később erdélyi fejedelem lett — küldötte követségbe, „megköszönte a franczia királynak, hogy ügyét Szolimánnál hathatósan gyámolította, kijelentvén, hogy őt egyéb igaz okokon kívül a király biztatása bírta az országába visszajövetel megkísérlésére. Végre arra kérte a királyt, eszközölné ki a szultánnál, Lippa, Tömösvár, Becskerek és Orsova erősített helyeinek, mint országa biztosságára felette szükségeseknek, visszaadását; ezek ugyanis mindig Erdélyhez tartoztak, György barát árulása játszotta volt Ferdinánd kezébe, kitől azután később a törökök foglalták el; e fölött legyen szíves a királynét öt évig öt-öt ezer forinttal, hadviselési céljaiban segíteni.“ Henrik nagy örömmel fogadta a követséget, mindenre kívánt feleletet adott, a visszaadani kért erősségek dolgában a portára követet küldött, s e felett ifjú János királynak egyik leányát nejévé ígérte, végre követséget küldött Erdélybe, a királyfinak gondos nevelésére s komoly foglalatosságokhoz szoktatására kérvén fel a főrendeket, s kérte a királynét, hogy legyen szíves három hónap alatt e tárgyban nyilatkozni. Az erdélyiek nagy örömmel fogadták a franczia követet, s meghatározták, hogy a királyné engedje az ifjú királyfit Váradra menni, hogy ott a közdolgok intézéséhez jókor hozzá szokják ²⁾. Mindezt azonban a királyné féltékenysége megghiúsította. A franczia követ szívesen fogadtatott ugyan, s megajándékozva, de kívánt válasz nélkül tért vissza ³⁾.

Utolsó és legfontosabb volt egész Erdélynek és a magyarországi részeknek Izabella és szövetségesei fegyverével visszafoglalása. Erdélyben már 1556. július havában csak Szamos-Újvár volt még Ferdinánd kezében; ezt is az ígért segítség hosszas és hasztalan várása után, nov. 28-án Dobó a vajda az ostromlók kezébe adta. Nagy-Várad és Huszt-vára pedig — amaz mint Erdélynek Magyarország felől kulcsa, ez, mint Máramaros vidéke birásának alapja és fő védpontja — szintúgy Izabella kezére kerültek, egyiket Forgács Simon, a másikat a benne levő órség adván fel. És így — mond Forgács — Izabella a Tiszán innen levő szinte egész vidéket birodalmába kerítette ⁴⁾.

Nagyon lényeges, a mit Forgács Várad és Szamos-Újvár megadásáról feljegyzett. „Ferdinánd — írja ő — nagyon óhajtotta a háborúból kibonyolódását, mert portai követeitől arról értesült, *hogy sem békét, sem fegyverszünetet nyerni reményök nincs másképen, mint ha Jánosnak egész birodalma visszaada-*

¹⁾ Bethlen, Hist. I. k. 615. l.

²⁾ Forgács, Commentar. 206—208. II.

³⁾ U. az, u. ott. 211. l.

⁴⁾ U. az, u. ott. 195. l.

zik¹⁾. Ezért írt a király Dobónak, hogy méltányos feltételek alatt adja át a várat; Szolimánnal pedig ezt azon megjegyzéssel tudatta, hogy Erdélynek a János király fia részére visszaadásával a szultánnak akarta kedvét keresni, azért, hogy annál könnyebben létesüljön közöttök a béke, vagy legalább fegyverszünet²⁾, s meghagyta egy-úttal várparancsnokainak, hogy őrsegeiket onnan kivonják. De ezt a szükség tétette vele, megveretvén és szétszórátván immár seregei³⁾. Istvánffy pedig azt írja: „Mivel Ferdinánd portai követeitől megértette, hogy a dolyfős barbártól sem békét, sem fegyverszünetet nem nyerhet másképen, mint ha Erdélyt Izabellának és fiának — kit az ő árvájának szokott nevezni — visszaadja; e felett vezéreinek hibája és gyávasága miatt a legszerencsétlenebbül folytatott háború, s innen következett kárai miatt szerfölött kifáradott, a szükségtől kérvén tanácsot, abban állapodott meg, hogy mind váradi, mind szamos-újvári várparancsnokait a várak átadásával az országból kijövésre útasítsa⁴⁾. E kérdést, hogy t. i. Ferdinánd 1556-ban Erdélyről valósággal lemondott, még világosabban felderíti Verantz Antal, portai követ 1557. augusztusi jelentése. Utasítása levén t. i. neki és követtársainak a királytól 1556. aug. 15-kéről⁵⁾, *hogy azon esetre, ha a szultán őt egész Magyarország birtokában a tizza- és máramaros vidéki várakkal együtt meghagyja, ők is azért Izabellának és fiának Erdélyt a király nevében engedjék át: ők meg is tették ez iránti nyilatkozatukat a diván színe előtt, s a szultán azt kedvesen fogadta; de arra, hogy aztán ezen cserében Magyarországot egészen oda engedje, nem hajlott azért: mivel — a mint Verantz írja — a király ez ajánlatot nem akkor tette, mikor erre felhivatott, hanem a mikor immár a szultán népei azt tőle elvették⁶⁾. Midón a követek ennek hallása után, ígéretszavokat vissza akarták vonni, a basák háborúval fenyegették őket, s ők megbízóleveleiket kikérvén, Bécsbe mentek. Erdély függetlensége pedig, habár feltételesen is, Ferdinánd által el lón ismerve.*

Ferdinánd a portánál kéréseivel célzott nem érvén, fegyverrel támadta meg Izabella birtokait. Erdély védelemre határozta el magát. Az ország haderejét fegyverre szólította. A két felség vezérei egymás alattvalóinak birtokait dül-

1) Ez alatt, Verantz szerint, azon birtokösszeséget értette, a mi I. János király alatt Budához tartozott. — Kovachichnál, Scriptor. minor. II. k. 183. l.

2) Melynek értelmében azután egész Magyarország, Kassával, Gyulával, Huszttal és Váradal együtt Ferdinánd birtokában maradna. — Miller, Epist. Ferdinandi s a t. 157—158. ll.

3) Forgács, Commentar. 189. l.

4) Istvánffy, Hist. XIX. k. 231. l.

5) Miller, Epist. Ferdinandi s a t. 157 - 160. ll.

6) Verantz, Kovachichnál, Scriptor. minor. II. k. 203—204. ll.

ták, várait el- meg visszavették. Innen a királyné részére sok kellemetlenség származott. Ez alatt a királyfi is már felserdült levén, a hazafiak figyelme rá kezdett fordúlni. Ez Izabellát bántotta. Az elfojtott kettős bosszúságból testi elgyöngülés következett. 1559-ben csaknem folyást betegeskedett. A hazafiakat aggodalom fogta el, kérték, hogy országgyűlést tartson, s a trónkövetkezés dolgát intézzék el. A királynéval nem lehetett boldogúlni. Junius 5-én gyűltek egybe a RR. Gyula-Fejérvárra. E gyűlésen a királyné elpanaszolta, mekkora áldozatot hozott ő Erdélyországért, elhagyván honát, kedveseit, csendes életét, s mennyi kedvetlenségnek van most naponként kitéve. — A RR. megköszönték önfeláldozását, ígérték, hogy hozzá és fiához örök engedelmességgel és hűséggel lesznek; e fölött szerencsét kívánván maguknak és a hazának, az ifjú királyfihoz, a kibén már is szelidség, kegyesség, híveihez való nyájasság és más királyi erények tündöklő jelei mutatkoznak, és a kit nem sokára alkalmasnak hisznek országa gondviselésének átvételére, egyszersmind örömuket fejezték ki, azon, hogy saját nemzetükből való fejedelmet bírhatnak, olyat, ki nyelvöket érti, és a kit a királyné már életében alattvalóinak szeretetére és becsülésére szoktatott (1. t. cz.). A második törvényczikkben, a királyné halála esetére a királyfi mellé tanácsosokat választhatni, a két felségre bízott¹⁾.

Míg a hazafiak azon óhajtasukat: vajha az ifjú fejedelmi örökös, királyi anyjától a kormányt átvenné, azt terhes gondjaitól megkönnyebbítvén, — az iránta való rokonszenv elég gyöngéd és becsülésre méltó nyilvánításában fejezték ki: addig a királyné tán uralkodási vágyból, tán a háborúval járó lelki nyugtalanságoktól, vagy némely tanácsosainak sugalmaitól indítatva, magát újból a Ferdinánddal való kibékülésre határozta el. Hozzá küldötte e végre a legmélyebb titokban Nizovszky nevű követét, s vele a következő egyességi pontokban állapodott meg: *Ferdinánd adja fiának, régebben megígért leányát, királyi nászajánlékkal; János mondjon le Abaujvármegyéről, azért, mivel felső Magyarország fővárosa Kassa levén, nem illő, hogy ugyanazon tartomány és annak fővárosa más-más kézben legyen; Bereg és Ugocsa megyék adóját és jövedelmeit oszszák közösen, hasonfelét kapcán mindkét felség; Munkácsot, Husztot, Máramarost, alsó Magyarországot és Erdélyt saját jogaival törvényei szerint, teljes királyi joggal és örökre bírja János, a királyi czimról azonban mondjon le, ezen kívül tetszése szerint választhasson magának czímet. A királyné életéig Husztot, Munkácsot és Máramarost fogván bírni²⁾*; mielőtt azonban ez egyezés forma szerint megkötetett volna, a királyné sept. 15-én 1559-ben meghalt.

Erdély kormánytanácsa értesülvén a királyné szándéka felől, neheztelé-

¹⁾ Gr. Kemény, Codex Artic. I. k. 309—310. ll.

²⁾ Forgács, Commentar. 230—231. ll.

sét nyilván kijelentette, a követet gyorsan visszahívta, a czélzott békeességet a királyfi atyai örökösödési és a RR. választási jogával, valamint a szultán akaratával is ellenkezőnek nyilvánította ¹⁾).

Ki a fenebbieket figyelemmel megolvasta, lehetetlen, hogy kérdésül ne tette volna magának: mi oka, hogy Ferdinánd uralma amaz időkben oly rövid tartamú vala? Hallgassunk meg iránta két alapos és mindenképen hivatott történetírót. Egyik amaz idők szemmel látó tanúja, krónika-írója, a másik a jelen század elejének legmélyebben kutató eszű és pártatlan történetnyomozója. Az első — Forgács Ferencz — így ír felőle: „Midón Báthori és Castaldo elbocsáttatván, Dobó és Kendi lónek vajdák s Bornemisza Pál püspök, ők, a legszebb tartomány kormányzásával megbízatva, annak nem gyámolónak, de zsákmánylóinak tekintették magukat (non tutores sed raptores), a katonaságot a falukon szerteszét barangolni hagyták minden fegyelem nélkül, a kik élelmüket, ha önként ingyen nem adták, erőszakkal csikarták ki. Oly szétbomlott volt a katonai fegyelem, hogy a katona, a kinek czipóre volt szüksége, czipész-gazda házáat választotta szállásul, kinek aztán neki és hozzátartozóinak ingyen kellett lábbelit adnia; a kinek ruha kellett, szabóhoz telepedett le, tettszése szerint, és egyebekkel is épen így volt; a mi arany és ezüst, a mi adó és egyéb jövedelem az országból bejött, felosztották egymás közt, s még sem volt elég nekik az egész ország minden kincse. Ha Ferdinánd olykor zsoldot küldött, alig adtak belőle egynek-kettőnek; mintha az ország kizsarolására, nem megtartására küldettek volna; mindnyájan kincsek összehalmozására vetették észöket — ebben egyek voltak, s ez is egyike volt azon sok oknak, miért mindenki hajlandó volt e kegyetlen uralkodást nyakáról lerázni“ ²⁾. „A Castaldo és más efféle idegen emberek kegyetlensége és dolyfös magaviselete volt a második oka“ — mond Eder — Ferdinánd rövid uralmának. Mily nevetséges hanyavetiség volt Castaldotól önmaga által veretett emlékpénzeire saját czímeit, győzelmi jeleit, s Traján példáját utánzólag, magát nagyoló, de az erdélyiekben a bosszú érzetét felköltő im e köriratot metszetni: „*Transsylvania capta*.“ — Észszel lón Erdély Ferdinánd birodalmába adva, nem fegyverrel. Való, hogy úgy is bánt vele Castaldo mint hódítmánynyal. A vad és felfuvalkodott embernek kevés volt a rá bízott katonai főhatalom, a polgári kormányzást is magához ragadta a vajdától; a hazafiak kiballgatása nélkül, a nemzeti szokások és intézmények ellenére bánt a katona-újonczokkal; a nyomornak minden nemei által legörbesztett tartományt új önkényes adókkal terhelte, katonáinak megengedte, hogy birtok és szemérem ellen mindent szabadon elkövethessenek; a kiknek bátorsága volt, hogy mindezek ellen bár illő

¹⁾ Bethlen. Hist. I. köt. 627—628. II.

²⁾ Forgács, Commentar. s a t. 141. l.

szerénységgel felszólaljanak, azokat Ferdinánd előtt felségsértőknek bélyegezte, s midőn már a kegyetlenség számos példáival bebizonyította, hogy vádjai mennyire nyomatékosok, a honlakosok fájdalma naponként mind élesebbé vált — a mi a jelen félelme miatt titkos panaszok határi közt maradt, annál mérgesebben fogván majd, ha ideje eljött, kitörni. Lehetetlen volt, hogy az erdélyiek szíve, a fejedelemtől, kinek nevével a legrakonczatlanabb merények takartattak be, el ne idegenedjenek, és a török pártfogás régi állapotára visszaahajtozás kebelökben fel ne ébredjen, a mit ha egyszer megnyernek, tudták, hogy azután saját törvényeik és intézményeik, valamint saját nemzetük-ből választott tisztviselőik kormányzása alatt fognak élni“¹⁾.

Izabella halála után Erdély és a magyarországi részek II. Zápolya, vagy, a mint történeteinkben közönségesen előfordul, János Zsigmond kormánya alá jutottak, és pedig hármassal jogon, mint apja öröksége, rendes következés útján, továbbá az ország kétszeri megválasztása, s a porta szintén kétszeri megerősítése folytán. Jogát Erdély fejedelmi székéhez senki kétségbe nem vonta, de ő a helyett, hogy jogának és tetteleges birtoklásának erejében bízva, haladott volna a maga útján, azt uralkodásának mindjárt kezdetén — ki tudja minő tanácsból — szántsándékkal kérdés tárgyává tette. Anyja halála után csakhamar békekövetséget küldött Ferdinándhoz, e hármassal kérvén tőle: 1. hogy rég megindított házassága végrehajtsák, s Ferdinánd Johanna leányát nejeül adja; 2. hogy Ferdinánd fiurökös nélkül közbejöheto halála esetében, országai vejeire szálljanak; 3. hogy magyarországi birodalmaikat a Duna válassza el. A követek mérsékeltbb békeajánlat előterjesztésére útaltattak²⁾; nem lévén azonban utasításuk, haladékot kértek, míg a fejedelmet megkérdezik. Megadatott, s az akkor küldött feltételek, szintoly túlfeszítetteknek lónek nyilvánítva. Ferdinánd felelete rövid és kemény tartalmú volt; kívánta, hogy János egyedül Erdélylyel, és a hercegi vagy nádori címmel elégedjék meg, a királyi címról mondjon le, Ferdinánd felsőségét ismerje el. János ezt teljesíthetlennel állítá; őt — úgymond — alattvalói királyukká választották, annak ismerik el, s kívánják, hogy e címmel éljen; továbbá az rá atyjáról maradt örökségképen; végre a török is e címmel engedte át neki Erdélyt, s folyvást annak tekinti, a mint levelei mutatják; birtokából szintúgy nem engedhet át semmit; Ferdinánd felsőségét, mint császáret elismeri, de adófi-zetőjévé lenni nem akar³⁾. Ferdinánd Izabellával kötött szerződéséhez akarta

¹⁾ Eder észrevételei, Schesaeus, Ruinae Pannonicae című verses kronikájához. III.könyv. 118—119. ll.

²⁾ Forgács, Commentar. s a t. 235. l.

³⁾ Pray, Epist. Procer. s a t. III. k. 166—169. ll.
Bethlen, Histor. II. köt. 3—4. ll.

magát tartani, János a tetteges állapothoz; és így a követek minden eredmény nélkül mentek haza.

Mindkét fél fegyverhez nyúlt. János Zsáka várát foglalta el Ferdinándtól, ez meg Balassa Menyhártot vonta hűségére, ki a rá bizott Szathmár és Nagy-Bánya várakat, hol Jánosnak gazdag hadi szertárai voltak, magával átállásra bírta. Ezt János Diód és Léta várának — melyeket Balassa bírt — s később Hadad várának bevételével bosszulta meg, mit a Ferdinánd-pártiak Kovászó és Szikszó megvételével torlottak vissza. Ekkor János panaszszal — Ferdinánd csaknem vele egyszerre békekéréssel s gazdag ajándék-ígéréssel — fordult a szultánhoz. Ez azt végezte: Ferdinánd fizessen neki évenként 30,000 aranyat, János pedig, mint atyja örököse maradjon bántatlanul Magyarország atyja által bírt részének birtokában, a béke nyolcz évi tartamáig ¹⁾).

János azonban újból sürgette a békeszövetség megkötését. Báthori István bécsi követe mellé 1563. aug. 7.-kén Blandrata György orvosát nevezvén ki ²⁾), s kívánságait tetemesen módosítván. „Kijelentette t. i. hogy a királyi címéről lemond, csak a szultánnal való levelezéseiben tartván meg azt, és — a mint Pray írja — ³⁾) saját birodalmában; e helyett címéül ezt kívánja fűlvenni: János Zsigmond, Magyar-, Dalmát-, Horvátország királyának fia, Magyarország és Erdély fejedelme; birtokául kívánja Erdélyt, a Tiszán inneni részeket Munkács, Tokaj, Szerencs várakkal s az itt levő megyékkel, úgy Husztot Máramarossal; végre ha e szövetség miatt Erdélyből kiszoríttatnék, Oppuliát és Ratibort“ ⁴⁾). Pray szerint a házasságot most is sürgette János ⁵⁾). Ferdinánd vonakodott beleegyezni, azt vetvén egyik pont ellen okúl: hogy a császár nem tudja, mit tart János a maga birodalmának, s ezt elébb felfejtendőnek látja; a házasságra nézve azt nyilvánította a császár, hogy mivel János azon idő óta, a mikor leányát neki oda ígerte, többször ellenségévé lett, leányai részint férjhez mentek, részint el vannak jegyezve, a kik pedig még hajadonok, örökre azok kívánnak maradni — ebben kedvére nem lehet, másnak nyerhetésében azonban segítségét ígerte ⁶⁾). Továbbá Huszt és Munkács átengedésébe sem egyezett bele, mivel ezek a Tiszán túl fekszenek, valamint Bereg, Ugocsa és Abaújra nézve is akadályúl hozta fel azt, hogy Báthori Endrének ott sok birtoka volt, ez pedig vonakodik János alattvalója lenni ⁷⁾). János visszahívta követeit, s azok Bécsset elhagyták.

¹⁾ Bethlen, Hist. II. k. 26. l.

²⁾ Pray, Epist. Proc. III. k. 174. l.

³⁾ U. az, u. ott. 176. l.

⁴⁾ Bethlen, Hist. II. k. 34—36. ll.

⁵⁾ Pray, Epist. Proc. III. k. 178. l.

⁶⁾ U. az, u. ott. 177—178. ll.

⁷⁾ Forgács, Commentar. 334—335. ll.

E közben Ferdinánd meghalt. Utóda Maximilián meggondolkozott, a követet Báthorit útjából visszahívta, s a János kívánságaiba beleegyezését kijelentette; de hiában, ámbár a követ szerződött, ura nem érezte magát az által kötelezettnek ¹⁾. Báthori István követségéből haza jövén, Szathmárt és Nagy-Bányát visszavette, János egész országát fegyverre szólította, s Ecsedet, Kis-Várdát, később Kovászót és Atyavárát rendre visszafoglalta, győzelmes seregeivel szinte Kassáig nyomulván elő. Maximilián is fegyverhez nyúlt, s egy szerencsés hadikíséret után — melynek következménye Tokajnak az ő kezébe jutása lett — mindkét fél alkudozásra hajlott. Követeik Svendi Lázár és Báthori István Szathmáron egybejöttek, s a következő pontokban állapodtak meg: 1. „János Zsigmond a királyi címről, a portávali levelezésen kívül, mondjon le. 2. Címeztessék, Erdély és az általa bírt magyarországi részek hercegének vagy fejedelmének, s e tartományokat bírja örökösön fiágon. 3. Gyakoroljon minden felségi jogokat. 4. E szerződés által Erdély ne idegenítődjék el Magyarországtól, melynek része; következőleg János Zsigmond legyen Magyarországnak és királyának alárendeltje. 5. Magtalan halála esetében János Zsigmondnak utóda Maximilián legyen. 6. János bírja háborítatlanul a most általa bírt helyeket. 7. Egymást kölcsönösen segítsék. 9. Ha János Zsigmond Erdélyből kiszoríttatnék, kapja Oppuliát és Ratibort. 10. János Zsigmond Maximilián tudta nélkül a törökkel háborút ne kezdjen. 11. Maximilián kieszközli János Zsigmondnak nőül a bavariai vagy jülich-i herceg leányát. 12. A foglyok kicseréltetnek ²⁾.

Míg Báthori és Svendi e szerződési pontokban megállapodtak, János Zsigmondra nézve a viszonyok kedvezőbben alakultak: Békes a portán segélyigéretet nyert, igényei támogatására a lengyel király követeket küldött Bécsbe. A mint ezek felől Maximilián értesült, a módosított utasítással felküldött Báthorinak írásban kijelentette, hogy ő a szathmári egyezés pontjait helybenhagyni és mindkét részről megerősíteni szükségesnek és olyannak látja, amiben János Zsigmondnak állhatatosan meg kell maradnia ³⁾. De erre nézve a fejedelem és lengyel király egyiránt ellennézetben voltak, s erélyesen felszólaltak a szathmári egyezés több pontjai ellen. Felhozták jelesen az ellen: „hogyan vétésre a fejedelem soha sem gondolt, e felől követének utasítást sem adott. Ezért mentek füstbe eddig is minden e tárgybeli egyezések. A fejedelemnél tekintetbe veendő, hogy választott király, királynak a fia, unokája. Örökösödési jogon bírja Erdélyt, mely atyja által királyi címmel és jogon bíratott s szállott fiára. Mióta Erdély Magyarországtól elvált, ez ama felett semmi fel-

¹⁾ Forgács, Commentar. 336. l.

²⁾ Bethlen, Hist. II. k. 48—50. l.

³⁾ U. az, u. ott. 57. l.

sőségi jogot nem gyakorolt, nem gyakorolhatott. Hogyan gyakorolhat felségi jogokat a fejedelem, ha bár kinek is alattvalója lesz? ¹⁾

János Zsigmond ebben a szellemben utasította Báthori Istvánt — most harmadízben követét — kérte Maximiliánt: fontolná meg, „hogó ő és országa azon hatalmas uralkodónak van csaknem torkában, a kinek kegyelmét Maximilián is nagymennyiségű arannyal, ezüsttel, s egyéb ajándékokkal igyekszik megnyerni; panaszolta, hogy Svendi Lázár az ő birtokaiban erődítéseket emel, hadiszereket gyűjt; végre kérte, hogy elvett várait adassa vissza, s hagyja őt országában szabadon és teljes joggal uralkodni“ ²⁾.

E nyilatkozat, azon ponton, a hol az egyezkedések már ekkor állottak, sehogy sem mutatván a békélni akarás szándékát, s Maximiliánnak teljességgel nem tetszván, következése a lett, hogy a követet letartóztatta. János Zsigmond azonnal új követséget küldött hozzá, követe szabadon bocsátását a nemzetek jogának nevében erőlyesen sürgetőt, ki által egyszersmind azon békeajánlatot tette: „hogó ha a esászár Tokajt, Gyulát és azon városokat, melyek a Tiszán innen Erdély felé esnek, neki visszabocsátja, ő is kész a Tiszán túl Kassa felé levő minden várait átadni, hogy birtokaiknak határa a Tisza legyen“ ³⁾. Maximilián felelet helyett ezt is letartóztatta; tmit János Zsigmond bosszusággal értvén meg, egyfelől a portánál panaszolt, másfelől Maximiliánt megtámadta, Erdőd várát aug. 2-kán bevette, s a midón sergeit Svendi ellen indítaná, vette a hírt, hogy Maximilián Szolimántól az atyjával kötött békét megújíttatni kérvén, azt csak azon feltétel alatt nyerte meg, hogy János Zsigmondnak elvett birtokai — Forgács szerint Tokaj, Szerencs és a többi várak ⁴⁾ — adassanak vissza, ő pedig Maximilián kárait térítse meg ⁵⁾. Erdélynek — mi alatt a szultán az egész Tiszaig terjedő tartományt érti ⁶⁾ — Maximilián hagyjon békét, a fegyvert mindkét fél tegye le, s adóilletékeiket küldjék meg ⁷⁾.

János Zsigmond elfogadta a rá nézve kedvező békehatározatot; s látszólag Maximilián is; azonban Svendi folyton folytatta ellenségeskedését: Nagy-Bányát visszavette, Jenót a töröktől, Szendrót a fejedelem hűségében levő Behek Györgytől elfoglalta, — Maximilián pedig a János Zsigmond szövetség iránti egész levelezését a szultán kezébe küldvén, kérte, hogy neki ne higgyen, ke-

¹⁾ Bethlen, Hist. II. k. 60—61. ll.

²⁾ U. az, u. ott. 65—66. ll.

³⁾ U. az, u. ott. 68—69. ll.

⁴⁾ Forgács, Commentar. 387. l.

⁵⁾ U. az, u. ott. 354. l.

⁶⁾ U. az, u. ott. 387. l.

⁷⁾ Bethlen, Hist. II. k. 73. l.

gyelméből veasse ki, s vele lépjen békességre ¹⁾. A szultán erős haragra gerjedt a fejedelem ellen, az őt terhelő leveleket maga igazolása végett vele közölte. A fejedelem a vádat oly terhesnek látta, hogy azt csak személyes látogatás útján hitte jóvátehetőnek. Követet küldött azért Szolimánhoz, ki által Konstantinápolyba menő szándékát kijelentette. 1565. január 22-én pedig Kolozsvártt országgyűlést tartott, elpanaszolta Maximilián ellene való törekvéseit s hadviselését, (2. t. cz.) erélyes gyámolításra hívta fel a RR-et, mit azok készségesen megis ígértek, hadi adójukat megnövelték, az országot fegyverre szólították, (3. t. cz.) a fejedelmet, a szultán látogatására magával viendő követek, úgy a helytartó kinevezésével is megbízták ²⁾.

Szolimán kiengesztelődöttnek látszott, a követet jól fogadta s megajándékozva azon izenettel bocsátotta vissza, hogy a fejedelem tervezett útját halaszsa el, védelmezze országát, s mivel ő Maximilián ellen — azért, hogy sem Tokajt vissza nem adta, sem az adót be nem küldötte — haddal menni szándékszik, akkor a fejedelmet az időről előre értesítve, személyes látogatását, táborában szívesen elvárja. Továbbá Szolimán János Zsigmondnak, még anyja uralkodása alatt tett felterjesztése eredményeül, előbb 1565. azután 1566. frigylevelet (Athname) küldött, melyekben Istenre, égre, földre, atyjára-anyjára, kardjára, népe üdvösségére megesküdt: „*hogy őt, mint atyjafiát és öcscsét, Magyarország királyát, Erdélyországával együtt szükségeiben soha el nem hagyja, ha mindjárt harmad-negyed magával maradna, sőt egész birodalmába kerülne is, Erdélyországának és ahox tartozó részeinek birodalmában megoltalmazza, s ha ezt ő, vagy az utána következők nem tennék, Istennek és igazságának haragja szálljon rájuk, a föld ne szenvedje meg magán, hanem váljék kétfelé s nyelje el;*“ megígérte továbbá: „*hogy a fejedelmet és Erdélyt szabadságában örökké megtartja, oltalmazza, fejedelmet, a kit az ország akar választani szabadságában levén, s őt megtalálván, ő annak ékesítésére, szerszamos lovat, botot, zászlót, tollas süveget küld; végre mindexért kívánja, hogy a fejedelem és az utána jövők, az évenkénti adót, ígérete szerint tárházába beszolgáltassák*“ ³⁾. Ez utólétől az első csak annyiban tér el, hogy abban az ország fejedelem-választási joga szabatosabban van kifejezve. „*A fejedelemnek választása — így hangzik az szó szerint — hogy a kit akar szabadon választassa, legyen mindenkor a te országodnak hatalmában és szabad akaratjában, és ha e dologban mi megtaláltunk töletek, mindjárt szépen felöltöztetett lovat, királyi botot, zászlót,*

¹⁾ Bethlen, Hist. II. k. 76. l.

²⁾ Mike Sándor Gyűjteménye, Art. Diaet. Regni Transsylv. I. köt. 385—388. II.

³⁾ G. Kemény József, Codex Pacificationum Transsylvanicar. 1. 2. szám. Az első egyszerű, a 2-dik hiteles másolat, kiadta a gyula-fejérvári Káptalan. 1665.

kardot és csímeres tollas süveget haddünk az fejedelemségnek ékességére és megerősítésére.“

Íme azon kétoldalú kötés, melyen Erdély és a török porta közötti, egy századnál tovább fenállott szövetségi viszony épülete nyugodt. Erdély szövetségesül, pártfogóul nyerte meg a portát, ez elismerte fejedelem-választási s ezzel független önkormányzási jogát, részéről viszonti kötelezettségül választásának tudtuladását és évenkénti adót (10,000 aranyat) igérvén. A mai idők szemüvegén nézve a dolgot, alig hiszem, hogy ebben valami visszatetsző vagy épen lealázó lenne. Ma ennyi adót egyes városok is fizetnek az európai birodalmak nagy részében. S tízezer arany és egy ország önálló háztartása s független belkormányzata — bizony nem mutat az utólsókra nézve sajnálatra méltó arányt! Hány nép nem venné meg ez állapotot milliókkal magasabb árron is? Egészen más tekintet alá jó ez, ha azon időkbe gondoljuk vissza magunkat, melyekről szó van: a keresztyénség és izlám egymás-elleni élethalál küzdelme korába! A XVI. század buzgó keresztyénének lelkére aligha valami vérzőbb hatást tett, mint midőn a kereszt és gomb helyett itt-ott a félholdat látta ragyogni, isten egyházainak helyére török mecseteket látott építtetni. Itt van a kulcsa azon kor, sőt a későbbi idők történetirői elfogultságának. S ha még ide gondoljuk, hogy Erdély elszakadása példát adott a magyar birodalom épségének megsértésére s a történeti jog erős elválasztó falát vont a nemzet és nemzet közé, mind előszámláltuk azon okokat, melyek miatt oly határozottan és szenvedélyesen szokták elítélni Erdély politikáját. Csoda-e, hogy e látszólag oly igaz vádak egész napjainkig megvesztegetik a történetirői pártatlanságot, s lehetetlenné teszik a nyugodt objectív felfogást? Azonban egy mélyebb bepillantás, s a szavaknál kiáltóbban szóló tények ellenkezőt mutatnak, s meggyőznek bennünket arról, hogy Erdély elszakadása szükségesség volt, mind a nemzetiség, mind alkotmány, mind a lelkiismeret szabadsága érdekében. Erdély nem azért lett a török szövetségese, hogy elválassza érdekét a keresztyén polgárisodástól, hanem hogy megvédje lelkiismeret-szabadságát nem csak a maga, hanem az anyaország számára is, a mint meg is védte Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György alatt. S vajjon a veszélyben forgó nemzetiség és alkotmány védelmére tehetett volna e annyit külön nem válva, mint tett különválásával. A magyar nemzetiség és alkotmány súlypontja másfél századon át nem Buda és Pozson volt, hanem Gyula-Fejérvár. S végre a török politika oly vak eszköze volt-e Erdély, mint sokan hinni szeretik, vagy oly tekintélyes állam, melyet a török leigázni soha sem mert, s mely ereje önérzetében befolyását mind a török birodalomra, mind a magyar királyságra, egy saját magasabb cél, úgyszólván történeti küldetés értelmében gyakorolta? Az idők, államrendszerek és körülmények óriás különbségének fel nem ismerése oka annak, hogy történetnyomozásunk és irásunk még mindig nem közelíti meg az

igazság ama mértékét, hol a történettudomány a nemzetnek a leghasznosabb és elfogadhatóbb felvilágosítást adhatná múltjáról.

János Zsigmondnak a szultánnal kötött szövetségét Erdély történetei egyik korszakot alkotó eseményének kell mondanom. Ez a fejedelembé és országba új lelket öntött, a nemzet politikai gondolkodásának állandó irányt, cselekvésének biztos útát jelölt ki, melyen haladva a legmagasb államcélok elérhetőkké lesznek. *Tetőzetét képezte az, — hogy úgy mondjam — azon egyes törvényszabályoknak, melyeket most már bizvást nevezhetünk Erdély polgári alkotmányának; véget vetett azon kétfelé tartó politikának, mely most Konstantinápoly, majd Bécs felé hajlott rokonszenveivel; megszüntette az elmék azon határozatlanságát, mely abban fejeződött ki leginkább, hogy ne tudják merre tartsanak, és abban, hogy e kis ország önállóságában binni nem mertek. E szerződés megadta Erdély fainak szívébe az önmagukban való szilárd bizalmat és jövőjükbeni hitet.*

Vissza kell térnem egy perczre János Zsigmondnak Szolimánnal 1566. a Duna melletti táborában tett látogatására. Ójunius 16-kán indult ki Fejérvárról, 27-kén már ott volt. Szolimán mint szerelmes fiát üdvözölte, látogatását jó néven vette, s kívánságainak teljesítését megígérte¹⁾. Bethlen és Istvánffy azt írják, *hogy kérései közt volt Budavárának kezébe bocsátása, s midőn azt a szultánnak átadta, ez a nagyvezérnek azt parancsolta, hogy akár mit kér a fejedelem, adja meg, s biztosítsa felőle hitlevélben.* De a nagyvezér megneheztevé Jánosra azért, hogy őt a Békes tanácsára meg nem látogatta, módot talált a kérés feledésbe hagyására. Egyéb kéréseit is a szultán azon ígérettel utasította a vezérbasához: imádkozzék János, hogy ellenségét győzze meg, s ekkor őt az eddiginél háromszor nagyobb méltóságba helyezi; azonban Szolimán ez úttal célját nem érven, a János felmagasztaltatása is elmaradt²⁾. Forgács azt írja, hogy a kérésvélben a fejedelem, birodalma határai iránt folyamodott, mialatt a Körös és Tisza vize közt fekvő tartományokat értette; írja továbbá, hogy a nagyvezérnek a kérés teljesítése meg lón parancsolva, de csak reménységben maradt³⁾. Bánffy Gergely Fejedelmi tanácsos és szemtanú pedig azt írja, hogy a fejedelem a Körös és Tisza közötti tartományt kérte, melyen kétezernél több falu volt, nem mervén Lippát és Tömösvárt kérni; továbbá kérte a Szolnok és Debreczen közti vidéket; melyet a szultán azonnal meg is adott; végre a török rabságban levő magyarok elbocsátását⁴⁾.

¹⁾ G. Kemény és Kovács István, Erdélyország Történetei Tára. I. köt. 39, 40, 45. II.

²⁾ Bethlen, Hist. II. k. 116. 128. II.

Istvánffy, Hist. XXII. könyv. 189. I.

³⁾ Forgács, Commentar. 420—422. II.

⁴⁾ Erdélyország Történetei Tára. 45—46. II.

Szolimán, János Zsigmondnak csaknem második atyja, nem sokára meghalt, halálában is megemlékezvén Erdélyről. Végrendeletében meghagyta örököseinek, *hogy ex országra — az ő teremtvényére — jól gondot viseljének, kedvezzenek neki, szabadságaiban ne gátolják.* Alatta nyertek az erdélyi követek Konstantinápolyban állandó és minden közterhektől mentesített saját házat, s határozott tiszteletdíjt, melynek birtoklása egy századnál tovább tartott ¹⁾.

Szolimán trónjára új fejedelem ült. Maximilián békekövetséget küldött hozzá, melyet azonban a budai basa addig a Dunán alá nem bocsátott, míg Maximilián, János Zsigmond rég fogva levő követeit szabad lábra nem tette. Ez alatt vezéreivel János birodalmában foglalásokat tétetett: Bebek György várait és Munkácsot bevette; János meg Kóvárat és Nagy-Bányát foglalta el s Tokajt ostromolta. E közben Szelim, Szolimán utódja, 1568-ban nyolcz évi békét engedett Maximiliánnak, melybe Erdély is belefoglaltatott olyképen, hogy azt Maximilián ne bántsa, s a szultán kincstárába küldjön évenként 30,000 aranyat, Cseh, Kóvár, Erdőd, Nagy-Bánya várak határai iránti követeléseiket a felek biztosaik által egyenlítsék ki ²⁾.

Mielőtt János Zsigmond kormányának két utolsó évére mennék, megemlítem röviden azon törvényhozási intézkedéseket, melyek részint az új állam kifejlésére, részint szabadságainak és jogainak biztosítására czélzólag alkottattak. Az alatta hozott törvények előzményében 1560-tól 1569-ig *Magyarország és a magyarországi KK. és RR. vagy főrendek*, mindenütt előljőnek, azután következik az *erdélyi három nemzet*, 1569-en innen már elől az erdélyi három nemzet, s hátul a *magyarországi nemesek*, mit mint az erdélyiek számra és befolyásra nézve túlnyomóságra emelkedésének jelét említék meg.

Alatta van legelsőben nyilván kifejezve, hogy az országgyűlés a fejedelem parancsa folytán tartatik, alatta fordulnak elő a fejedelmi előadások, alatta határoztatott meg köz- vagy részletes országgyűléseknek minden évben tartása (1560. 9. t. cz.) ³⁾, a fejedelmi jövedelmek a székely földön való sóbányának a fiscus részére lefoglalása által tetemesen megszaporodtak (1562. jun. 20. 20. t. cz.) ⁴⁾. A lelkiismeret- s vallásszabadság erős gyökeret vert. 1563. jun. 5. Tordán az 5-ik ⁵⁾, 1564. Segesvárt jan. 21. a 6-ik ⁶⁾, 1564. Tordán jun. 4. az 5-ik ⁷⁾,

¹⁾ Bethlen, Hist. II. k. 147. l.

²⁾ U. az, u. ott. 176. l.

³⁾ Gr. Kemény, Cod. Artic. I. köt. 343. l.

⁴⁾ U. ott. I. köt. 371. l.

⁵⁾ Mike Sándor Gyűjt. Artic. Diaetal. I. köt. 364. l.

⁶⁾ U. ott. 372. l.

⁷⁾ U. ott. 382. l.

1566. nov. 30. Szebenben a 16-ik t. cz. ¹⁾ által nyilván kimondatott, hogy *ez országban az Istennek igéje szabadon hirdettessék*, s kiki azt a vallást követhesse, a melyet akar; végre 1568. Tordán jan. 6-kán, úgy 1571. jan. 6-án M.-Vásárhelyt a vallás ügyét Erdélyben szabályozó s maig fenálló ama sarkalatos törvény lón hozva: „Minden helyeken (18. t. cz.) a prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és a község ha venni akarja, jó, ha pedig nem, senkit ne kényszerítsenek, az ő lelke azon meg nem nyugodván, (a nép) oly prédikátort tarthasson, a kinek tanítása ő neki tetszik. Ezért pedig senki a superintendensek közül a prédikátort meg ne bánthassák, se religiojáért senki ne szidalmaztassék, se senki fogsággal vagy helyétől való megfosztással a tanításért ne fenyegettsék, mert a hit Istennek ajándéka, ez hallásból leszen, mely hallás Isten igéje által vagyon“. A Tordán 1571-ben hozott 1. t. cikkben pedig ez áll: „Isten igéje mindenütt szabadon hirdettessék, vallásáért senki meg ne bántassék, se pap, se hallgató; a papok hibája felett a püspök ítéljen.“ A törvények 1565-től kezdve mind nemzeti nyelven költek, megmaradván ez, az egész fejedelmi korszak alatt. Végre alatta hozatott 1567-ben Gyula-Fejérvárt a sept. 8-iki országgyűlésen azon egyesülési (unio) törvényczikk, melynél fogva a RR. a gyakran betegeskedő fejedelem unszolására, hittel kötelezték magukat egymás irányában arra, „*hogy ha Isten ő felségét e világból kivenné, maguk közt meg ne szakadozvának, miből nagy romlás következne, hanem egyenlő akarattal választanának fejedelmet maguknak, miképen ezt ő felsége a török császártól is megnyerte volt, és ez választásról hitlevelet is nyert volt.*“ (9. t. cz.) ²⁾. Továbbá a fejedelem vagyonáról végrendeletet tevén, végrehajtókul kinevezte Csáky Mihály cancellárt, Hagymási Kristóf váradi kapitányt, kornyáti Békés Gáspár kincstárnokot s kormányikot és Nizowszky Szaniszlót, mit a RR. jóvá hagytak s részökről még négy tagot adtak hozzájuk, kikötvén — a mint Forgács írja — *nehogy a végrendeletben valamely közjog legyen átruházva* ³⁾. Az 1568. január 6-án Tordán hozott 3. t. cikkben annak is nyoma van, hogy a fejedelem az ország közadójáról nyilván számot adott ⁴⁾. Végre, még csak az 1570. jan. 1-én Medgyesen hozott 3. t. cikket említem meg, melyben a RR. a fejedelmet bensőleg kéri: hogy a mint atyja is cselekedett volt, válaszson magához illendő fejedelemasszonyt; ezt ugyan ő felsége már régen megígérte — mondának a RR. — de a várakozásban, úgy tetszik nekünk, hogy már elég volna. Újból könyörgünk tehát, hallgassa meg és nyugtassa meg alattvalóinak szívét, hogy láthassák kegyelmes asszonyokat és ő

¹⁾ Mike S. Gyűjteménye. Artic. Diaet. I. köt. 424. l.

²⁾ U. ott. 433. l.

³⁾ Forgács Commentar. 631. l.

⁴⁾ Mike S. Gyűjt. Artic. Diaet. I. köt. 440. l.

felsőge maradékát, kiknek birodalmában jövendőben az utánunk valók is megnyughassanak “ Mely könyörgésre a fejedelem kedvező választ adván, meghálálni ígérték, „mert ebben itélik mind magoknak, mind gyermekeiknek, mind édes hazájoknak megmaradását“ ¹⁾).

Tán nem csalódom, ha a spirai szerződés egyik fő okát a RR. ezen hó óhajtásában s János Zsigmond ígéréteben keresem. Bethlen részint Békési ösztönzéséből, részint János Zsigmondnak a háború iránti meguntatkozásából eredettnak állítja. Mind a három körülmény is befolyhatott arra, hogy a fejedelem elméjét békekészségre hajtsa. Voltak ugyan belátó hazafiak, kik e szándékból a hazára veszélyt hittek következni Szelim császár haragja miatt, de magukat egyenesen szembe tenni nem látták célra vivőnek, elég volt, hogy azt mérsékeltek, létesülését halasztották, míg nem a fejedelem halála azt félbeszakasztotta. A medgyesi országgyűlésen ez ügy a RR. elébe terjesztetvén, s ott a nézetek az iránt nem kedvezőleg nyilvánulván, a fejedelem a három nemzet kebeléből 30 előkelő honfit hívott székhelyére, kik a dolgot az ő tanácsával megvitatás s a teendők iránt végezzenek. Itt is többen ellenzették, s ha a szerződésnek titkos rugója a fejedelem nősülése: ezt illetőleg, mind rá, mind az ország biztonságára nézve ajánlatosbnak látták a francia királyi házzal való szövetségést, a mint már Izabella alatt is meg volt indítva. Azonban e nézet képviselői kisebbségben maradtak, Békés — mert ő volt ama szövetségi eszme főpártolója — győzött, s áprilisben már, a lengyel király követével együtt, úton volt Bécs felé. Hosszas értekeződés után, Maximilián követeivel, a többek közt, ezen pontokban egyeztek meg: 1. János Zsigmond a királyi címről lemond, s Maximilián őt felséges fejedelemnek (serenissimus princeps) címezi. 2. A havasokon belőli egész Erdély örökjogon János Zsigmondé lesz, az azokon kívüli magyarországi megyék pedig ú. m. Bihar Váraddal, Máramaros Huszttal és a sóaknákkal, úgy Kraszna és Közép-Szolnok csak élétéig, a mi ezen kívül esik a császáréi lesznek. 3. Ha a török János Zsigmondot Erdélyből kiszorítja, Maximilián átengedi neki Oppoliát és Rátibort. 4. Hogy e szövetség Szelim előtt titokban maradjon, János Zsigmond az eddigi barátsági viszonyban marad vele. 5. Maximilián, unoka-húgai közül egyet neki nőül szerez. 6. Egy titkos pontban külön ki volt kötve, hogy ha János Zsigmond elhal, és helyébe választás útján más fejedelem következik, Maximilián irányában kegyelti hűséggel (fide clientelae) legyen kötelezve ²⁾. Forgács a 2-ik pontot bővebben adja elő. Benne volt ebben — úgy mond ő — hogy János Zsigmondnak a maga

¹⁾ U. ott. 481—482. II.

²⁾ Bethlen, Hist. II. köt. 198—199. II.

Istvánffy, Hist. 317—318. II.

tartomány-részeiben — az egy királyi czímen kívül — teljesen szabad, általános és független felségi tekintete legyen, senkitől ne függjön, hatalomköre senki akaratától ne korlátoztassék. Az 5-ik pontra nézve még azt írja, hogy abban a bavariai és julichi herczegek leányai voltak kijelölve, úgy pedig, hogy a menyegző három hónap alatt essék meg ¹⁾).

Szelim megtudván ez egyezést, szemrehányást tett János Zsigmondnak és a lengyel királynak. Mindkettő mentegetődzött, azonban létesítésén működni nem szüntek meg. Békés sept. 12-én érkezett le az egyességi pontokkal; a fejedelem a múlt évben egybehívott 30. hazafit újból székhelyére szólította, a szerződést velük és saját tanácsával közölte; Csáky vitte a szót, s mondá, hogy ez kétségkívül mindnyájoknak kedves dolog, s maga a szerződést legott aláírta, őt követték mások; azután esküt tettek megtartására, Báthori István oly feltételt kötvén ki, hogy Szathmárt, a mit a németek tőle elvettek, kapja vissza, Forgács Ferencz pedig csak annyiban kívánt rá megesküdni, mennyiben ez a magyar népnek üdvére van s a hazai törvényekkel megfér ²⁾). Békés az okirattal dec. 26-án már útban volt Bécs felé, január utolsó napjaiban pedig Prágába érkezett. A császár kedvesen fogadta a követet, ki az oppoliai és rátibori herczegség iránti átengedő iratot mart. 10-én kinyerte, s a hitvesül kijelölt herczegnék iránt kellő tudomást szerzett; ezek közül az egyik vallásáért vonakodott János Zsigmondhoz menni nőül, a másik pedig még — úgy mondá — nem határozott; azonban ez — a mint Békés írta — nem a fejedelemhez való s e fölött rúticska is volt, s német nyelvnél egyebet nem is tudott ³⁾).

E hírek vételére János Zsigmond nem kissé szomorodott meg. Mindazáltal még is követét remények közt várta. E közben lepte meg őt a halál, martius 13-án 1571-ben 31 éves korában. Végrendeletében az országnak hagyta azon nagy becsű arany keresztet, melyet Szolimánnál létében viselt, s melynek értékét 30,000 aranyra becsülték. Gyula-Fejérvárra lón eltemetve, márvány koporsó köve maig ott van anyjával együtt a Hunyadi által épített nagy templomban.

János Zsigmond halála megdöbbenetette az erdélyieket. Alig pihenék ki magukat a közelebbi évek nyugalma alatt, már ismét félteniök kellett hazájukat s a dolgok alig megállapodott új rendét, Maximiliántól a spirai szerződésből netalán származható jogok, Szelimtől a szerződésnek az ő híre nélkül kötése miatt. De tán épen a minden oldalról fenyegetett állapot vitte egy értelemre

¹⁾ Forgács, Commentar. 608. l.

²⁾ U. ott. 611. l.

³⁾ Istvánffy, Hist. 319. l.

Forgács, Commentar. 630.

az elméket, egy érzésre a szíveket. A hont és alkotmányt veszély fenyegeti — mondának — ezt csak egyesített akarat mentheti meg. És ez akarat egységét a nagyobb résznél a Gondviselés megadá, s a kisebbséget amazok bölcsesége ártalmatlanná bírta tenni.

A fejedelem végrendeletének végrehajtói a tanácscsal egyetértve országgyűlést hirdettek april 1-ére, melyben meghatározták, hogy mind Maximiliánhoz, mind a portára követek küldessenek, kik a fejedelem halálát tudtul adják, Szelimet kérvén, hogy a Szolimánnal kötött fejedelemválasztási szövetséget erősítse meg, s ígéretet tevén, hogy a vele való viszonyt felbontani az ország nem akarja, s követét és adóját nem sokára beküldendi; Maximiliánnak pedig jelentsék meg, mit írtak a szultánnak, s nyilvánítsák, hogy ők fejedelmet szándékoznak választani, ajánljanak neki békét és barátságos viszonyt, azon esetben, ha ő is kész azt viszonzni ¹⁾. Ez után meghatározták, hogy a fejedelemválasztó gyűlés május 17-én legyen, hova a magyar megyék és székek Magyarországon és Erdélyben egyiránt tíz-tíz követet küldjenek, a szászvárosok királybíráikkal együtt hatot-hatot, másfélezer harezos rögtön szálljon táborba Báthori Kristóf alatt Torda mellé a Keresztes mezején, az egész ország hívassék fel, hogy legyen fegyverben s készen bármely perczen oda menni, a hova parancsolni fogják, a megyék ispánai minden módon gyarapítsák a tordai tábor; a jövedelmek, számadás terhe alatt, a jövő országgyűlésig folyjanak a végrendeletet végrehajtó urak kezébe ²⁾. Egykorú szemtanú állítása szerint, a RR. elhatározták, hogy a portára ment követet negyven napig várják, egyébiránt akár kedvező lesz a válasz, akár nem, ők hazájokat és jogaikat hálálig védelmezni fogják ³⁾.

Mindkét udvartól kedvező válasz érkezett. Maximilián azt felelte, hogy ő nem vágyik Erdély fejedelemségére, nem is tudná a török ellen megvédeni; a RR. választását tehát nem gátolja, csak békét s egyességet kér, s hogy a törököt segítségül ne hívják, továbbá több levelet írt Békés mellett, s ajánlotta, hogy őt, mint az ő különös hívét válaszsák meg ⁴⁾. Bethlen azt írja, miként Maximilián nyilván kikötötte, hogy olyat válaszszanak, a ki a vele újonan kötött szerződést megtartja s arra magát kötelezi ⁵⁾. A szultán szintűgy jóváhagyta a RR. szándékát, kérte, hogy barátságát órizzék meg, s ígérte, hogy maga is nem-sokára követet küld ⁶⁾.

¹⁾ Forgács, Commentar. 633—634. II.

²⁾ Gr. Kemény és Kovács, Erdély Történetei Tára I. köt. 93—94. II.

³⁾ U. az, u. ott. 96. I.

⁴⁾ Forgács, Commentar. 634. I.

⁵⁾ Bethlen, Hist. II. köt. 214. I.

Istvánffy, Hist. 320. I.

⁶⁾ Forgács, Commentar. 634. I.

Erdély és a magyarországi részek RR-ei május 24-én gyűltek össze a fejedelem-választásra Gyula-Fejérvárra. A főrendek a fejedelmi várban, a képviselők a szomszédos nagy templomban voltak. Némelyek Maximilián ¹⁾ mások Békés mellett emeltek szót, de a nagy többség szemelke Báthori Istvánon, a bölcs és tapasztalt emberen, szerencsés hadvezéren és eszélyes államférfiún nyugodt meg: köz lelkesedéssel választották őt meg a RR-ek Erdély vajdájává és székelyek ispánjává, május 24-én 1571-ben ²⁾. E meglevén, az új fejedelem megesküdt, hogy az ország törvényeit megtartja, a vallások szabad gyakorlását nem gátolja, a RR-eket régi szabadságaikban megoltalmazza; azután viszont a RR. is neki hűséget esküdtek s örök engedelmisséget fogadtak.

Báthori, megválasztatását mind a portával, mind Maximiliánnal követeli által tudatta, átküldötte egyszermind a János Zsigmond által mindkettejeknek véghagyományozottakat is. Szelim kedvesen fogadta a követséget és ajándékot, viszont fényes követséggel látogattatta meg Báthorit, küldvén neki nagy aranyos veres zászlót, fejedelmi pálczát, süveget, szablyát és díszesen felszerelt számos mént. Továbbá, a mint már az elébbeni küldöttségtől a választásba — az atyjával kötött szerződés értelmében — beleegyezett volt, úgy most Báthorinak egészen új hitlevelet (Athname) küldött, melynél fogva az egész Erdélyt s János Zsigmond egész birodalmát neki és örökösének engedte örök jogon ³⁾. Maximilián is — mint Forgács írja — Báthori megválasztatásához szerencsét kívánt, minden jót remélvén felőle, kit követségeiben mindig jó és békeszerető embernek ismert; mindazáltal nem sokára az ellenében fellépett pártosokat gyámolítani kezdette, Huszt állapotja adván erre indító okot ⁴⁾. Bethlen bővebben érinti e viszonyt, jó lesz azért itt utána indulnunk el. „Báthori — úgy mond ő — megválasztatása után csak titkos tanácsának tudtával követséget küldött Maximiliánhoz, s hogy a rá bízott ország sorsa azon esetre se kockáztassék, ha követeli a portán rossz választ nyernek, kijelentette, hogy ha a császár az ő választását helybenhagyja, ő viszont kész őt Erdély urának ismerni, saját urasága és tiszte jogát tőle jötnék tekinteni, s hozzá mindig engedelmisséggel lenni.“ Maximilián válaszolta: ő beleegyezik, hogy Báthori Erdély és a részek ura legyen, ha a János Zsigmonddal minap kötött szerződés kötelezettségeinek magát aláveti, jelesen, ha magát a császár kegyeltjének elismeri, Erdélyt a

¹⁾ Forgács, Commentar. 638. l.

²⁾ Bethlen, Hist. II. k. 224. l.

Forgács, Commentar. 640. l.

Istvánffy, Hist. 320. l.

Erdélyorsz. Tört. Tára. I. k. 100. l.

³⁾ Forgács, Commentar. 644. 647. 648. ll.

Bethlen, Hist. II. k. 236. l.

⁴⁾ Forgács, Commentar. 641. l.

régi vajdák példája szerint a császár kívánságára bármikor visszaadja, s mind ezekre esküt tesz. Báthori a titokba avatott főrendekkel megesküdt; de az ország átadására, valamint az igazságszolgáltatás megszorítására nézve visszaírt, s figyelmeztette Maximiliánt, „hogy ha bizonyos perek felebbezés útján az ő birodalmából ki és fel a magyarországi királyi táblára mennek, ezt a porta szükségkép megtudja, s rá és az országra veszélyt hoz; arra nézve pedig, hogy mikor kívánja Maximilián, ő Erdélyt visszabocsássa, megjegyezte, hogy ő, midőn ez vele legelőször is közöltetett, látta annak méltánytalanságát, de akkor nem szólott ellene, nehogy vagy az országban zavart idézzen elő, vagy személye irányában bizalmatlanságot keltsen; most azonban kijelenti, hogy a császár tanácsának a felől másként kell határoznia, s megfontolásába ajánlotta a császárnak, hogy nagyon kevesen vannak Erdélyben és a részekben, kik ő felsége irányában hittel kötelesek, s az ország ezek kötelezettségéről sem tud semmit, a legnagyobb rész pedig idegen ő felségétől; végre a részekhez való jogának ő felsége általi elismerése jeléül, eddigi czíme mellé még helytartói vagy bárminő hasonló címet kíván ő felségétől“. Maximilián az elsőbe teljesen beleegyezett, a másodikra nézve semmi határozott egyezésnek nyoma nem volt, csak annyi látszott, hogy abban állapotok volna meg, miként Erdély Báthori halála után szálljon Maximiliánra; mit onnan következtethetni, hogy azután nem sokkal Báthori a várak és erősségek kapitányait Kristóf ücsce hűségére megesketvén, ezért Maximiliántól feleletre szólíttatott; azért tette — úgy felelt — hogy az ő halála esetében, azok ne húzzanak szerteszét, hanem ő felsége iránt hűséggel kötelezettnek kezében levén mindenik, könnyebben vétethessenek általa birtokba. Miben Maximilián megnyugodt. Végre a címre nézve is beleegyezett kérésébe, s ezután őt mindig így czímezte: „Tekintetes és Nagyságos Báthori Istvánnak, Magyarországunk erdélyi részei vajdájának, székelyek ispánjának, s ugyanazon Magyarország némely részei Helytartójának“. Mely engedékenységet Maximiliánnak Báthori is viszonzni kívánván, adományaiába és hivatalos okleveleibe mindig oda tette e záradékot: „Azon tekintéllyel fogva, melylyel a közdolgokban élünk.“

Így mentette meg Báthori Erdélyt új zavaroktól, így tett eleget Maximilián kívánságainak, a nélkül, hogy a valóságban országa és népe jogaiból, bár mit is áruba bocsátott vagy elvesztett volna. Valóban, Erdélyt oly válságos helyzetből, minőben János Zsigmond halálakor volt, kiszabadítani nem volt kis feladat!

Báthori István 1576-ig ült Erdély fejedelmi székén: akkor királyi tulajdonai a büszke lengyel nemzet királyi székébe emelték, hogy a két gyenge Ulászlóval a magyar nemzet által magára vett szomorú emlékű, de azért szent hálatartozást, fényesen rója le. 1576. január 28-án a medgyesi országgyűlésen elbúcsúzóan a RR-től, maga helyébe ücscsét Báthori Kristófot ajánlotta, kit a

RR. egy szívvel-lélekkel vajdájokká választottak, az ország törvényeinek megtartására megeskettek, s minden részben azon hatalomkörrel és jogokkal ruházták fel, melyekkel megelőzője bírt; czíme volt: Erdélyi vajda. Báthori István lengyel királyi czíme mellett megtartotta az Erdély fejedelméét is, mivel a lengyelek megválasztásakor azt kívánták, hogy azon okból: nehogy országából elbocsátottnak tekintessék, ahoz némi jogot jövendőre is tartson meg ¹⁾, a tetteges kormányzást ugyan átadta következőjének, de a fontosabb dolgokban a véghatározás jogát magának tartotta fen ²⁾.

Báthori István lengyel királysága annyira megszilárdította Erdély állását Maximiliánnal és a portával szemben, hogy ez alatt nem kellett kegyelemért, elnézésért, helybenhagyásért folyamodni. Báthori Kristófot az ország megválasztotta, s azonnal vajda lett. Nem fenyegette a porta, nem foglalgatta birtokait Maximilián. Csendes, nyugodt volt alatta az ország, békén uralkodott 1581-ig. Ekkor elgyöngülését érezvén, a május 1-én Kolozsvártt tartott országgyűlésen, maga helyett fiát ajánlotta; a RR. elfogadták, a porta megerősítése jeléül a szokott fejedelmi jelvényeket elküldötte, és így Erdély fejedelem-választási jogának birtokában magát a gyakorlat által harmadixben is megerősítette.

Tárgyam fejtegetése véget ért. Még csak egy rövid feleletet kell tennem azon kérdésre: mikor vált kétfelé Magyarország és Erdély, s mikor vált külön amattól Erdély egészen?

Az elsőt — a kétfelé válást — illetőleg, tény, hogy az 1526. nov. 10-én s 1527. dec. 16-án történt, mikor az egy magyar birodalomnak két királya lón választva, megkoronázva, tényleg elismerve. A két király létéből önként következett a két ország, t. i. előbb a mindkettő által saját pártjuk választása alapján végrehajtott fegyveres birtok- és országfoglalás; azután az egyiknek a török szövetség által gyámolított 1531-iki fegyverténye, a másiknak pedig részint törvényes, részint tetteges úton való lassú és biztos terjeszkedése; végre mindkettő részéről az 1538-iki váradi szerződés. Mely hármas esemény a tényleges állapotnak megerősítést s gyakorlati állandó jogalapot kölcsönzött. E korszakban kétfelé volt ugyan válva az egy ország, de a súlypont még Buda volt, ott székelt az egyik király, onnan kormányozta az ország nagyobb részét. Tizenégy év telt el így. A valódi különválás csak Zápolya János halálakor kezdődött. S ezzel azt akarom kifejezni, hogy az nem pillanat, nem is egy esemény műve: az egy hosszas, több változásokon keresztül ment történeti fejlemény.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. III. k. 204. l.

²⁾ Bethlen, Hist. II. k. 420—423. ll.

Kezdetre ennek a Zápolya halála, midőn özvegye és fia kormánya sem az ő királyi jogaiban, sem országrésze birtokában magát önerején megtartani nem bírván, segílyt kért Szolimántól s kérésével Budavárát s az ország déli részeit elvesztette. Folytatva lőn az elválás 1542-ben midőn Izabella és fia kárpótlásúl Erdélyt és Magyarország némely részeit kapván a szultántól, lakni Gyula-Fejérvárra jött le, s birtokának saját külön törvényeket, intézvényeket és úgy szólván egész politikai alakot adván, önálló állammá tette. Beveződött pedig akkor, midőn az Izabella által 1551-ben Ferdinánddal kötött s 1556-ban általa és Erdély által francia és török befolyás alatt felbontott szerződés s ez által ideiglenesen létesített közállapotok helyébe, Erdély, Magyarország Tiszán inneni megyéivel és várórségeivel együtt önállóságot vívott ki, s független választó fejedelemséggé lett, és ezen közjogát Báthori István, Kristóf és Zsigmond megválasztatása által törvény-erővel bíró gyakorlattal is megerősítette.

Szabadjon végül, művem *alakjára* és *tárgyára* nézve némi igazolást felhoznom. Az egyik ez értekezés egész első felére vonatkozik, melyben a Zápolya-ház s azzal egyszersmind az erdélyi nemzeti fejedelmek jogának származási kútfejét nyomozva, tán kelleténél messzebb fölmentem, annak szülő okai körül tán túlhosszason mulattam. Legyen mentségemül az, hogy amaz előzmények egy szélesb körű munkának képezik alapját, melyben — ha Isten napokat ad — ki fognám fejteni: mint tartotta fen magát Erdély a fejedelmi korszak alatt 1691-ig, s ekkor miképen ment ismét vissza testvérevel egy korona alá. A mely jogcímen bírta ugyanis az uralkodóház Magyarországot, azon címen gyakorolt egyenes vagy közvetett befolyást mindig Erdélynek, mint Magyarhon egykori tagjának és alkotó részének, fejedelemválasztására, a fejedelem megerősítésére s békés vagy ellenkező kormányzására. E kérdés hátralevő két ágának kifejtésénél némi szolgálatot fognak tenni amaz előzményben lerakott történeti, törvényes szerződéseken és gyakorlaton gyökerező alapok.

A másik, tárgyam választását érdekli. A múltnak alapos ismerete által igazodhatni el csak arra nézve, ami a jelenben *van* és mi a jövőre kívánatos. A haza történeteinek homályban hagyott pontjai, hézagot fognak mutatni örök időközön át a nemzet önismeretén s politikai felfogásán. A ki helyes fogalmakkal bír a *különválás* történet- folyamáról, csak az képes, helyes szempontból itélni meg a haza egységének nagy és szép eszméjét.

all 1948

38/K8

9

943.91
M5896

JAN 13 1992

38/K8

100 19031

(a)

943.91
M5896

JAN 13 1902

